

ARNOLD J. TOYNBEE
UYGARLIK YARGILANIYOR

ÖRGÜN YAYINEVİ

ARNOLD J. TOYNBEE (1889 -1975)

İngiliz tarihçisi ve yazar. Londra'da dünyaya geldi. Babası bir sosyal hizmet görevlisi, annesi İngiltere'de kolej diploması alan ilk kadınlardan biriydi. Toynbee, eski sistem öğretim yaparak, Oxford'da Yunan ve Lâtin klâsiklerini öğrendi, sonra da bir yıl için Yunanistan'a gitti. Orada iken dışişleriyle, aynı zamanda eski uygarlıklarla ilgilendi. İngiltere'ye döndükten sonra her iki konu üzerinde çalışmaya devam etti. Ox-ford'da ilkçağ tarihi okuttu. Bir yandan da zamanının uluslararası sorunlarına ilişkin yazılar yazmaya başladı. İki de kitap tamamladı. «*Milliyetçilik ve Savaş*» ile «*Yeni Avrupa*». Toynbee 1919'da İngiliz Dışişlerinde Siyasî Haberleşme Dairesinde görev aldı. Daha sonra Versailles Barış Konferansı'na giden İngiliz delegeliğine atandı. 1919'da Londra Üniversitesi'nde Bizans ve modern Yunan dil, edebiyat ve tarih profesörü oldu. 1921'de bir yıl için yurdundan ayrılarak Türk-Yunan savaşını izledi, bununla ilgili yazılarını «Manchester Guardian»da yayınladı. 1922'de aynı konuda bir kitap yazdı: «*Türkiye ve Yunanistan'da Batı Sorunu*» Toynbee, ayrıca birçok kitap daha yazdı, bu arada Kraliyet Uluslararası İşler Enstitüsü için çalışmalarda bulundu, ikinci Dünya Savaşı'nda, İngiliz hükümeti için bu enstitüde yapılan araştırma işlerinin başında bulunuyordu. 1922'de «*Tarih İncelemesi*» kitabı için ilk notlarını yazdı. Bu proje üzerinde dokuz yıl araştırma yaptı ve çalıştı, 1934'de ilk üç cildi tamamladı. 1939'da, üç cilt daha çıktı. Otuz yılda tamamlanan bu altı cilt, 3488 sayfa tutmaktadır.

Arnold J. Toynbee; Bizans tarihi üzerinde çalıştıktan sonra, tarih felsefesine girdi. Uygarlıkların gelişmesi konularında dünya çapında otorite oldu. «*Tarih İncelemesi*» kitabı ilk çıktığında yalnız akademik çevrelerde ilgi uyandırdı. Fakat 1946'da D.C. Somervell altı cildi tek cilt olarak özetledi. Bu özet de ağır okunmakla birlikte, Birleşik Amerika'da ve İngiltere'de yılın en çok okunan kitabı oldu. «Saturday Review of Literature» dergisi, «*Tarih İncelemesi*» kitabının çağımızda en çok etki yaratan kitaplardan biri olduğunu belirtmiştir. Başlıca eserleri: *Greek Historical Thought (Yunan Tarihsel Düşüncesi, 1924)*; *Greek Civilization and Character (Yunan Uygarlığı ve Karakteri, 1924)*; *Civilization on Trial (Uygarlık Yargılanıyor, 1948)*; *The World and the West (Dünya ve Batı, 1953)*; *Study of History (Tarih İncelemesi, 12 cilt, 1934-1961)*.

İÇİNDEKİLER

Tarih Görüşüm.....	
Tarihteki Yerimiz.....	
Tarih Kendini Tekrarlar mı?	
Yunan-Roma Uygarlığı.....	
Dünyanın Birleşmesi ve	
Tarihsel Perspektifteki Değişme.....	
Avrupa'nın Gerilemesi	
Uluslararası Görünümümüz.....	
Uygarlık Yargılanıyor.....	
Rusya'nın Bizans'tan Devraldığı Kalıtım	
İslâm, Batı ve Gelecek	
Uygarlıkların Karşılaşması	

Hristiyanlık ve Uygarlık.....

Ruh İçin Tarihin Anlamı

.....9
.....21
.....32
.....42
.....57
.....87
.....111
.....130
.....142
.....158
.....180
.....189

Birinci Bölüm TARİH GÖRÜŞÜM

Tarih görüşüm gerçekte tarihin küçük bir parçasıdır; ayrıca bana değil, daha çok başka insanlara özgü bir tarihin; çünkü bilim adamının bir ömür boyu yaptığı iş, kendi kovanın-daki suyu başka sayısız kovanın besleyip büyüttüğü bilgi ırmağına eklemektir. Kişisel tarih görüşümün aydınlık ve anlaşılabilir kılınması için, kaynaklarının, gelişmesinin, toplumsal ve kişisel temellerinin gözönünde bulundurulması gerekir.

İnsan aklının evrene açılmasını sağlayan birçok pencere var. Ben neden düşünür ya da fizikçi değil de tarihçiyim? Çayı, kahveyi neden şekersiz içiyorsam onun için. Bu iki alışkanlık da, çocuk iken annemden öyle gördüğüm için oluştu. Ben bir tarihçiyim, çünkü annem de tarihçiydi; ama bununla birlikte anneminkinden başka bir okula bağlı olduğumu da biliyorum. Neden herşeyiyle annemi izlemedim acaba?

Birincisi, annemden sonra gelen bir kuşağın içinde doğmuşum. Bu nedenle, tarih benim kuşağımı 1914'teki darboğaza doğru sürüklerken, daha düşünecek durumda değildim. İkincisi, benim gördüğüm eğitim, annemin gördüğü eğitimden daha eski bir eğitimdi. Annem, İngiltere'deki ilk üniversiteli kadınlar kuşağından olduğu için, çağdaş Batı tarihi konusunda son moda bir eğitim görmüştü. Bu eğitimin temelini İngiltere'nin kendi ulusal tarihi oluşturuyordu. Bense, erkek olduğum için eski eğitim veren bir İngiliz okuluna gittim ve hem orada hem de Oxford'da tam anlamıyla Yunan ve Lâtin klâsiklerine dayanan bir öğretim gördüm.

Klâsik eğitim, özellikle günümüzde doğan "olası tarih-çi"ler için kanımca değer biçilmez bir olgudur. Eğitim temeli olarak Yunan-Roma dünyası tarihinin kolayca görülebilecek bazı üstünlükleri var. En başta, Yunan-Roma tarihine belli bir uzaklıktan bakıyoruz. Artık "tamamlanmış" olduğundan, onu bütünlüğü içinde görebiliyoruz. Oysa sonunun ne olacağını hâlâ bilemediğimiz, bitmemiş bir oyun olan Batı tarihimiz böyle değildir. Gelip geçici oyuncular olarak yer aldığımız kalabalık ve karışık sahneden baktığımız zaman şu andaki genel görünümün ne olduğunu bile kestiremiyoruz.

İkinci olarak, Yunan-Roma tarih alanı bilgi yığınyla kaplanıp örtülmediğinden ve Yunan-Roma toplumunun yok oluşuyla bizim toplumumuzun doğumu arasındaki evrede, her şeyin gerçeği bütünüyle ortaya çıktığından, tek tek ağaçları değil de bütün "orman" ı görebiliyoruz. Hem sonra, o dar görüşlü prenslikler, yakın tarihte bizde olduğu gibi, tonlarca belgeyi üstüste yığmak yerine iş görece kadar belge bırakmakla yetinmişlerdir. Bir Yunan-Roma tarih çalışması için elimizde bulunan belgeler sayıca yeterli, nitelikçe seçkin olmalarının yanında, özellikleri bakımından da oldukça dengeli bir dağılım gösteriyorlar. Heykeller, şiirler, felsefî eserler, burada yasa ve anlaşma metinlerinden daha çok işe yarıyor; bu ise Yunan-Roma tarihiyle beslenmiş bir tarihçinin kafasında bir orantı duygusu doğuruyor. Çünkü zamanın kazandırdığı perspektiften geçmişe bakınca, kendi kuşağımızın yaşadığı zamana bakıp çıkartamayacağımız bir gerçeği görüyoruz: Sanatçıların, edebiyatçıların eserleri, iş adamlarının, askerlerin ve devlet adamlarının yaptıklarından daha uzun ömürlü oluyor. Şairler ve düşünürler, tarihçilerden daha

10

uzun bir süre hatırlanırken, peygamberler ve azizler hepsinden üstün ve uzun ömürlüdürler. Agamemnon ve Perikles'in hayalleri günümüze ancak Homeros ve Thukydides'in büyümlü sözleriyle gelebilirken, Homeros'la Thukydides artık okunmaz olduğunda, İsa'nın, Buddha'nın Sokrates'in düşünülemez kadar uzaktaki kuşakların belleklerinde hâlâ taptaze yaşayacağını düşünmek hiç de zor değil.

Yunan-Roma tarihinin üçüncü ve belki de en önemli üstünlüğü ise, dar ve sınırlı olmak yerine, geniş ve evrensel bir görünüş taşır olmasıdır. Atina, İsparta ve Roma kent devletlerini gölgede bırakmış olabilir. Kaldı ki, baştan beri Helen dünyası, Atina eğitim sisteminin etkisi altındaydı. Roma ise, ömrünün sonlarına doğru, bütün Yunan-Roma dünyasını tek bir ülke durumuna getirmişti. Yunan-Roma tarihi baştan sona incelendiğinde, "birlik" temasının egemenliği sezilir ve ben bu büyük senfoniyi duyar duymaz, artık her gece annemden beni yatırırken bölümler olarak dinlediğim ve bir zamanlar beni büyülemiş olan ülkemin o dar tarihinin ıssız ve taşralı müziğinden etkilenmek tehlikesinden kurtulmuş-tim. Annemin kuşağının yalnız İngiltere'deki değil, bütün Batı ülkelerindeki önde gelen tarihçileri, insanların yaşayışlarıyla yakından ilgili olduğu kuruntusuyla ulusal tarih çalışmasını alabildiğine yüreklendiriyorlardı. Onlara göre böyle bir çalışma, nedense başka yerlerin ve dönemlerin tarihinden daha önemliydi... Oysa İsa'nın Filistin'i ve Platon'un Yunanistan'ı, İngiliz erkeklerinin ve Viktorya Çağı kadınlarının yaşamında, Alfred'in ya da Elizabeth'in İngiltere'sinden daha etkiliydi. İngiliz tarihinin babası saygıdeğer bedenini ruhuna tam anlamıyla aykırı olarak kişinin doğduğu ülkenin tarihini yüceltmesi biçiminde beliren bu yanlış çıkışlı Viktoryan yüceltmesine karşın, Viktoryan İngiliz'in tarih karşısındaki tutumu,

11

hâlâ bütünüyle tarihin dışında kalmış birinin tutumu gibiydi. Zaman denen o kesintisiz ırmak, başkalarını yuttuğu gibi onu yutmayacaktır. Viktorya döneminde yaşayan bir İngiliz, tıpkı bir Ortaçağ İtalyan tablosundaki durumlarından hoşnut cennetliklerin, cehennemdeki lânetlilerin acısını seyretmesi gibi, kendi ayrıcalıklarına bürünmüş, kendinden güvenli bir davranışla, tarihin akışına kapılmış giden, birbirleriyle boğuşan, batıp boğulan insan yığınlarına bakmaktadır: İlgiyle, sevecenlikle; ama korkmadan... Birinci Şarl tarihte yaşamıştı -ne şanssızlık-; Sir Robert WValpole ise azgın dalgaların elinden kılpayı kurtulmayı başarabilmişti. Bize gelince... Biz, yüksekteydik, sular bizim oralara kadar gelemezdi, güvenlik içindeydik. Belki eski çağdaşlarımız hâlâ sularla boğuşmaktadırlar, fakat bunun bizimle ne ilgisi olabilir?

İyi hatırlıyorum, 1908-1909 Bosna bunalımı sırasında Profesör L. B. Namier (ki o zamanlar Balliol'da üniversite öğrencisiydi ve Avusturya'nın Galiçya sınırındaki evlerinde geçirdiği tatilden yeni dönmüştü) bize ve öteki Balliol'lilere çok havalı bir tutumla (belki de bize havalı gelmiştir) " Avusturya ordusu babamın malikânesinde seferber olmuştu... Rus ordusu ise sınırın karşısında, bir buçuk saatlik yolda hazır-dı" demişti. Bu bize " kurşun askerler" den bir sahne gibi gelmişti, fakat anlayışsızlık tek yanlı değildi. Uluslararası gelişmeleri gözleyen keskin bakışlı bir Orta Avrupalı, Galiçya'da başlayan yangının kendi evlerine de sıçrayacağını göremeyen bu İngiliz öğrencilerin kavrayışsızlığını inanılmayacak bir şey gibi görüyordu.

Üç yıl sonra, Yunanistan'ın engebeli topraklarında Epami-nondas'la Philopoemen'in ardında dolaşıp, köy kahvelerindeki konuşmaları dinlerken, Sir Edward Grey'in dış politikası denilen bir şeyin varlığını öğrendim. O zaman bile, bizim

12

de tarihin içinde yer aldığımızı kavrayabilmiş değildim. 1913 yılında bir gün, sessiz ve kül rengi Kuzey Denizi'nin Suffolk kıyısında yürürken, tarihi Akdeniz'e karşı duyduğum özlem duygusunu hatırlıyorum. 1914 Savaşı beni, Balliol'de Literae Humaniores ardındaki öğrencilere Thukydides'i yorumlarken yakaladı. Birdenbire herşey aydınlanıvermişti. Şu anda biz de, Thukydides'in kendi döneminde yaşadığı bir deneyi yaşıyorduk. Artık Thukydides'i yepyeni bir gözle, kelimelerin altındaki anlamı, sözün gerisindeki duyguları sezinleyerek okuyordum. Anlıyordum ki, ona eserini yazdıran tarihsel bunalımın içine düşmeden önce onu hiç anlamamıştım. Artık açıkça görülüyordu: Thukydides bu aşamayı daha önce geçirmişti. O ve onun kuşağı, bizim yeni yeni vardığımız bu yere çok daha önceden varmışlardı. Gerçekte onun yaşadığı "an" benim geleceğim olmuştu. Ama bu durum, benim dünyamı "modern" Thukydides'in dünyasını ise "eski" diye nitelendiren kronolojik yaklaşımı anlamsız duruma getirivermişti. Kronoloji ne derse desin, Thukydides'in dünyasıyla benim dünyamın felsefî anlamda "çağdaş" oldukları kanıtlanmış oluyordu. Yunan-Roma uygarlığıyla Batı uygarlığı arasındaki ilişki gerçekten böyleyse, bildiğimiz bütün uygarlıklar arasındaki ilişkiler de böyle değil midir?

Bende yeni olan bu " bütün uygarlıkların felsefî çağdaşlığı" düşüncesi, modern Batı biliminin bazı buluşlarıyla da iyice güçlendi. Günümüzde jeoloji ve kozmogoni tarafından açıklanan zaman cetvelinde bizim "uygar" dediğimiz insan topluluklarının ilk örneklerinin ortaya çıkmasından sonra geçen beş ya da altı bin yıl, günümüze kadar gelen insan ırkının yaşıyla, bu gezegendeki yaşamla, bu gezegenin kendisiyle, güneş sistemimizle, içinde bir toz parçası gibi durduğumuz galaksi ile ya da uçsuz bucaksız ve yaşlı yıldızlar sisteminin

13

bütününü karşılaştırdığında son derece küçük bir zaman aralığıdır. Bu zamansal büyüklük aşamalarıyla karşılaştırdığımızda, M. Ö. II. bin yıllık devrede ortaya çıkmış (Yunan-Roma uygarlığı gibi), M. Ö. IV. bin yıllık devrede ortaya çıkmış (Eski Mısır gibi) ve Hristiyanlığın ilk bin yılında ortaya çıkmış (bizimki gibi) uygarlıkların birbirinin gerçekten çağdaşı olduğunu görmekteyiz. Böylece, uygarlık denilen insan topluluklarının tarihlerinin toplamı anlamında olmak üzere "tarih", birbirine paralel, çağdaş bir yorumlar demeti olarak ortaya çıktı, insan, kendi kendisi olduktan sonra, yüz binlerce yıldan beri, ilkel yaşam koşullarını aşabilmek için bir dizi atılımlar yaptı. Günümüzde, Yeni Gine'de, Terra del Fuego' da ve Sibirya'nın kuzeybatı ucunda kuş uçmaz kervan geçmez bölgelerde hâlâ ilkel yaşamlarını sürdürenler var. Bunlar bugüne kadar diğer insan topluluklarının saldırgan öncülerinin yok etme ve sindirme saldırılarına tanık olmadılar. Değişik topluluklar arasındaki şaşkıncı kültür farklılıkları, California Üniversitesi profesörlerinden Teggart'ın eserleriyle ilgimi çekti. Bu derinlere uzanan fark, gerçekte hep şu son beş-altı bin yıl içinde oluştu. Burada, sub specie temporis (zaman içinde) evrenin gizlerini araştırırken umut verici bir nokta ortaya çıkıyor. Uygarlık dediğimiz eylemi başlatan birkaç toplumun, böylesine uzun bir aradan sonra, yakınlarda yeniden, yepyeni ve sonu bilinmez bir eyleme girmelerinin anlamı neydi? İnsan topluluklarının büyük çoğunluğunun hiç uyanmadıkları o uykudan onları uyandıran neydi? Bu soru, 1920 yazında Profesör Namier, elime Osvald Spengler'in Unter-tang des Abendlandes adlı eserini tutuşturana kadar kafamın içinde dönüp duruyordu. Kitabı okumaya başladığımda, bütün tarih sezgimi aydınlatan bir ışıkla karşılaşmış gibi oldum. Başlarda, karşılıklar bir yana sorduğum soruların bile ken-

14

dimden çok Spengler tarafından biçimlendirilip biçimlendi-rilmediği konusunda kuşkuluydum. Belli başlı tezlerimden biri, tarihsel çalışmada en küçük birimin bütün toplumlar olduğu ve Yunan-Roma dünyasının kent devletleri ya da çağdaş Batının ulus devletleri gibi gelişi güzel parçalara ayrılamayacağı idi. İkinci tezim de, uygarlık dediğimiz, bütün toplumların tarihlerinin bir anlamda paralel ve çağdaş olduğu idi. Spengler'in sisteminde de bu iki nokta çok önemli bir yer tutuyordu. Fakat Spengler'in kitabında uygarlıkların doğuşu konusundaki soruma karşılık aradığımda, benim için hâlâ yapılacak bazı işler olduğunu gördüm; çünkü bana öyle geldi ki, bu konuda Spengler hiç de aydınlatıcı olmayacak derecede dogmatik ve deterministik bir yaklaşım içindedir. Ona göre uygarlıklar doğar, gelişir, geriler ve belirli bir zaman çizelgesine uyarak yıkılırdı. Bu aşamaların hiçbirisi konusunda bir açıklama getirilmiyordu. Bu yalnızca Spengler'in algıladığı bir doğa yasasıydı ve siz ona güvenmeliydiniz: İpse dixit (1). Bu gelişigüzel kararlılık Spengler'in parlak dehasına hiç de yakışmıyordu. İşte bu noktada, ulusal gelenekler arasındaki farklılığı gördüm. Almanların önsel yönteminin işe yaramadığı noktada bakalım bizim İngiliz amprisizmi ne yapacak? Gerçeklerin ışığında başka olası açıklamaları deneyelim ve görelim, bakalım ne kadar dayanacak...

İrk ve çevre, değişik insan toplulukları arasındaki kültürel farklılıkları çözümlenmek için XIX. yüzyılda yaşamış Batılı tarihçilerin ileri sürdükleri iki karşıt terim. Fakat sıkı sıkıya kapalı bu kapıyı açmayı iki anahtar da başaramadı. İrk kuramını ele alırsak, tarihin çalışma alanı olan insan türünün değişik üyeleri arasındaki fiziksel ırk farklılıkları ile ruhsal düzlemdeki farklılıkların, birbiriyle ilgili olduğunu gösteren herhan-(1) "O kendisi söyledi" anlamında Lâtince bir söz.

15

gi bir kanıt var mı elimizde? Tartışmayı sürdürmek için böyle bir ilişkinin varlığını kabul etsek bile, bir ya da birkaç uygarlığın "baba" ları arasında hemen hemen aynı ırktan insanların bulunmasını nasıl açıklayacağız? Siyah ırkın, günümüze kadar, sözü edilmeye değer bir katkısı olduğunu söyleyemiyoruz; ancak uygarlık deneyinin gündemde olduğu anın kısalığını düşünürsek, bunu insanların bir yetenezsizlik kanıtı olarak göremeyiz, yalnız dürtü ya da fırsat yoksunluğunun bir sonucu da olabilir. Çevreye gelince, sırasıyla Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının beşiği olan Aşağı Nil vadisi ile Aşağı Dicle-Fırat vadisininin fiziksel yapıları arasında çok açık bir benzerlik var; fakat eğer fiziksel yapılar uygarlıkların gerçek doğuş nedeni ise, neden coğrafya olarak bunlara benzeyen Ürdün ve Rio Grande vadilerinde de bunlara paralel uygarlıklar boy göstermedi ve neden ekvatorial And platosun-daki uygarlığın Afrika'da Kenya bölgesindeki dağlarda bir karşılığı yok? Bu kişisel olmayan, bilimsel sayılabilecek açıklamaların yıkılışı, beni mitolojiye götürdü. Bu dönüşü, kışkırtıcı ve geriletici bir adım imiş gibi temkinli ve utangaç bir davranışla yaptım. Eğer o sıralarda 1914-1918 savaşı arasında psikoloji tarafından açılan yeni çağdan bilgili olsaydım, herhalde daha az çekinirdim. Eğer. C. G. Jung'un eserlerini tanı-saymışım, bana gereken ipuçlarını vereceklermiş. Yaklaşımımın temellerini, okulda iyi bir biçimde öğrendiğim Aeschylus'un Agamemnon'uyla Goethe'nin Faust'unda buldum. Goethe'nin "Cennet'te ön konuşma"sı, başmeleklerin Tanrı'nın yaratmayı tamamlamasını dile getiren ilâhîleri ile başlar. Fakat Tanrı'nın eserleri kusursuzdur ve bunun sınanması için açık kapı

birakılmamıştır. Eğer Mefistofeles Tanrı'nın huzurunda en seçkin yaratıklardan birini baştan çıkarma konusunda kendisine olanak verilmesini istemeseydi bu kördü-

16

ğüm belki de hiç çözülemeyecekti. Tanrı bu meydan okumayı kabullenir ve böylece yaratma eylemi bir adım daha ileri götürülmüş olur. İki kişi arasında «meydan okuma» ve «cevap verme» biçiminde ortaya çıkan bir etkileşim: Burada söz konusu olan şey, kıvılcımı tutuşturan fitil ve çelik değil mi? Goethe'nin İlâhî Komediya yorumunda Mephistopheles, çok geç farkettiği nefretinin oyununa gelmek üzere yaratılmıştır. Eğer Şeytan'ın meydan okumasına karşılık olarak Tanrı yarattığı şeyleri gerçekten tehlikeye atarsa ve yeni birşey yaratma fırsatını kazanmak için Tanrı'nın böyle birşey yapacağını kabul edersek, biz de Şeytan'ın her zaman kaybetmediğini kabule zorunlu oluruz. Eğer bu meydan okuma ve cevap işleyişi uygarlıkların başka türlü anlaşılabilir ve kestirilemez olan doğuş ve büyüüşlerini açıklıyorsa, yıkılış ve parçalanmalarını da açıklıyor demektir. Bildiğimiz uygarlıkların birçoğu yerle bir olmuş durumda, birçoğu da parçalanmayla sonuçlanan yolun sonuna yaklaşmış gibi...

Ölü uygarlıkların otopsileri, kendi uygarlığımızın ya da diğer canlı uygarlıkların yıldızlarına bakmamızı sağlamaya yetmiyor. Spengler'in izniyle belirtelim ki, uyarıcı meydan okumaların neden sonsuza kadar başarılı karşılıklar almadığına ilişkin bir neden görülüyor ortalıkta. Öte yandan, ölü uygarlıkların, çözülmeden parçalanmaya varana kadar izledikleri yolu deneysel ve karşılaştırmalı yöntemlerle incelediğimizde, bir dereceye kadar Spenglerci tekdüzelikli bulabiliyoruz; bu ise o kadar şaşırtıcı bir şey değil. Çözülme, ipin ucunu kaçırmak anlamına geldiğinden ve bu da adım adım özgürlükten otomatizme kayışa yol açtığından, özgür hareketlerin sonsuz derecede değişik olması ve tam olarak düşünülemezliği nedeniyle zaten otomatik işlemler tekdüze ve düzenli olmak zorunda.

17

Kısaca belirtmek gerekirse, toplumsal parçalanmanın düzenli biçimi, parçalanmış toplumun kafa tutan bir proletarya ile etkisini gittikçe yitiren egemen bir azınlığa bölünmesi biçiminde ortaya çıkıyor. Parçalanma işlemi dümdüz bir yol izlemiyor, sırasıyla bozgun, yükselme ve yeniden bozgun «kasılma» larıyla sarsılıyor. En son yükselişte, toplumu öldürücü yaralara karşı koruyan, egemen azınlık oluyor ve bunu da, evrensel devlet barışı aracılığıyla yapıyor. Egemen azınlığın evrensel devletin çevresinde proletarya evrensel bir kilise kuruyor ve parçalanmış toplumun iyice yok olduğu ikinci yükselmeye bu evrensel kilise varlığını sürdürerek, yeni bir uygarlığın doğduğu kozayı oluşturuyor. Günümüzdeki Batılı tarih öğrencileri bu olguyu, Yunan-Roma tarihindeki Roma Barışı (Pax Romana) ve Hristiyan Kilisesi örneklerinden tanıyor. Augustus'un gerçekleştirdiği Roma Barışı, birkaç yüzyıl süren savaşlar, kötü yönetim ve devrimle hırpalanan Yunan-Roma dünyasını yeniden sağlam temeller üzerine oturtmuş gibi görünüyor. Fakat Augustus'un çıkışının, bir ertelemeye başka bir şey olmadığı çok geçmeden anlaşıldı. İki yüzelli yıl süren bir durgunluktan sonra imparatorluk, milâdî tarihin III. yüzyılında öyle bir darbe yedi ki, bir daha kendine gelemedi. V. ve VI. yüzyıllarda ortaya çıkan bunalım sonucunda da bir daha dirilmezcesine parçalandı. Geçici Roma Barışından gerçekten yararlanan Hristiyan Kilisesi oldu. Kilise, kök salmak ve yayılmak için bu olanağı iyi kullandı. İmparatorluk onu ezmede başarısız kalıp, benimsemeye karar verinceye kadar çok zulüm gördü ve bu destek bile imparatorluğu kurtarmaya yetmeyince kilise, imparatorluğun kalıtını devraldı. Batın bir uygarlık ve yükselen bir din arasındaki aynı ilişki bir düzineye varan başka durumlarda da gözlenebilir. Sözelgesi Uzakdoğuda Ts'in ve Han İmparatorluğu, Roma

18

İmparatorluğu'nun, Mahayana Budizm de Hristiyan Kilisesinin oynadığı rolü oynamıştır. Eğer bir uygarlığın ölümü diğerinin doğumunu gerektiriyorsa, ilk bakışta umut verici, heyecanlı bir serüven olan insan çabası, sonunda putperestlerin sıkıntılı ve anlamsız dönüşlerine kurban gitmiş olmuyor mu? Bu dönüşümsel tarih görüşü büyük Yunan ve Hint bilgelerince (Aristoteles ve Buddha gibi) bile öylesine benimsendi ki, kanıtlamaya gerek görmeden doğru olduğu yargısına vardılar. Öte yandan Ratt-lesnake Kraliyet Gemisi'nin kaptanı, gemi marangozuna yüklediği bu dönüşümsel görüşün bir fantezi olduğunu düşünürken de aynı boş güven içindedir. Bizim Batılı kafalarımıza göre, eğer bu dönüşümsel tarih görüşü örnek alınır, tarihi bir aptalın anlattığı saçma bir hikâye durumuna getirir. Ne yazık ki körü körüne nefret, kendi içinde bu desteksiz yadsımanın hesabını vermeye yetmiyor. Cehennem ateşi ve Sur'un üflenışı konusundaki Hristiyan inançları kuşaklar boyu inanılmış olmasına karşın nefret dolu. Yunan ve Hint düşüncesinin bu dönüşümsel tarih anlayışı karşısındaki ilgisizliğimizi, Yahudi ve Zerdüş düşüncelerinin dünya görüşümüze yaptığı katkılara borçluyuz. İsrail, Yahuda ve İran peygamberlerinin gözünde tarih, ne dönüşümsel, ne de mekanik bir süreçtir. Tarih, kısa dünya yaşamı süresince bir an görmemize izin verilen, bütün boyutlarıyla kavrayamayacağımız ilâhî buyurucu, ilerlemeci bir plânın uygulanmasından başka bir şey değildir. Ayrıca peygamberler, Aeschylus'un

öğrenmeye acı çekmekle ulaşılabileceği yolundaki buluşunu kendi öznel deneyimleriyle çok önceden sezmişlerdi. Günümüz koşullarında bunu biz de buluyoruz.

Bu durumda Yunan-Hint düşüncesine karşı Yahudi-Zer-düş tarih görüşünü mü benimsemeliyiz? Herşeye karşın,

19

böylesine kesin ve köklü bir seçim yapmak zorunda olmayabiliriz; çünkü bu iki görüş gerçek olarak hiç de uzlaşmayacak cinsten görüşler değil. Her şeyden önce, eğer bir araç, sürücüsünün belirlediği belli bir yöne doğru yol alacaksa, monoton bir biçimde dönen tekerleklerin üzerinde gitmek zorundadır. Uygarlıklar yükselip alçalırken ve bu alçalışta kendilerinininkinden daha anlamlı amaçları olan başkalarına yol açarken, gerçekte sürekli ilerliyor olabilirler ve uygarlıkların gerilemesinin neden olduğu acı ile elde edilen öğrenme, pekâlâ bir plân içinde gelişen ilerlemenin en iyi yolu da olabilir. İbrahim, ölüm döşğinde olan bir uygarlığın göçmeni idi; peygamberler parçalanmakta olan başka bir uygarlığın çocuklarıydılar; Hristiyanlık parçalanmakta olan Yunan-Roma dünyasının acıları üzerine doğmuştu. Babil'den sonra, o acılı sürgünde Yahudilere vahyedilenler gibi, günümüzde onların benzeri olan «savaş sürgünleri» arasında da benzeri ruhsal aydınlanmalar bekleyebilir miyiz? Bu soruya verilecek karşılık, bu karşılık ne olursa olsun bütün dünyayı kuşatan Batı uygarlığının bugün bile belirsiz sonundan çok daha önemlidir.

20

İkinci Bölüm TARİHTEKİ YERİMİZ

1947 yılında insanlık nerede durmakta? Kuşkusuz dünyada yaşayan bütün kuşakları ilgilendiren bir soru; ne var ki dünyamızda yaşayan insanları içine alacak bir soruşturma yapılsa, karşılıklı birleşilemeyeceği kesin. İnsan sayısı kadar düşünce vardır deyişine bakarak bu sorunun kime yöneltildiğini kendimize sormalıyız. Örneğin, bu kitabın yazarı kırk sekiz yaşında, orta sınıftan bir İngiliz vatandaşıdır. Milliyeti, yaşı, toplumsal çevresi dünyanın genel görünüşünü seyrettiği «pencere» yi büyük ölçüde belirler. Gerçekte, o da az çok, hepimiz gibi tarihsel rölâtivizmin bir kölesidir. Onun tek ayrıcalıklı özelliği aynı zamanda bir tarihçi olmasıdır. Bu nedenle zamanın dalgalı akıntısında sürüklenen sezgili bir yıkıntı parçası olduğunu da çok iyi biliyor. Bunu bildiğinden, gözünün önünden geçen bir anlık ve parça görüntünün bir araştırmacının kroki taslağına benzeşimini farkediyor. Gerçek görünüşü yalnız Tanrı bilir. Bizim kişisel bakışlarımız karanlıktaki yanardönerlere benziyor.

1897 Londra'sının bir öyle sonrasındayiz. Fleet caddesindeki bir pencerenin önünde yazar, babasıyla oturmuş, Kraliçe Viktorya'nın tahta çıkışının altmışıncı yıldönümünü kutlamak üzere gelmiş olan Kanadalı, Avustralyalı süvari alayını seyrediyor. Bu görkemli "koloni" askerlerinin yabancı, canlı üniformalarına duyduğu heyecanı hâlâ hatırlar; çünkü, prinç miğfer yerine kıvrık kenarlı şapka, kırmızı yerine de kül ren-

21

gi tonik giyen bu askerler o tarihten beri çağırılırlar. Bu görüntü bana yeni bir yaşam vermişti, bir düşünür bunu belki de, büyümenin olduğu yerde çürüme de olur, biçiminde yansıtabilirdi. Aynı görüntüyü seyreden bir şair, bu duyguyu yakalayacak ve dile getirecekti. Ne var ki, deniz aşırı ülkelerden 1897'de Londra'ya gelen askerlerin geçişini seyreden kalabalıktan yalnızca birkaçı Kipling'in Recessional'ındaki duyguya yakalanacaktı. Onlar güneşlerinin tepede parladığını gördüler ve Yuşa'nın çok bilinen bir durumda söylediği, buyurucu, büyümlü sözünü söylemeden hep öyle duracağını sandılar. Yuşa'nın Kitabı'nın (The book of Joshua) yazarı herşeye karşın biliyordu ki, zamanın durması ilginç bir şeydi. « RAB BİN insan sesini işittiği o gün gibi bir gün ondan önce ve ondan sonra olmadı; çünkü RAB İsrail için ceng etti.»(1) Kendisini bilimsel bir çağda yaşayan Galli rasyonalistler gibi düşünen, 1897'nin İngiliz orta sınıfı, hayal mucizesini olduğu gibi kabul etti. Onlar için tarih; dış olaylarda 1815 Waterloo Savaşıyla, iç olaylarda 1832 Büyük Reform Tasarısıyla, imparatorlukla ilgili olaylarda ise 1859 Hint ayaklanmasının bastırılmasıyla sona ermişti. Ve tarihin sona ererek kendilerine bağışladığı sürekli mutluluk konusunda, kendilerini kutlamak için bütün nedenler vardı.

"Kismetim nimetli yerlere düştü; Evet aldığım miras gü-zeldir."(2)

1947 yılının tarihsel «pencere» sinden bakıldığında, XIX. yüzyılın sonlarında İngiliz orta sınıfının gördüğü halüsinas-yonun bütünüyle bir delilik olduğu, bunun çağdaş Batılı ülkelerin orta sınıflarınca da paylaşıldığı görülüyor. Tarihte, Kuzeydeki Birleşik Devletlerin orta sınıfı, Batının yengisi ve

(1)Yesu 10,14.

(2) Mezmurlar 16,6.

22

Federallerin İç Savaşındaki başarısı yüzünden yok olmuş; Almanya ve Prusya'da ise aynı orta sınıf, 1871 yılında Fransa'nın yıkılıp İkinci Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla ortadan yok olmuştu. Elli yıl önce bu üç batılı orta sınıf yığını için Tanrı'nın yargısı gelmişti."ve işte, çok iyi idi". (3) 1897'nin İngiliz,

Amerikalı ve Alman orta sınıfı dünyaya siyasal ve ekonomik açıdan egemen durumdayken, sayıca, yaşayan insan soyunun küçük bir kısmından çok değildi. Bunların dışında olayları başka türlü gören, fakat kendilerini anlatamayan insanlar da vardı.

1897'de Güneyde, Fransa'da ülkelerini ele geçiren insanların, kendileri için tarihi sona erdirdiklerine inanan birçok insan vardı. Konfederasyon bir daha dirilemeyecek, Alsace-Lorraine yeniden alınamayacaktı. Ne var ki, kazanan devleti sevindiren bu kesinlik duygusu, yeni insanların yüreğini dindirmiyordu. Sanki bu onlar için bir kâbustu. Bismarck'ın saldırısına uğramayan bir imparatorluğun batmakta olan uluslarının tedirginliği başlamış olmasaydı, Avusturyalılar tarihin kendileri için devam ettiğini ve 1866 Königgratz bozgunundan daha kötü yenilgileri kendileri için hazırladığını görebilirlerdi. O sıralarda İngiliz liberalleri, Avusturya-Macaristan'ın Balkanların içindeki özgürlük savaşını rahatça konuşup onaylamaya başlamışlardı. Fakat içlerinde belli bir "düzen" hayal eden ve dışarıda "Hint kargaşası"ndan korkan bu İngiliz liberalleri, Güneydoğu Avrupa'da selâmladıkları şeyin gerçekte Habsburg Krallığı'nın yanında dünyadaki bütün imparatorlukları yıkacak, Hindistan'a İrlanda'ya da sığması kaçınılmaz olan bir siyasal kurtuluş hareketinin ilk örneklerinden olduğunu göremiyorlardı. Pek belirgin olmasa da dünyada Fransızlar, Güneyliler gi-(3) Tekvin 1,31.

23

bi tarihin son cilvesinden rahatsız olan ve oyunun bitmediğine inanan milyonlarca ezilen insanlar, sınıflar vardı. Varşova'dan Vladivostok'a Rus İmparatorluğu'nun büyük nüfusu; ulusal bağımsızlıklarını kazanmaya yönelik Polonya ve Finlandiyalılar; 1860 Reformlarıyla kendilerine verilen yetersiz toprak parçasının geri kalanını ele geçirmeye kararlı olan Rus köylüleri; ülkelerini ABD, İngiltere ve Fransa'daki gibi parlamenter kuruluşlarla yönetmek isteyen Rus aydını ve iş adamları; XIX. yüzyıl Manchester 'indeki yaşam koşullarından daha kötü bir yaşamın devrimci yaptığı, Rus sanayiinin genç bir işçisi bu milyonların içindeydi. XIX. yüzyıl başlarından sonra İngiliz işçi sınıfı fabrika eylemleri, sendikalar ve oyları (1867'de Disraeli tarafından oy kullanma hakkını kazandılar), durumunu oldukça düzeltmişti. Yine de 1897'de orta sınıf tarihinin lütuf ve bilgelik okyanusunda son sözü olan 1832 Reform Tasarısını hatırlarken, İngiliz işçi sınıfı 1834 Yoksulluk Yasasını hatırlamıyorlardı. Onlar devrimci değildiler, tarihin anayasal çizgiler üzerinde ilerlemesini istiyorlardı. Avrupa kıtasındaki işçi sınıfına gelince, 1871 Paris avamının birden parlayan hareketinde görüldüğü gibi, onlar çok daha ilerlere gitmeye kararlıydı. Değişikliğe karşı duyulan bu derin istek ve onu bir ya da başka bir yolla bastırmaya olan kararlılık, ayrıcalığı olmayan, / yenik ve tutsak insanların gözünde hiç de şaşırtıcı değildi. İlginç olan, 1914'te olduğu gibi tarihin kapalı defterini kasten yırtarak açan Prusyalı (gerçekte İngiliz, Amerikalı ve Alman orta sınıfı kadar kaybedecek olan) militaristler tarafından plânların bir kere daha bozulmasıydı. Kulağını toprağa dayayacak bir sosyal sismolog tarafından 1897 yılında bile algılanabilecek olan yeraltı hareketleri, geçen elli yılda tarihin Juggernaut (4) başkaldırıları ile yeni-

24

den başlayışını haber veriyordu. Elli yıl önce volkanın ağzında oturduğundan habersiz olan günümüz orta sınıfı, yüz elli yıl önce Juggernaut'un arabasının İngiliz işçi sınıfına çektirdiği acıya benzer bir acı çekmekte... Bu, bugün orta sınıfın yalnızca Almanya, Fransa, İskandinavya, İngiltere'de değil; fakat aynı zamanda İsviçre, İsveç, hatta Kanada ve ABD'deki durumu. Batılı orta sınıfın geleceği ise kuşku; fakat küçük bir azınlık olan bu Batılı orta sınıf, modern dünyayı yaratan hamuru mayaladığından, bu sınıfın geleceği yalnızca ondan etkilenen küçük insan kitlesini ilgilendirmiyor. Yaratık, yaratıcısına yaşam verebilir mi? Eğer Batılı orta sınıf yıkılırsa, insanlığı da kendisiyle birlikte yere serer mi? Bu tarihi sorunun karşılığı ne olursa olsun, bu «anahtar» azınlığı bunalıma iten her şey, dünyanın gerisini de bunalıma itecektir.

Şaşırmak ve şaşırtılmak her zaman için bir kişilik testi olarak kullanılır, fakat insanın bilgisizce sonsuza dek sürmesini dilediği güzel bir kış öğlesinde güçlük başgösterince, testin zorluğu çok iyi anlaşılıyor. Bu tür güneşli sokaklarda insan, yazgıya karşı kendi güçsüzlüğünü yükleneyecek bir umacı ya da o eski Musevî keçisinde arıyor. Ne var ki, zorlanınca «sorumluluğu başkasının üzerine atmak» insanın kendisini başarının sürekli olduğuna inandırmasından daha tehlikeli. 1947'nin parçalanmış dünyasmda komünizm ve kapitalizm bu sessiz işlevi, birbirleri için yerine getiriyorlar. Oldukça zor koşullar altında işler kötüye gitmeye başladığında, düşmanlarımızı tarlamıza yaban otu ekmekle suçlayarak kendi tarlamıza kusur bulmaktan kaçınıyoruz. Bu çok uzun bir hikâye. Komünizmin ortaya çıkışından yüzyıllar önce atalarımız aynı umacıyı İslâm'da bulmuşlar. Günümüzde komünizmin yap-

(4) Tekerlerin altına atılarak insanların kendilerini ezdirdiği bir Hint tanrısının heykeli.

25

tığını aynı nedenlerle XVI. yüzyılda İslâm, Batılı yüreklere bir isteri vererek yapmaktaydı. İslâm da komünizm gibi, Batılı inanışın belli bir öğretilere dayanmayan bir uyarlaması olan anti-batıcı bir hareketti. Ve komünizm gibi o da ruhun kılıcını, maddî donatımdan yoksun olarak kullanmaktaydı.

Batılılar bugün komünizmden, Nazi Almanya'sından Japonlardan korktuğundan daha çok korkuyor. Şu anda ABD, üstün sanayi gücü ve atom bombasının sırrı ile Sovyetler Birliği'nin askeri bir saldırısına her koşulda karşı koyacak durumda. Moskova için bu yalnızca bir intihar olurdu ki, Krem-lin'in bu aptallığı yapabileceğine ilişkin hiçbir belirti de yok. ABD'yi Batı Avrupa'nın tehlikeye yakın ülkelerinden daha çok tedirgin eden ve kuşkulandıran şey propagandanın etkileme gücüdür. Komünist propaganda, bizim Batı uygarlığının çirkin yanlarını gözler önüne sermede ve komünizmi, tatmin olmamış bir kısım Batılı için çekici yapmakta oldukça başarılı. Bununla birlikte komünizm, ne komünist, ne kapitalist, ne Rus, ne de Batılı olmayan ve bu iki ideolojinin arasında kimsenin olmayan topraklarda birlik içinde yaşayan insanlara da düşman. Bu «Blok-suz»lar ile Batılılar, dört yüz yıl önce Türk olmak tehlikesinde kaldıkları gibi, bugün de komünist olmak tehlikesiyle karşı karşıyalar. Komünistler de kapitalist tehlikesinden emin değiller, çünkü çok ilginç örneklerin gösterdiği gibi, düşmanını zehirleyen «doktor», düşmanından korktuğu kadar «zehir»inden de korkar ve korkudan kurtulmayı bir türlü başaramaz. Düşmanımızın bizi, değerlerimizi yok ederek bastırmak yerine kusurlarımızı göstererek tehdit etmesi gerçeği, bize karşı yürütülen savaşın sonuç olarak bizim yüzümüzden olduğunun bir kanıtıdır. Bunun gerçek nedeni, Batı insanının doğaya olan o büyük teknolojik başarısı, babalarımıza tarihin

sona erdiği yalnız düşüncesini veren bilimdeki etkin ilerle-mesiydi. Batılı orta sınıf, Juggernaut'ın arabasını alabildiğine döndüren o yoğun güçle, tarihte yeni olan üç sonuç doğurdu. Batı bilimi, dünyanın yerleşilebilir ve gezilebilir olan bütün bölgelerini birleştirmiş ve uygarlığın doğuşuyla ortaya çıkmış olan hastalıklardan savaş ve sınıf kurumlarına yeni bir soluk vermişti. Hiç beklenmeyen bu üçlü sonuç, karşımıza gerçekten korkunç bir tablo çıkarıyor.

Beş-altı bin yıl önce ilkel insanın yaşam düzeyini aşan ilk uygarlıklarla ortaya çıkan savaş ve sınıf kurumları, bizim için sürekli sorun olmuşlardır. Çağdaş Batı tarihçilerinin belirlediği yirmi uygarlıktan, bizim uygarlığımız dışında tümü ya ölmüş ya da can çekişmekte. Hastalıklarına ölüm anında olsun, öldükten sonra olsun tanı koymaya kalktığımızda, ölüm nedenleri arasında savaş ve sınıfın kesinlikle bulunduğunu görmekteyiz. İnsan topluluklarının var olan türlerinin temsilcileri olan yirmi uygarlıktan on dokuzunu yok etmede, bugüne kadar, bu iki veba bir arada çok iyi iş görmüşler. Ne var ki, bu vebaların ölümcüllüğünün bir de kurtarıcı yanı var. Tür örneklerini yok etmede başarılı olurlarken, türlerin kendisini yok edememişlerdir. Dünyada birçok uygarlık gelmiş geçmiş, fakat uygarlık her keresinde ayakta kalmış ve türünün taze örnekleriyle kendine yeniden yaşam vermeyi başarabilmiştir; çünkü savaşın ve sınıflı oluşun toplumsal zararları ne denli çok olursa olsun bütünüyle kurtarıcı sayılmaz. Bir toplumun üst tabakasını parçaladıklarında, altındaki tabakanın ışığının havayı görünce canlanan bahar çiçekleriyle kendisini donatmasını, yaşamsal durumunu az ya da çok sürdürmesini engelleyememişler. Dünyanın bir bölgesinde, bir toplumun çökmesi diğer toplumların da yıkımına neden olmadı. M.Ö. VII. yüzyılda ilk Çin uygarlığının yıkılışı, eski dünyanın di-

26

27

ger yakasındaki Yunan uygarlığının doruğuna doğru tırmanmasını engellemedi. Aynı biçimde milâdî tarihin V., VII., VII. yüzyıllarında Yunan-Roma uygarlığı savaş ve barış salgını yüzünden yıkılırken, o tarihlerde Uzakdoğuda yeni bir uygarlık başarıyla kuruluyordu.

Başlangıcındaki birkaç bin yıl içerisinde «düşe kalka» yaşamasını sürdüren bir uygarlık, bu durumunu neden devam ettiremez? Karşılığını çağdaş Batılı orta sınıfın buluşlarında aramalıyız. Doğanın fiziksel güçlerini çalıştırmak için bulunan araçlar insan doğasının gelişmesini önledi. Savaş ve sınıf kurumları, ilâhiyatçıların ilk günah dediği, insanın kötü yanlarının, uygarlık dediğimiz toplum türü içinde yansımalarıdır, insan günahlarının toplumsal etkilerini "teknolojik bilgindeki hızlı ilerlememiz ortadan kaldıramıyordu. Ancak "teknolojik bilgi"nin olumlu hiçbir etkisinin olmadığını söylemek doğru olmaz. Ortadan kaldıramadıklarından geriye kalan fiziksel güçlerine göre, hareketlenmeye devam ettiler. Bugün sınıfın önlenemeyecek bir biçimde toplumu parçalamaya, savaşın da bütün insan ırkını yok etmeye yetecek gücü var. Şimdiye kadar üzücü ve aşağılık olarak kabul ettiğimiz günahlar artık dayanılmaz ve ölümcül bir duruma geldiğinden, Batı dünyası birkaç seçenekle karşı karşıya geldi. Bu seçenekler geçmişte başka toplumların yöneticilerinin içinden sıyrılmayı başardığı seçeneklerdi, ayrıca bunların sıyrılmış gezegendeki insanlık tarihini yok etmek adına değildi. Bizler, atalarımızın hiç karşılaşmadığı bir tehlikeyle karşı karşıyayız: Savaşı da, sınıfı da hemen ortadan kaldırmalıyız, eğer çekinir ya da başarısızlığa uğrarsak, bu kere insanı kesin ve etkin bir biçimde yere serişlerini izlemekten başka bir şey yapamayız. Savaşın yeni yüzü Batılı kafalarca çok iyi biliniyor. Yeni bir savaşta, atom bombamızın, diğer öldürücü silâhlarımızın

28

yalnızca savaşa girenleri değil bütün insan ırkını yok edeceğini biliyoruz. Fakat sınıf belâsı nasıl olur da teknoloji ile güç kazanır? Teknoloji, savaş görmemiş, doğayla iç içe yaşayan insanların yaşamlarını kolaylaştırmadı mı? Zengin azınlığa karşı duyulmakta olan kıskançlığı sona erdirmesi olası olan, insan ırkının büyük çoğunluğu için yararlı olan bu yaşam düzeyindeki hızlı artışı görmezlikten gelebilir miyiz? Ne var ki, bu biçimde mantık yürütmekle, insanın yalnızca ekmele yaşayabileceğine inanmak arasında büyük bir ayrılık yok. İnsanın maddî dünyası ne kadar düzeltilirse düzeltilsin, bu, insanın sosyal adalet isteyen ruhunu yatıştırmayacaktır: Batı insanının teknolojik buluşlarıyla dünya kaynakları ayrıcalıklı bir azınlık ile ayrıcalıksız bir çoğunluk arasında böyle adaletsiz dağıldıkça...

Estetik açıdan Büyük Piramitin görkemli işçilik ve mimarisini, ya da Tutankamon'un mezarındaki güzel döşeme ve mücevheratı takdir ettiğimizde, yüreğimizde insan sanatının bu tür başarılarından duyduğumuz zevk ve gurur ile, bu başarıların elde edilmesi için ödenen faturadaki ahlaksal düşüklük arasında bir çelişki doğmakta: ekmeden biçen birkaç insanın özel eğlencesi için yetiştirilen uygarlık çiçekleri ve acımasızca birçok insanın sırtından çıkarılan emek. Geçmişte kalan beş altı bin yıl içinde, uygarlığın «baba»ları bizim arıların balını çaldığımız gibi, kölelerin emekleri sonucu ortaya çıkan meyvaları çaldılar. Bu haksız hareketin ahlaksal çirkinliği, sanat eserinin estetik güzelliğini yok ediyor; ne var ki, günümüze kadar gelen uygarlığın yararlarının kendilerini savunurken ancak tek bir özrü olabilir.

Bir azınlığa sunulan uygarlık «meyva»ları ile çoğunluğun hiç yararlanamadığı uygarlık «meyva»ları arasındaki bir seçim, onların özürü olmuştur. Doğa üzerindeki teknolojik et-

29
kinliğimiz iyice sınırlandırılmış durumda. Artık yaşamın boş ve konforlu rahatını belli dakikalar dışında sürdürmeye ne yeterli gücümüz, ne de yeterli emeğimiz var. Eğer ben bunları yalnızca sizin de sahip olmadığınız için reddedersem, o zaman ne sizin, ne de benim yararına olmayacak bir biçimde «dükkân»ları kapatıp, insan doğasının en güzel yeteneklerinden birisini yerin altında çürümeye bırakmış oluruz. Bu konfor ve rahatlığı yalnız kendi adıma istemiyorum çünkü. Benim rahatım bir yerde başkalarını düşünerek kavuşulan bir rahatlık. Kendimi sizin için vererek, bir anlamda insan ırkının gelecek kuşakları için vekil oluyorum. Yüz elli yıl öncesine kadar bu, ölçülü bir özürdü, fakat yüz elli yıl içerisinde gelişen teknoloji bu özürü geçersiz kıldı. Amalthea'nın boynuzunun gizini bulan bir toplumda, dünya mallarının adaletsiz dağılımı pratik bir gereklilik olmaktan çıkıp ahlaksal bir dü-şünlük biçimini almış durumda.

Bundan dolayı, diğer uygarlıkları kuşatmış ve yere sermiş olan bu sorunlar en üstün düzeye bugünün dünyasında ulaştı. İki süper güç tarafından paylaşılan bir dünyada atom silâhını bulduk. Üstelik ABD ve Sovyetler Birliği, uzlaştırılması olanaksız olan iki ideolojinin savunucusu durumundalar. Yalnız kendimizin değil, bütün insanlığın ölümü de, kalımı da bizim ellerimizdeyken, acaba, çok kötü olan bu durumdan kurtuluşu hangi yolda aramalıyız? Genellikle olduğu gibi, belki de kurtuluş, bir orta yol bulmaya bağlı. Politikada bu orta yol ne dar görüşlü devletlerin sınırsız egemenliğinde, ne de merkezî bir dünya hükümetinin tekdüze baskısında aranmalı; ekonomide ise ne sınırsız özel girişime, ne de katıksız sosyalizme yer vermeli. Batı Avrupa orta sınıfa bağlı bir araştırmacının da dediği gibi, kurtuluş ne Doğu'dan, ne de Ba-tı'dan gelecek.

30

1947 yılında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği çağdaş insanın korkunç maddî gücünün değişik düzenlemelerini sergilemekte:

«Onların ahengi bütün dünyaya

Ve sözleri yerin ucuna varmıştır. »(5)

Fakat bu iki hoparlörün ağızından insan hâlâ küçük bir söz duymak için beklemekte. Başlama işaretimiz belki hâlâ Hris-tiyanlık ve diğer büyük dinler tarafından verilecek. Kurtarıcı söz ve eylemler beklenmeyen bir yerden gelecek.

(5) Mezmurlar 19,4.

31

Üçüncü Bölüm

TARİH KENDİNİ TEKRARLAR MI?

Tarih kendini tekrarlar mı? Batıda, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bu soru akademik bir tartışma durumunu aldı. Uygarlığımızın sağladığı rahatlık yüzünden, büyük babalarımız ilginç bir biçimde kendilerinin "başka insanlardan farklı" olduklarını düşünmeye ve tarihte diğer uygarlıkları yok eden yanlışlıklardan, talihsizliklerden Batı toplumunun güvenilir olduğuna inanmaya başlamışlar. Bugün, o eski soru bizim için yeniden önem kazandı. Şimdi ölü olan Aztek, İnka, Sümer ve Hitit uygarlıklarının saldırıya uğrayışı gibi, bizim de, eserlerimizin de saldırıya uğrayabileceği gerçeğiyle yüzyüze geldik. (Nasıl olmuş da bu gerçeğe, bugüne kadar gözlerimizi kapatabilmişiz?) Artık geçmişin yazıtlarını bir ders almak için

araştırmaktayız. Tarih bizim görünüşümüz konusunda bilgi verebilir mi? Eğer verebilirse bunu nasıl kanıtlayabilir? Bizim için kendi gücümüzle bile değiştiremeyeceğimiz, sap-tıramayacağımız, ellerimiz bağlı beklemek zorunda olduğumuz bir sonu mu tek tek söylemekte? Ya da geleceğimizle ilgili olasılıkları mı haber vermekte? Bu son seçenek uyuşukluktan kurtulup eyleme geçmemiz gerektiğini hatırlatıyor. Son seçenek tarihin dersinin astrologun zayıfına değil, fakat dümencinin haritasına bağlı olduğunu hatırlatıyor. Bu harita dümenciye olası bir deniz kazasından kurtulmak için güvence veriyor, çünkü önündeki haritada denizin altındaki kayalar önceden belirlenmiş durumda; yeter ki, onda gemiyi

32

kayaların arasından geçirtirmek yürekliliği, becerisi olsun.

Görülüyor ki, karşılık vermeyi denemeden önce sorumuzu bir güzel tanımlamalıyız. "Tarih kendini tekrarlar mı?" sorusu "Tarih geçmişte kendini arasına tekrarlamış mıdır?" sorusuyla aynı şeyleri mi araştırmak istiyor? Ya da tarihin geçmişte uygulandıkları her olayda etkilerini gösteren ve gelecekte çıkabilecek benzeri olaylara uygulandıklarında aynı etkileri yaratacak kesin kurallarla mı yönetildiğini sormak istiyoruz? İlk iki sorumuz son sorumuza göre daha kesinlik taşıyor. Bu konuda yazarınızın da görüşlerini bir kere açıklaması gerekiyor, insan yaşamının bilinmezliğini incelerken determinist bir görüşle hareket etmiyorum. Yaşamın olduğu yerde umudun da olduğuna ve insanın Tanrı'nın yardımıyla bazı konularda kendi yazgısını kendisinin çezeğine inanıyorum. Fakat ilk iki sorudaki kesinlik duygusu bizi bir tavır almak konusunda ortada bıraktığından, "tarih"ten ne anladığımızı açıklamak gerekiyor. Tarihin sınırlarını insanın denetiminde olan olaylarla sınırlandırmak zorundaysak, determinist olmayan birisi için ortada bir sorun yok. Fakat bu olaylarla gerçek yaşamda hiç karşılaştık mı acaba? Bir karar vereceğimiz zaman, geçmişteki olaylara, toplumsal ve fiziksel çevremizde gelişen bugünün olaylarına bağlı oluşumuzla olmayışımız arasında bir denge yok mu? Sonunda tarih mekan zaman ikilisinin dört boyutlu çerçevesinde hareket eden bütün evrenin bir görüntüsü değil mi? Ve bu genel görüntüde, insanın yazgısını kendisinin çizdiğine inananla en determinist olanın bile kabul edeceği, tekrarlanan ve önceden tahmin edilen olaylar yok mu?

Bu tekrarlanan, tahmin edilen olayların bazıları insan ilişkilerini az çok etkileyebilir, örneğin tarihin samanyolunun dışında kalan nebülalarda olan uzantıları. Buna karşın, fiziksel

33

çevremizde gördüğümüz bazı dönüşümsel hareketler insan ilişkilerini derinden etkiliyor, örneğin, önceden tahmin edebildiğimiz gündüzün, gecenin ve mevsimlerin değişmesi, gece-gündüz sürekli dönüşümü, insanın yaptığı bütün işleri, şehirlerimizdeki ulaştırma programlarını, trafiğin yoğunlaştığı saatleri, günde iki kere "yatakhanemden //işyeri"ne mekik dokuyan insanların akıllarını uğraştırmakta. Mevsim sürekli dönüşümü yiyeceklerimizi belirleyerek insan yaşamını yönlendirmekte.

Kuşların ve hayvanların olmayan düşünme yeteneğiyle insanın, bu fiziksel çevrimlerin üstesinden gelerek belli bir özgürlüğe kavuşma olanağı var. Mısır Firavunu Mycerinus efsanesinde olduğu gibi, insan gece-gündüz sürekli dönüşümünü yıkarak yirmi dört saat uyanık kalmayı başaramazken, insan toplumu Mycerinus'un destansı başarısına plânlı bir işbirliği ve işbölümüyle ulaşabilir. Başarılı bir düzenleme sonucunda, işçilerin bir bölümü sabah çalıştırılıp akşam dinlendirilerek, diğer bir bölümü de sabah dinlendirilip akşam çalıştırılarak, fabrikalar yirmi dört saat işletilebilir. Mevsimlerin etkinliği, kuzey kutbundan tropikal bölgelere ve güney kutbuna kadar uzanan Batı toplumunun, dondurma yöntemiyle kırılmıştır. Gün ve yılın fiziksel sürekli dönüşümünün etkinliği karşısında insan akıl ve iradesinin bu başarıları yine de, insan özgürlüğü yolunda küçük adımlar... Genelde fiziksel çevremizin bu tekrarlanan, tahmin edilebilen olayları insan yaşamında egemen durumdadır. Batı teknolojisinin bugünkü düzeyine karşın. Ve bunlar etkinliğini, insan ilişkilerinin ellerinden geldiğince etkileyerek gösteriyorlar. Peki, bu fiziksel çevrenin etkisi altında olmayan insana özgü hareketler yok mu? Bu soruyu bilinen somut bir örnekle inceleyelim. 1865 Nisanının başında Kuzey Virginia ordusunun topçu ve süva-

34

ri atları sınıfından olan atlar, nisan sonunda General Lee'nin topçu ve süvarileri tarafından saban sürmek için kullanıldığında, bu askerler ve atlar her yıl tekrarlanan tarımsal işlemi bir kere daha tekrarlamaktaydılar. Bu askerlerin ve atların ataları da, altı bin yıldır aynı işlemi, Eski Dünyada ve Batı toplumunun ortaya çıkışından önce başka toplumlarda, tekrarlamaktaydılar. Saban, uygarlık dediğimiz insan toplumunun ilk türlerinin ortaya çıkışıyla birlikte var olmuştu ve yılın sürekli dönüşümü ile belirlenen saban öncesi tarımsal yöntemler, belki de uygarlığın ilk habercisi olan neolitik çağ boyunca aynı biçimde altı bin yıldır kullanılmaktaydı. 1865 baharında konfederasyon öncesi Kuzey Amerika devletlerinde, tarım kesin olarak mevsimlere göre düzenlenmekteydi. Bir mevsimlik ya da birkaç haftalık gecikme, bu askerlerin ve atların bir yıllık yiyecek üretme kapasitelerini yok edecekti.

İşte 1865 Nisanının sonlarında Kuzey Virginia ordusunun askerleri ve atları, altı bin yıldır tekrarlanan, 1947 yılında bile hâlâ tekrarlanan saban sürme görevlerini yerine getirmekteydiler. (1947 yılında bu kitabın yazarı, Kentucky'de sabanla bir bahar sürümüne tanık olmuş ve nisanın ortasındaki yağmurlar yüzünden çiftçilerin duyduğu tedirginlik gözlerinden kaçmamıştı.)

Fakat General Lee'nin askerlerinin, atlarının nisan başlarında yaptıkları tarihe ne demeli? Saban sürmenin, işe gitmenin fiziksel çevremize bağlı tekrarlanan dönüşümsel hareketler olması gibi, İç Savaşın taşıdığı tarih de tekrarlanan bir olay mıdır? Burada dönüşümsel hareketlerden oldukça bağımsız olan ve onların üstesinden gelebilecek bir insan eylemi ile karşı karşıya değil miyiz? Düşünün ki, General Lee 1865 Haziranına kadar teslim olmaya zorlanmadı. Ya da General Grant'ın teslim oluş koşullarına bakmayarak, silâhları-

35

nı bırakıp atlarıyla çiftçiliklerine dönmek isteyen Güney eyaletlerinin askerlerine izin vermediğini düşünün! Bu kuramsal insan düşünceleri, tarihin 1865'te sabanla bir bahar sürümü yapmasını engellemiş midir?

Ekonomik ve sosyal tarihin ortaya çıkmasından önce, bizim şu anda incelediğimiz tarih bölümü tarihin bütün alanlarını içine alıyordu. Fiziksel çevrenin dönüşümsel hareketlerin yönetiminde olan insan ilişkileri olduğu gibi tarih prenslerin, kralların egemen olduğu bu eski moda tarih alanında da kendini tekrarlar mı? İç savaş eşsiz bir olay mıydı? Yoksa tarihin kendini tekrarladığı bir dizi olaylardan yalnız birisi mi? Yazarın görüşü ikincisine daha eğilimli.

ABD tarihinde İç Savaş'la belirlenen bunalım 1864-1871 Bismarck savaşlarının Almanya'da yarattığı bunalımla tekrarlandı. Her iki durumda da olanaksız olan siyasal birleşme hareketleri sona ermekle karşı karşıyaydı. Her iki durumda da birliğin ortadan kaldırılması ya da devam etmesi savaşla kararlaştırıldı. Sonuçta, teknolojik olarak kuvvetli olan birlik taraftarı savaşta kazandı. Her iki ülkede birliğe neden olan zaferleri, ABD 'nin ve 1871-1933 arası Almanya İmparatorluğu'-nu Büyük Britanya'nın sanayi dalında rakipleri durumuna getiren büyük bir endüstriyel gelişme izledi. Burada tarihin bir kere daha tekrarlandığını görüyoruz, çünkü İngiltere'nin 1870 yılında başardığı Sanayi devriminin eşsiz bir olay olmadığı, diğer Batılı ve Batılı olmayan ülkelerde de başlaması söz konusu olan ekonomik dönüşümün ilk evresi olduğu 1870 yılını izleyen yıllarda daha iyi anlaşıldı. Eğer yüzümüzü sanayileşmenin ekonomik yönünden siyasal yönüne çevirirsek, ABD ve Almanya tarihinin bu kez Kanada'da tekrarlandığını görürüz. Kanada'nın birliği, Amerika'ninkinden iki yıl sonra 1867'de, Almanya İmparatorluğu'nun 1871'deki birliğinden

36

dört yıl önce sağlanmıştı.

Çağdaş Batı dünyasında bazı federal birliklerin kurulmasında ve sanayileşme hareketlerinde, tarihin, kendini aynı insan başarısının değişik ülkelerdeki çağdaş belirtilerle tekrarladığını görmekteyiz. Değişik ülkelerdeki bu belirtilerin çağdaşlığı yalnızca bir tahmin, İngiltere'deki Sanayi devrimi, Amerika'dan en az iki kuşak önce ortaya çıkmış ve Almanya bu hareketin tekrarlanan bir hareket olduğunu kanıtlamıştı. 1860'ların, federal birliğin Kanada, Avusturya, Güney Afrika ve Brezilya'da tekrarlanmasını gösteren önemli olaylarından önce, İç Savaş öncesi Amerika birliği seksen yedi yıl, Napol-yon sonrası Almanya Konfederasyonu ise elli yıl ayakta kalmayı başarmıştı. Çağdaşlık, tarihin siyasal ve kültürel alanlarda tekrarlanması için o kadar da gerekli bir geçmiş değil. Tekrarlanan tarihsel olaylar bütünüyle çağdaş olabileceği gibi, zaman aralıklarıyla da görülebilir.

Büyük insan kurumlarına ve denemelerine baktığımız zaman görünüm yine değişmiyor; örneğin, uygarlıkların doğum, gelişme, gerileme, yıkılma ve ölümlerine baktığımızda. Bizim kişisel ölçeklerimizle ölçüldüğünde, Sümer uygarlığının ortaya çıktığı M.Ö. IV. yüzyıldan ya da miladî tarihin başlangıcıyla çağımız arasındaki zaman aralığı, kuşkusuz, çok uzun bir süre olarak gözükecektir. Ne var ki, bu bize, jeolog ve astronomlarımızın armağan ettiği zaman ölçeğiyle ölçüldüğünde çok kısa bir süre olarak gözüküyor. Batı bilimi insan ırkının bu gezegende en azından altı yüz bin yıl ile bir milyon yıl arası var olduğunu, gezegende beş yüz milyon yıl ile sekiz yüz milyon yıl arası hayatın var olduğunu ve gezegenin iki yüz milyon yıldır var olduğunu gösteriyor. Bu zaman cetvelinde uygarlıkların doğduğu son altı bin yıl ile büyük dinlerin doğduğu son dört bin yıl gezegenin bugüne kadar gelen

37

tarihinde o kadar kısa gelişimler ki, onları zaman cetveli üzerinde göstermek olanaksız. Bu doğru zaman cetvelinde, "eski tarih" in bu olayları, gerçekte günümüzle çağdaş sayılırlar, insan aklının büyültücü mercekleleriyle bakıldığında, her ne kadar gücümüzden uzakta var olmuş olsalar da. İnsan tarihinin belirli ölçüde kendini tekrarladığı ortaya çıkıyor; bu tekrarlama insanın kendi yazgısını kendisinin çizdiği alanlarda iyice belirgin iken, insanın fiziksel çevrenin dönüşümsel hareketlerine bağlı olduğu alanlarda biraz daha deterministlerin görüşlerinde haklı oldukları ve özgür irade diye bir şeyin

olmadığı sonucuna mı varmak zorundayız? Bence en doğru sonuç bunun tam tersi, insan ilişkilerinde etkisini duyuran bu tekrarlar eğilimi, yaratma yeteneğinin araçlarında birisi. Yaratma eylemi diziler olarak oluşa gelmek zorunda: türlerin temsilcilerinin oluşturduğu diziyle cinsleri oluşturan türlerin oluşturduğu dizi, örneğin. Ve bu tekrarlananların değerini anlamak öyle pek zor değil. Eğer her yeni yaratık değişik sepetlere serpilmiş sayısız yumurtadan meydana gelmiş olmasaydı, yaratma eylemi hiç mi hiç ilerleme-yecekti. Aksi takdirde, insana özgü ve Tanrısal bir yaratıcı bu atak ve yararlı deney için gereken malzemeleri ve başarısızlıktan sıyrılma yollarını nasıl bulabilecekti? Eğer insan tarihi kendini tekrarlıyorsa, bunu evrenin genel düzenine uygun olarak yapmakta; fakat bu tekrarlar düzenin önemi, yaratma eylemini ilerleten çalışma alanında yatmaktadır. Bütün bunların ışığında, tarihin tekrarlanması yaratma eyleminin özgürlüğü yolunda bir adım, Tanrı ve insanın yazgının elinde olduğu yolunda bir belirti değil.

Bu sonuçların, bizim Batı uygarlığını bekleyen şeylere ilgisi ne olabilir? Yazımızın başında incelediğimiz gibi, Batı dünyası geleceği konusunda birden bire kaygı duymaya başla-

38

miştı ki, bu, içinde bulunduğumuz durumun korkunçluğuna karşı normal bir tepki sayılmalı. Bugünkü durumumuz gerçekten korkunç. Eriştığımız bilginin ışığında tarihsel görünüşümüzü incelediğimizde, insan türlerinin toplumlarını oluşturmak için tarihin kendini yirmi kez tekrarladığını, bizimki dışında, uygarlık denilen insan toplumu temsilcilerinin hepsinin ya ölü ya da can çekişmekte olduğunu biliyoruz. Üstelik, bu ölü ya da ölmek üzere olan uygarlıkların tarihini derinliğine inceleyip, birbiriyle karşılaştırdığımızda çözülme, gerileme ve yıkılmalarında tekrarlar düzenine uygun belirtilerin varlığını görüyoruz. Doğal olarak, tarihin bu özel bölümünün bizim için de gerekli olup olmadığını merak ediyoruz. Hiçbir uygarlığın kurtulamadığı bu gerileme ve yıkılma düzeni bizi de içine alacak mı? Yazara göre bu sorunun karşılığı kesinlikle «hayır». Yeni bir yaşam yaratma çabası -ister yumuşakçalar sınıfından bir hayvan türünden olsun, isterse de insan toplumunun yeni türlerinden olsun- ilk anda başarısızlıkla sonuçlanmakta. Yaratma öyle sanıldığı kadar kolay bir eylem değildir. En son biçimini deneme ve yanılma yöntemleriyle bulan bir işlem ve başarısızlıkla sonuçlanan deneyler, gerçekte başarıya ulaşmak için gereken olanakların ne denli zor elde edildiğini hatırlatmakta. Daha önceki başarısızlıklar yeni gelen için başarıyı sağlamlaştıramıyor, başarısızlığı sağlamlaştıramadığı gibi. Batı uygarlığını tarihsel örnekleri izlemekten alıkoyacak hiçbir şey yok, toplumsal bir intihara girişmedikçe. Ne var ki, tarihin tekrarlanmasını bekleyemeyiz, tarihe kendi çabamızla yeni ve görülmemiş bir yön vermeliyiz, insan olmak bize bir seçme özgürlüğü veriyor, ancak sorumluluğumuzu Tanrı'nın ya da doğanın üstüne atamayız. Onu biz, kendimiz yüklenmeliyiz.

Kurtulmak için ne yapmamız gerekiyor? Politika alanında

39

dünya hükümetini kurmayı başaracak kurucu bir sistem hazırlayın. Ekonomi alanında, serbest yatırım ile sosyalizm arasında uzlaştırıcı (yer ve zamana göre değişebilme esnekliği olan) çalışma düzenleri bulun. Ruh alanında lâik üstyapıyı dinsel kurumlarla birleştirin. Bugün Batı dünyasında bu amaçlara ulaşmak için çalışmalar yapılıyor. Eğer bu üç alandaki amacımıza ulaşırsak, uygarlığı ayakta tutmak savaşında zafere varabiliriz. Bütün bu tahminler biraz hayal dolu; bunları başarabilmek için çok çaba harcamamız gerekiyor.

Bu üç görevden din alanında olanı ilerde çok önem kazanacaktır, fakat şu anda diğer ikisi daha önemli gözüküyor. Çünkü eğer bu ikisini gerçekleştirmede başarısızlığa uğrarsak, ruhsal dirilişe ulaşma olanağını bütünüyle yitirebiliriz. Ruhsal diriliş öyle bizim istediğimiz zaman gerçekleşecek bir olay değil, ruhsal olgunlaşmayı yavaşça izleyen bir olay.

Siyasal görevimiz içinde en önemlisi. Burada karşımıza olumsuz bir sorun çıkıyor. Bugünün karşılıklı dayanışma ve silâhlarına bakarak, dünyanın bir ya da başka yolla siyasal olarak birleşmenin eşliğinde olduğu bu sırada, silâh zoruyla birliğin sağlanması sonucundan kendimizi korumak zorundayız. Pax Romana'nın (Roma Barışı) zorla uygulanışı bizim de içinde bulunduğumuz siyasal güçleri çok kolay bir şekilde teslim alacaktır. ABD ve diğer Batılı ülkeler, Sovyetler Birliği ile Birleşmiş Milletler de birlikte hareket edebilirler mi? Eğer Birleşmiş Milletler etkili bir dünya hükümeti kurmayı başarabilirse, bu bizim siyasal sorunlarımız için en iyi çözüm olacaktır. Fakat biz bu olasılığın başarısızlıkla sonuçlanacağını göz önünde tutarak, gerekli önlemleri almalıyız. Birleşmiş Milletler kavgasız, iki ayrı gruba ayrılabilir mi? Dünyanın barış içinde Amerika ve Rusya'ya bağlı iki kısma ayrıldığını düşünürsek, bu iki kısmın «kavgasız işbirliği olmaksızın», her

40

Dördüncü Bölüm YUNAN-ROMA UYGARLIĞI

Profesör Gilbert Murray'ın (1) görüşünden kalkarak bu yazıma başlıyorum. Görüşü, Yunan-Roma dünyasında yazılı sözün, bugün bir spikerin radyo evinde okuduğu metinle aynı işlevi gördüğü

yönündeydi. Bugünün spikerinin önündeki metinde olduğu gibi, Yunan-Roma «kitabı» da zor anlaşılabilir kelimeleri belleğe yerleştirme yolu idi. Fakat bu, bugünün yayıncılarının bastığı kitaplara benzemiyordu. Yine de Yunan-Roma dünyası bütün insanlığı içine almamaktaydı. Her zaman için bu dünyaya komşu başka dünyalar da vardı; ve bu dünyalıların kitaba bakışları bütünüyle farklıydı. Örneğin Suriye dünyasında kitap, insanların arasındaki konuşmaya yardımcı olan basit bir bellek tazeyicisi olarak görülmüyordu. Tanrı'nın sözleri gibi saygı görmekteydi: yazılı sayfadaki her noktasının büyüsel bir etki yarattığı, o yüzden de önemli kabul edildiği kutsal bir nesne olarak.

Tarihin garipliklerinden bir tanesi de, bizim Yunan ve Lâtin klâsiklerini inceleme yöntemini Yahudilerin yasa ve peygamberleri inceleme yöntemlerinden almış olmamız. Diğer bir deyişle, biz Yunan ve Lâtin kitaplarını, yazarlarının ve yayıncılarının o dönemde kullanılmasını istediği anlamdan da- (1) Murray, G.G.A.: Greek Studies, (Oxford 1946 Clarendon Press): "Yunan Edebiyatı İncelemesine Giriş". Profesör Murray bu yazısını Oxford Üniversitesinde konferanslar olarak vermişti. Biz de, onun arkasında, bu yazımızı konferans olarak sunmuştuk.

42

ha farklı bir anlamda kullanılmaktadır.

Yahudi hahamlarının kitaba bakışlarının üzerinde durulmayacak kadar açık yararları var. Bu düzene insan bir kere alıştı mı, yaşamının geri kalan bölümünde her şeyi son derece dikkatli ve ince bir şekilde okumaya başlıyor; bu ise her gün iş yerine giderken okuduğu gazeteden çok daha yararlı. Bu hiçbir zaman unutulmaması gereken bir ders, fakat Yunan-Roma uygarlığı incelemesinden alınacak en son ders değil. Hahamların kutsal bir kitaba ya da klâsiklere baktıkları derin ve ince yol varken kendimizi dar bakış açılarıyla sınırlamak doğru olmasa gerek. Hahamların inceleme yönteminin iki kusuru var. Birisi insanın kitabı duruk ve ölü bir parçası olarak görmesi; insan hareketlerinin sonucu, yansıması ve eseri olarak görmek yerine kendisinin duruk ve ölü bir parçası olarak düşünmesi. (Entellektüel hareketler de, fiziksel enerjinin ve iradenin çabaları biçiminde gözükür inandırıcı hareketlerdendir çünkü.) ikinci kusur da aynı şeyin daha genel ve felsefî terimlerle dile getirilmiş biçimi. Hahamların inceleme yöntemi, insana yaşamı kitapların çevresinden gösteriyor. Bunun karşısında bulunan yöntem Yunansal bir yaklaşımı içermekte. Yunanlılar kitapları yazarların hayatını anlamak için de okuyorlar, yalnızca bir kitap olarak değil.

Eğer, Yunanlıların yaklaşımı yerine Hahamların yaklaşımını benimsersek, bugüne değin yaşamış bazı edebî eserlerin hatırına, Yunan ya da Roma tarihinin belirli bir dönemi üzerinde dikkatimizi yoğunlaştırmak zorunda kalırız. Yunan ve Lâtin edebiyatının bazı bölümlerinin günümüze kadar gelip diğerlerinin tarihsel nedenlerden ötürü yok olmuş olması tarih görüşümüzü bozabilir. Bu tarihsel nedenler, kalıcı edebiyatı yaratan çağların önemli olmasına, geçici edebiyatı yaratan çağların önemsiz olmasına bağlı değil.

43

iki ülkenin toplumsal ve ideolojik farklarının yavaşça ortadan kaldırılacağı bir biçimde yaşayabileceğini bekleyebilir miyiz? Bu sorunun karşılığı, serbest piyasa yatırımı ile sosyalizm arasında orta bir ekonomik yol için gereken zamanı bulup bulamayacağımıza bağlı.

Her ne kadar bu bilinmezlikleri çözmek çok zor gözüküyorsa da bunlar bize en çok bilmemiz gereken şeyleri gösteriyorlar. Geleceğimizin kendi ellerimizde olduğunu amansız bir yazgının insafına kalmadığımızı bize hatırlatıyorlar.

41

Anlatmak istediğimi göstermek için, yaşayan Lâtin eserlerini bir köşeye bırakıp yaşayan Yunan eserlerini ele alalım. Yaşayan Yunan kitaplarını bir bir incelediğimizde, büyük çoğunluğunun aralarında üç yüz yıl bulunan iki dönem içinde yazılmış olduğunu görürüz. En tanınmış «klâsik» ler beş altı kuşağı içine alan bir dönem içinde yazılıp Demosthenes'in kuşağıyla son bulmuştur. (Yaklaşık olarak M. Ö. 480-320 yılları arasında) Fakat M. Ö. yüz yıllarında yaşayıp eserleri bugüne kalmış ve Diodorus Siculus ve Strabo ile başlamış başka bir kuşak daha var, bu son grup diğerlerinden sayıca daha kalabalıktı ve Marcus Aurelius gibi ünlü adları da içine almaktaydı. Gerçekte, yaşayan Yunan edebiyatı «klâsik» ya da «imparatorluk» çağından başlıyor. Arada kalan «Helen» çağının Yunan eserleri ya çok kısa ömürlü ya da parçalar olarak gelebilmiş.

Bunun nedeni nedir? Seçimimiz ilk anda çok ilginç ve kişisel gelebilir, fakat bunun nedenini biliyoruz. Nedeni şu, Yunan-Roma dünyası M. Ö. 31 yılında biten ve dört yüz yıl süren parçalanmadan Augustus zamanında kurtulup, birleşmek için başarılı atılımlar yaptı. Bu çabalar psikolojik olarak, geçmişte Yunan'ın ulaştığı altın çağa ve mutlu günlere bir özlem durumunu aldı. Bu biçimde düşünenler çözümlü eskiye dönmekte buldular: eskinin güzelliğini, mutluluğunu ve büyüklüğünü diriltmeye çalıştılar. «İmparatorluk» çağının bu «eski» ye dönüş hareketini din ve edebiyat alanında gözleyebilirsiniz. Edebiyatta «Yunan» biçimini bırakıp Ortaçağ Atina biçimini benimsemeye ve Atina zamanından kalma

orjinalleri ya da ultramodern taklitleri olmayan Yunan kitaplarını bir köşeye bırakmaya yöneldiler. Bütün bunlar, bugüne değin gelen Yunan edebiyat eserlerinin neden aralarındaki «Helen» çağının bir köşeye bırakıldığını açıklıyor. Fakat insan tarih-

44

çiyse, bu ona: «O halde "Helen" çağı incelenmeye değmez» dedirtmiyor. Tersine kendi kendine: M. Ö. V. yüzyıldaki Yunan uygarlığı ile son yüzyıldaki Yunan-Roma uygarlığı arasındaki mutluluk, başarı farklılığı çok olağanüstü ve çok korkunç bir şey; çünkü son yüzyılın insanları haklıydılar. İki çağ arasındaki zamanda korkunç gerilemeler ve terslikler olmuştu. Nasıl ve neden olmuştu bu terslikler?» diye düşünüyor. Tarihçi, Yunan-Roma dünyasının Actium Savaşı'ndan sonra Augustus zamanında biraz toparlandığını görüyor. Dört yüz yıl önce Peleponnes savaşlarıyla başlayan çözülmeyi de görmekte. Onun için en önemli sorun şu: M. Ö. V. yüzyılda düzeltilemeyen ve son yüzyıla kadar aynı biçimde süren yaklaşık neydi? Bu sorunun çözümü, Yunan ve Roma tarihini devam eden bir bütün olarak incelemeye bağlı. Bu yüzden tarihçiye göre, bizim geleneksel çalışma programımız hatalı; çünkü bu ülkelerin tarihini incelemeyi Thucydides'le başlatıp Çiçero ile bitiriyoruz; aradaki devre, «klâsik» olarak bilinen Yunan ve Lâtin edebiyatında geçmediğinden rahatça atlıyoruz. Bu ara dönemin tarihi bir köşeye atıldığında, Thucydides ve Çiçero'nun anlattıkları havada kalıyor; hiçbir şey üzerine kuramayacağımız bir sürü enkaz yığını gibi. Bu durumun za-manımızdaki kuramsal bir örneğini inceleyelim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra (2), İngiltere'nin hatta Avrupa kıtasının bombalanıp Avrupa uygarlığının ilk doğduğu yere çekilmesine neden olabilecek durumu inceleyelim. XX. yüzyılın bitimine doğru Avrupa'nın bu kuramsal durumu, Yunanistan'ın M. Ö. son yüzyılındaki durumuna benziyor. Batı uygarlığının «Anglo-Sakson» kolunun İngilizce konuşan denizaşırı ülkelerde zorlanıp sersemlediği halde nasıl da varlığını sürdürdü-

(2) Bu yazının dayandığı konferans 1918-1939 yılları arasında verilmiştir.

45

günü düşünelim. Bundan sonra Amerikalı ve Avusturyalıların Avrupa'dan kalan kültür kalıtlarını, özellikle İngilizceleri-nin ve İngilizce edebiyat biçimlerinin özgünlüğünü korumak için gösterdiği çabayı inceleyelim. Bu koşullar altında ne yapacaklar? Tek «klâsik» İngilizcenin Shakespeare ve Milton'un İngilizcesi olduğuna karar verip okullarında bu İngilizceyi öğretecekler ve kullanacaklar, gazete ve dergilerinde Shakespeare ve Milton'un deyimlerini kullanacaklar. Bunun sonucu yaşam kabalaşacağından ve kitap satışları azalacağından, iki şair arasında Dryden'dan Masefield'e kadar uzanan İngilizce eserlerin baskısı tükenecektir. (3) Bu bence Yunan edebiyatının başına gelenleri gösteren doğru bir karşılaştırma. Fakat verdiğimiz örnekte Restorasyon devrinden Viktorya sonrasına kadar bütün İngiliz edebiyatının unutulduğunu düşünün. Edebiyatın örneklerinin verildiği XVIII., XIX. yüzyılların, Batı dünyasının tarihinde hiçbir önemi olmadığını mı çıkaracağız? Şimdi Lâtin eserlerine dönelim. Okuyucularımdan bu Lâtin «klâsik»lerinin -sunacağım kavram ilk anda şaşırtıcı gelse de- «İmparatorluk» çağının Yunan eserlerinin bir uyarlaması biçiminde görmelerini isteyeceğim. Lâtin edebiyatının ilk yazarlarından Plautus ve Terence'in oyunları, Yunan asıllarının açık kopyaları. Gerçekte, Virgil'in şiirleri de içinde olarak Lâtin edebiyatının Yunan asıllarının Lâtinceye çevrilmiş kopyalarından oluştuğunu söylemeliyim. Bu düşüncemi savunmak için Lâtin şairlerinin en önemlilerinden ikincisinden alıntılar yapabilirim; her ne kadar bu ünlü söz iyice yıpranmış bir durumda olsa da.

Ele geçirilen Yunanistan vahşi fatihini fethetti ve sanatları-

(3) Bu cümle yazıldığı yıllarda yazar hayallerinin bir bölümünün gerçekleşeceğini görecekti.

46

nı tanıttı kaba Lâtinlerin dünyasına. Hepimiz bu cümleyi bilir ve doğru olduğunu kabul ederiz. Lâtin Yunanca arasındaki basit fark edebî tarz açısından bir farklılık getirmiyor. Ne de olsa, bizim Batı edebiyatı on iki değişik dilin eserlerinden oluşuyor -İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, İngilizce, Almanca ve diğerleri- ve kimse de her dilin ayrı bir edebiyatı olduğunu ve eğer bu diller arasında yüzyıllar süren bir etkileşim olmasaydı, ortaya çıkacak durumu hayal edemezdi. Dan-te, Shakespeare, Goethe ve diğer doruklar, hepsi tek ve bölünmez olan edebiyatın temsilcileriydiler. Bu diller arasındaki farkın öyle pek çok önemi yok. İngiliz edebiyatının İtalyan ve Fransız edebiyatına dayandığı gibi, Lâtin edebiyatı da Yunan edebiyatına dayanmakta.

Ya da, Lâtin edebiyatıyla Yunan edebiyatı arasındaki ilişkiye başka bir açıdan bakalım. Yunan-Roma uygarlığını, Yunanistan'daki kaynağından yükselerek etkisi Yunanistan'ın dışına yayılan ruhsal bir dalga olarak düşünelim. Direnen bir ortamdan geçerken zayıflamak, kaynağından uzaklaştıkça bir noktada ölmek, dalgaların özelliklerindedir. Şimdi Yunan edebiyatı dalgasının Yunanistan dışında başından geçenleri inceleyelim. Başlangıçta bu dalga o denli güçlü ki, kendisiyle birlikte Yunancayı da götürüyor. Lidyalı Xanthus M. Ö. V. yüzyılda Yunan tarzında tarih yazmaya başladığında aynı zamanda Yunancayı

da kullanmış; ve bu dalga milâdî tarihin IV. yüzyılında Kapadokya'ya kadar uzandığında, Yunan edebiyatı kendisiyle birlikte Yunancayı da götürerek güçteydi. IV. yüzyılda Yunan etkisi kendisine ulaştığında, bu Kapadokyalılar Nazianzus'lu Gregory ve diğerleri Yunanca konuşuyorlardı. Fakat aynı dalga bir yüzyıl sonra, Suriye ve Ermenistan'a ulaştığında Yunanca'yı bir köşeye bıraktıracak kadar zayıflamıştı ve artık Yunan etkisi altındaki edebiyat, Süryani-

47

ce ve Ermenice ile sürdürülmekteydi.

Aynı dalganın Batıdaki uzantısını izleyelim. Bu yönde Sicilya'ya ulaştığında, Sicilya'nın yerli dilini silip yerine Yunan-ca'yı yerleştirecek kadar güçlüydü. Bugüne kadar gelen bilgilere göre, ne Sicilya'nın ne de Anadolu'daki Lidya'nın anadilleriyle yazılmış hiçbir kitap yok. Bu alan içerisine Yunan-ca'nın etkisi egemen. Hâlen M. Ö. son yüzyılda Diodorus Siculus tarafından Yunanca yazılmış tarih eserinden söz etmiş durumdayım. Diodorus gerçek bir Sicilyalıydı. Sicilya'da yerleşmiş bir Yunan sömürgecisi değil. Doğduğu kent Agyri-um hiçbir Yunan sömürgecisinin ulaşamadığı adanın içinde bir şehirdi. Yine de Diodorus, Yunanca yazmış eserini. Diodorus zamanında Yunan edebiyatının, Sicilya'nın anadiliyle anlatımı büyük sanat eserleri doğuracaktı. Fakat bu çok uzakta, İtalyan yarımadasının ortalarında Yunan etkisinin zayıf olduğu Latium'da oluşuyordu. Yunan edebiyatının bu İtalyan yorumu, Sicilya'nın diliyle hemen hemen özdeş olan Lâtince ile yapılmaktaydı. Yunan edebiyatı dalgası Latium gibi uzak yerlere ulaştığında, Yunanca bir köşeye bırakılıp yerel diller kullanılıyordu. Doğuda Yunanca bırakılıp Süryanice ve Ermenice kullanıldığı gibi.

Yunan uygarlığının Yunanistan'ın dışına yayılışı mekân-zaman düzleminde dört boyutlu bir yayılma para basmanın tarihine bakılarak da gösterilebilir. M. Ö. IV. yüzyılda Makedonya Kralı Philip, Pangaeus dağının çevresini ele geçirdiğinde birkaç altın ve gümüş madeni açtı. Çıkan madenleri para basımında kullandı. Bu paralar yalnızca Yunan yarımadasındaki kent devletlerinin politikacılarını birbirine düşürmekle kalmadı; Kuzey- Batı Avrupa'ya da yayıldı. Philip'in paraları elden ele dolaştı, sürekli taklit edildi ve sonunda Manş Denizi'ni geçerek İngiltere'ye ulaştı. Para uzmanları M.

48

Ö. IV. yüzyıldaki Philip asılları içinde iki ya da üç yüzyıl sonra çıkan İngiliz kopyalarının sürekli serilerini bir araya topladılar. Bu serilerin kopyaları müzelerimizde bulunuyor ve edebiyat dalgasında incelediğimiz özellikleri, bu para dalgasında daha çok görüyoruz. Para dalgası mekân boyutunda ilk çıkış yerinden, zaman boyutunda da ilk basım tarihinden uzaklaştıkça zayıflıyor. Yunan edebiyatının, Lâtin yorumunun Yunan aslına göre daha değersiz oluşu gibi, Kral Philip'in paralarının İngiliz kopyaları da değersiz. Paraların en eski serilerinde Makedonyalı kralın resmi ve altındaki Yunanca yazılar iyice bozulmuş. Eğer İngiliz paraları ile Makedonya asılları arasındaki serilerden örnekler elimizde olmasaydı, iki ülkenin bu paraları arasında bir ilişki olduğundan hiç haberimiz olmayacaktı. İngiliz paralarının basım tarzını, bir resim çevresindeki Yunanca yazılara bakarak çıkaramayacaktık.

Yayılma hareketini bir köşeye bırakmadan önce, Yunan uygarlığının çok değişik ve şaşırtıcı etkilerinden olan başka bir «dalga» dan söz edelim. Sung Hanedanı zamanının Ortaçağ Çin resmine ya da modern bir Japon taşbasmasına baktığımızda ilk anda Yunan sanat tarzını göremiyoruz. Hatta ilk anda sizde, Yunan tarzından çok daha değişik bir tarzla karşı karşıya olduğunuz izlenimi uyanıyor. Milâdî V. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arası Uzakdoğu sanat eserlerine baktığımızda, milâttan önce son yüzyılın İngiliz paraları konusunda söylediklerimizi bu eserler için de söyleyebiliriz. Zaman boyutunda milâdî tarihin II. binin gerilerine kadar, mekân boyutunda da Batıda Çin'den Tarım, Ceyhun, Seyhun havzalarına, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Anadolu'ya kadar uzanan sanat eserlerinin serilerini, para serilerini birleştirdiğimiz mekân ve zaman sınırlarına ulaşarak, bir araya getirebiliriz. Diğer bir

49

değişle İskender'den önceki «klâsik» Yunan sanatına kadar birleştirmek olanağımız var. Bu dalga boyunca gerilere uzandığımızda, Buddha'nın Japonlar tarafından yapılan resmi ile Apollon'un Yunanlılar tarafından yapılan resmi arasında görülebilir benzerlikler bulabiliriz.

Fakat, klâsik Yunan'dan başlayıp İngiliz parasında biten dalga ile yine klâsik Yunan'dan başlayıp bir Japon peyzajında ya da Bodhisattva heykelinde sona eren dalga arasında a-çık bir fark var. Her iki dalga hareketinde de serinin ilk ve son eserleri arasındaki tarihsel ilişki, arada kalan eserler yerlerine konulmadıkça anlaşılabilir; fakat iki dalga matematiksel düşünürsek karakter olarak oldukça değişik. Para serilerinde bozulmayı gösteren basit örneklerimiz var. Sanatsal değer, M. Ö. IV. yüzyıl Yunan aslından mekân ve zaman boyutunda ulaştığımızda iyice yoksullaşıyor. Galya ya da İngiltere'de değil de Çin ve Japonya'da sona eren öteki dalgada, başlangıç yine aynı biçimde oluyor. «Helen» ve «imparatorluk» çağının Yunan sanatı, ölü Pers İmparatorluğu'ndan Afganistan'a kadar olan bölgelerde iyice basmakalıp, ticarî ve monoton bir durum alıyor. Sonra, sanki mucize oluyor. Gittikçe bozulan Yunan sanatı Afganistan 'da Hindistan'dan yayılan Mahayana Budizmi ile karşılaşılıyor. Ve bozulan

Yunan sanatı, Mahayana ile birleşerek yeni ve yaratıcı bir uygarlığı ortaya çıkarıyor: Kuzeydoğu Asya'yı geçerek Uzakdoğuya mal olan Mahayana Budizm uygarlığını.

Burada, ruhsal yayılma dalgalarının çok güzel bir özelliğiyle karşılaşılıyor. Genel eğilimleri yayılırken zayıflamak olsa da, bu eğilim iki değişik kaynaktan yayılan dalgalar birbiriyle karşılaşmış ve birleştiğinde ortadan kalkıyor. Yunan ve Hint dalgalarının birleşmesi Uzakdoğunun Budist uygarlığını ortaya çıkarmıştır. Fakat aynı mucizenin, bizim daha çok

50

tanıdığımız başka bir örneği var. Aynı Yunan dalgası, bir Suriye dalgasıyla birleşmiş ve bizim Batı dünyasının Hristiyan uygarlığını ortaya çıkarmıştır.

Uygarlıkların tarihlerine bir noktaya, fakat yalnızca bir noktaya kadar bakmak aydınlatıcı olabilir. Çok önem vererek ele alır, gerekenden çok üzerinde durursak daha ilerisini görmemizi engelleyebilir.

Yaşamın doğasını resmeden bu cansız, mecazî uygulamalar, belki de bu günlerde oldukça tehlikeli; çünkü moda durumunu aldılar. Oysa çok kısa bir zaman önce, tehlike tam tersi yönden gelmekteydi.

Bu ölü doğayı antropomorfizm (insan biçimcilik) açısından görüyorduk ve fiziksel çevremize bu mitolojik, antropomorfolojik bakma alışkanlığı yenilene kadar, doğal bilimlerin gelişimi yavaşladı. Doğal bilimlerde «pahetic fallacy» (4) den kurtulalım derken, bilmeden onun kadar yanıltıcı olan başka bir duyguya «apat-hetic fallacy» ye yakalandık. Bu yöne yöneliyoruz; bu bize daha bilimsel geliyor. Çünkü bilim insanları taşlar ve sopalar gibi, proton ve elektron kümeleri gibi görmekten zevk alıyor. Bu bize komik gelebilir ama ben bu yolun yanlış olduğuna inanıyorum. Şimdi bu yoldan ayrılalım ve insan uygarlıklarını insana özgü terimlerle inceleyelim.

Yunan uygarlığını, Batı uygarlığını ya da diğer on ya da yirmi uygarlığı insana özgü terimlerle nasıl açıklayacağız? İnsana özgü terimlerle, bu uygarlıkların her birisinin insanlığın büyük, ortak ve tek isteği yolunda belirli atılımlar olduğunu söylemeliyim. Bu bir yaratma eylemi gerçekleştirme yolunda bir istek ve deney. Her uygarlık deneyinde insanlık ilkel insanlığın düzeyini aşmaya ve daha yüksek bir ruh düzeyine ulaşmaya çalıştı. Kimse bu amacı anlatmıyor. Çünkü hiçbir insan toplumu bu amaca ulaşamadı. Belki de birkaç ki-

(4) İnsanlara özgü duyguların doğal belirtilere verilmesi.

51

şi ulaşmış olabilir. En azından bana göre, yaşamlarında bu amaca ulaşan azizler ve bilgiler var. Fakat ortada birkaç yüce insanın bulunuşu uygar bir topluma ulaştığımızı göstermez. Bildiğimiz gibi uygarlık bir harekettir, bir durum değil bir yolculuktur, bir durgunluk değil. Bilinen uygarlıklardan hiçbirisi uygarlık idealine ulaşamamıştı. Yeryüzünde hiçbir zaman bir azizler komünyonu olmamıştır. En uygar toplumda bile yıkılmış bir durumda; yalnız bizim Batı uygarlığı dışında, Batı uygarlığının «yavru» uygarlıkları bizim aynı yazgıya bağımlı olmadığımızı kolayca tahmin edebilir.

Bana göre uygarlıklar kurulduktan sonra tehditlere karşılık vererek büyürler. Üstesinden gelemedikleri bir tehditle karşılaştıklarında yıkılır ve parçalanırlar. Birkaç uygarlığın tarihinde birden çok yer almış tehditler de var. Yunan-Roma tarihinin bizim için önemi, bugün Batı uygarlığının karşısında bulunan tehlide M. Ö. V. yüzyılda karşılık veremeyen Yunan uygarlığının yıkılışında yatmakta.

Eğer Yunan tarihinin sayfalarını bir bir çevirirsek, bu tarihsel tehditle, buna bir karşılık bulunamayışını çalışmış oluruz. Bu tehdidin ne olduğunu söyleyebilmek için M. Ö. 431 yılında çıkan Peleponnez Savaşından önceki Yunan dünyasının tarihinin en önemli olaylarını hatırlamalıyız. İlk olay, Akdeniz kıyılarında Minos İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen devrede ortaya çıkan ve yasayı, düzeni sağlayan kent devletleri. İkinci olay, İyonya ve Yunanistan'da nüfusun kazanım üzerindeki baskısı. Üçüncü olay, bu «baskı» nın Akdeniz boyunca uzanan sömürgeler tarafından hafifletilmesidir: barbar topraklarında sömürgeci Yunan kent devletlerinin kurulması. Dördüncü olay, bu sömürgeci Yunan hareketinin M. Ö. VI. yüzyılda kısmen yerli kurbanlar, kısmen de Yunanlıların sömürgeci rakiplerinin siyasal olarak birleşmeleri sonucu dur-

durulmasıydı: Batı Akdeniz'den Doğu Akdeniz kıyılarına kadar olan toprakları sömürgeleri altına almak için yarışanlar, batıda Kartacalılar, Etrüskler, Lidyalılar, doğuda Pers İmparatorluğu idi. (Yunanlılara göre Pers İmparatorluğu, İran'daki merkezler demek olmadığı gibi, Fenikelileri de Suriye'deki Fenikeliler olarak görmüyorlardı.)

Yunan uygarlığının en parlak dönemi olarak gördüğümüz dönemi M. Ö. VI-V. yüzyıl arası Yunanlılar engellendikleri, bastırıldıkları bir dönem olarak görüyorlardı: Thucydides, Cyrus ve Parius zamanında gördüğü gibi,

"Yunanistan uzun süredir bütün yönlerden sıkıştırılmaktaydı. Bunun sonucu ne büyük bir başarı elde etti, ne de kent devletlerinin yaşamında bir değişiklik görüldü" (Thucydides, 1. kitap, 17. Bölüm)

Herodotus'un gördüğü gibi.

"Darius Hystaspes'in oğlu, Xerxes Darius'un oğlu Arta-xerxes Xerxesoglu'nun hüküm sürdüğü sıralarda Yunanistan, Darius'un tahta çıkışından önce gelen yirmi kuşak boyunca çekmediği sıkıntıları çekti.» (Herodotus, VI. Kitap, 98. Bölüm)

Fakat bu Yunanistan'ın coğrafi yayılmasının durdurulduğu yüzünden önüne dikilen yeni ekonomik sorunların çözümlendiği bir dönemdi. Sorun, şimdi çoğalmasa duran bir nüfus için gereken harcamayı sağlamaya kalmıştı. Yunan tarihinde bu sorun, daha yaygın bir ekonomik sistemden, bir noktada toplanmış bir ekonomik sisteme geçilerek çözüldü: yalnızca yerel harcama için yapılan tarımdan, ihracata yönelik bir tarıma yönelinerek. Tarım alanındaki bu gelişim, Yunanistan'ın ekonomik yaşantısında genel bir etken yaptı, çünkü bu devrim ticaret ve üretim alanında tamamlayıcı gelişmelere neden oldu. Atina'nın Solon ve Peisistratus dönemini incelediğimizde Yunan ekonomi devrimiyle karşı karşıya geliyoruz. Atina'nın bu ekonomi devrimi XVIII.-XIX. yüzyıllarda İngiltere-

52

53

re'de yapılan Sanayi devrimine benziyor. Ve bu M. Ö. VI. Yüzyıl Yunanistan'ın ekonomik sorununu çözdü. Ne var ki, ekonomik sorunun çözümü, ortaya, Yunan uygarlığının çözemeyeceği gibi yıkılışına neden olacak olan siyasal bir sorun çıkaracaktı.

Yeni siyasal sorun aşağıdaki şekilde açıklanabilir. Her kent devletinin ekonomik yaşamı kendi dar sınırları içinde kaldıkça, siyasal yaşamı da kendi sınırları içinde kalacaktı. Her kent devletinin dar sınırlar içinde egemenliği, sürekli fakat hafif savaşlar yaratabilirdi. Buna karşın devrin ekonomik koşullarında bu savaşlar o kadar öldürücü değildi. Sömürgeci Yunan yayılmasının durdurulmasıyla Atina'da başlayan yeni ekonomik sistem, uluslararası değişim için gerekli yerel üretime dayanmaktaydı. Bu ancak, ekonomik alanda kent devletleri dar bölgeliliği bırakıp birbirlerine bağlı bir duruma geldikleri zaman başarılabilir. Uluslararası ekonomik bağlılığı içeren bir sistem, ancak uluslararası siyasal bağlılığı içeren bir sistemin çerçevesinde gerçekleştirilebilirdi: yerel kent devletlerinin dar bölgeliliğini denetim altına alabilecek yasa ve düzenleri kapsayan bir sistem çerçevesinde.

Yunan kent devletlerinde siyasal bir düzen, M. Ö. VI-VII. yüzyıllarda Lidya, Pers, Kartaca imparatorlukları tarafından uygulandı. Pers İmparatorluğu, Yunan kent devletlerini, buyurgan siyasal ilişkilerine boyun eğmeye zorladı ve Xerxes bu işi Yunan dünyasının diğer bağımsız devletlerine uygulayarak tamamlamaya çalıştı. Daha ele geçirilmemiş olan bu kent devletleri Xerxes'e umutsuzca fakat başarılı bir biçimde karşı koydular; çünkü biliyorlardı ki, Pers'lerin kendilerine egemen olması uygarlıklarından yaşamı söküp atacaktı. Yalnızca kendi bağımsızlıklarını kazanmakla kalmadılar, önceden ele geçirilen Ege takım adalarındaki ve Asya'daki kent

54

devletlerini de kurtardılar. Yunanistan'ın siyasal sorununa Persli bir çözümü kabul etmeyen Yunanlılar, yeni bir çözüm bulmak zorunda kaldılar. İşte bu noktada iflâs ettiler. M. Ö 480-479 yılları arasında Xerxes'i yendikten sonra, 478-431 yılları arasında kendi kendilerini yok ettiler.

Yunanlıların uluslararası siyasal bir düzen için yaptıkları atılım, M. Ö. 478 yılında Atina ve dostları tarafından Atina liderliğinde Delian Birliği'ni kurmak oldu. Delian Birliği'nin Persli bir modelden esinlenerek kurulması oldukça şaşırtıcı. M. Ö. 478 yılında bağımsızlığa kavuşan devletlerin kabul etmesini istediği ve Aristeides'in sisteminin tanımlandığı, «İyon-ya İsyanı» ndan sonra Pers'liler tarafından zorla kabul ettirilen sistemin tanımlarıyla karşılaştığımızda bu benzerlik daha iyi anlaşılıyor. Fakat Delian Birliği amacına ulaşamadı. Bağımsız Yunan kent devletleri arasındaki eski siyasal anarşi bu yeni ekonomik koşullar altında yeniden canlandı.

Uluslararası bir anarşinin yerine uluslararası bir yasa ve düzeni yerleştirmede başarısız kalan Yunan-Roma uygarlığının gerilemesi, M. Ö. 431 yılından 31 yılma kadar dört yüz yıl sürdü. Bu dört yüz yıl gerilemeden sonra, Augustus zamanında kısmen ve geçici bir düzelmeye görüldü. Kültürel olarak birbiriyle ilişkili olan Yunan kent devletlerinin bir birleşimi olan Roma İmparatorluğu, Delian Birliği'nin çözümediği sorun için çok yavaş bir çözüm sayılabilir. Fakat Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı oldukça geç oldu, Yunan-Roma toplumunun kendi elleriyle kendisini yaralayana kadar rahatı iyiydi. Pax Romana (Roma Barışı) boşuna yapılmış bir barıştı, yaratıcı olmadığı için uzun süreli olmayan bir barış. Asıl zamanından dört yüz yıl sonra gelen bir barış ve düzendi. Roma İmparatorluğu'nun ne olduğunu ve neden yıkıldığını anlamak istiyorsanız, bu dört yüz yılı güzelce incelemek zorundasınız.

55

Benim görüşüm, bu tarihe bir bütün olarak bakmamız gerektiği yönünde. Ona ancak bir bütün olarak baktığınızda, dünyamızın bugünkü durumu konusunda ışık sağlıyor. Ve ancak bu ışığı gerçekten yakaladığınızda, onun son derece aydınlatıcı olduğunu göreceksiniz.

56

Beşinci Bölüm

DÜNYANIN BİRLEŞMESİ VE TARİHSEL PERSPEKTİFTeki DEĞİŞME

Alışkanlık, hayal gücünün afyonudur; her öğrenci dört yüz elli yıl önce Batı Avrupalı denizcilerin yaptıkları keşif yolculuklarının «çağ açan» bir olay olduğunu bildiğinden, yetişkinler bunların sonuçlarını öylece kabul etmek zorundalar. Bu yüzden, Batı halkına karşı seslendiğimde, okyanus aşan atalarımızın istismarının ne derece çarpıcı ve ilerlemeci olduğunu söylersem, hoşgörüyü karşılanmalıyım. Bu yolculuk dünya haritasını baştan sona değiştirdi, fiziksel haritasını değil elbet; gezegenimizin yerleşilebilir, gezilebilir bölgelerinin «harita»sını.

İlk olarak Batının çevremizde yaptığı bu değişiklikten söz edeceğim, fakat bu, birlikte iki konu daha getiriyor. Bu büyüklükteki çevre değişiklikleri insanların davranışlarında bazı yeni düzenlemelere yol açıyor. Çevremize baktığımızda, insanlığın büyük çoğunluğunun tarihsel görünüşünde önemli değişiklikler ortaya çıkarmış. Üzerinde duracağım ikinci nokta da bu; ne var ki bu, bir üçüncüsünü birlikte ortaya bir çelişki çıkararak getiriyor. İnsanlığın büyük çoğunluğu Batının dışındaki bölgelerde yaşamakta. Söz ettiğim çelişki ise Vasco da Gama öncesi tarihsel görünüşe sahip yalnızca Batılılar olmasında yatıyor. Bence, Batılıların bu çok eski tarihsel görünüşleri öyle pek uzun sürmeyecek. Sözlük anlamında yeni bir yönelişle karşı karşıya olduğumuza inanıyorum. XVIII.

57

yüzyıl Prusyası'nın bir talim çavuşu gibi, tarihin ensemizden tutup bizi doğrulmasını neden bekleyelim? Komşularımız tarihin bu alçaltıcı, hoş olmayan dersini yakınlarda aldıklarına göre, bizim daha iyi bir durumda olmamız gerekiyor. Gerçekler gözümüzün önünde olduğuna göre, tarihsel hayal gücümüzü kullanarak, bize doğru gelmekte olan tarihin bu «ders»ini iyi bir biçimde karşılayabiliriz. Yunan stoacılarından Cleanthes, Zeus'tan, yazgıdan çekinmeden kendi iradesini kabul etmelerini istiyor ve ekliyor, «çünkü eğer ben ürker ve baş kaldırırsam aynı şeyi isteyeceğim.»

Haritadaki ilerlemeci değişikliği hatırlayarak yeniden konumuza dönelim. Herkes biliyor ki, insan her yerde ve her zaman çağdaş olayların önemini abartma tehlikesi ile karşı karşıya; çünkü bu olaylar, oluştukları kuşağı kişisel olarak ilgilendiriyor. Şu tahminde bulunacağım: yaşadığımız çağ, geleceğin tarihçileri tarafından oldukça uzak bir tarihte incelendiğinde, bizim bugün ilgilendiğimiz çağdaş olaylar o günün tarihinde dağ dorukları gibi gözükecektir. «Yaşadığımız çağ» ile anlatmak istediğim 6000 yıllık uygarlık geleneğini ve ondan önceki bir 6000 yıllık zamanı içeriyor. Haritadaki bu yeni değişikliğe «çağdaş» diyorum. Çünkü ortada görülmeye başladığı dört beş yüzyıl, bizim jeolog ve astronomlarımızın çıkardığı zaman cetvelinde bir göz kırpması gibi. Bu son birkaç bin yılın geleceğin tarihçilerine nasıl görüneceğini düşünmeye çalışırken, bugünden 20.000 ya da 100.000 yıl sonra yaşayacak tarihçileri düşünüyorum, bizim çağdaş Batılı bilim adamlarımızın ve gezegende 800 milyon yıldır yaşam olduğu ve bir o kadar daha olacağı (Batılının mevsimsiz teknolojik «bilgi»si bu tarihi kısa kesmediği zaman) varsayımından yola çıkarak.

Eğer konumuzun tarihsel önemi açısından yaptığım iddia

58

çok büyük görülürse, haritadaki bu değişikliğin ne kadar olağanüstü olduğunu hatırlayalım. Bunun, ikincisi daha duygusal olan, iki yönü var. İlk olarak 1500 yılından beri insanlık tek bir toplum çevresinde birleşmiş. Tarihin başlangıcından bu tarihe kadar insanın birçok ayrı malikâneleri vardı; 1500 yılından beri insan ırkı bir çatının altında barınmakta. Buna Tanrı'nın isteğiyle, insanın çalışmasıyla ulaşıldı ve işte şimdi duygusal olan noktaya geldik. Bu ilerlemeci değişiklikler olduğu sırada insan ilişkilerinde bu değişikliklerin temsilcileri, haritada dar bölgeler işgal eden kent devletleri oluyordu, fakat bu değişikliği gerçekleştiren genelde en zayıf kent devleti oluyordu.

Şu an bulunduğum noktayı açıklığa kavuşturmak ve bu soruna daha az ilginç bir bakış açısından bakabilmek için kendi kendime Batılı denizciler dünyayı birleştirmek için seferler düzenlerken, Batılı olmayan seçkin insanlar arasında derinliğine ve en akıllı bir biçimde inceleme yapan kimdir diye sorduğumda, imparator Babür'ün bu koşullara uyduğunu gördüm. Babür Şah, dünyayı bir merkezden yayılarak birleştirme amacını güden Timur'un torunlardandı. Babür'ün zamanında (1483-1530) Kolomb, İspanya'dan Amerika'ya ulaşmış, Vasco da Gama, Portekiz'den Hindistan'a varmıştı. Babür Şah, M. Ö. II. yüzyıldan beri yerleşme bölgelerinin merkezi olmuş küçük bir ülke olan Seyhun'un üst vadisinde bulunan Fergane Prensiği'yle işe başlamıştı. Babür, Vasco da Gama'nın Hindistan'a denizden ulaşmasından yirmi yıl sonra orayı işgal etti. Bütün bunların yanında Babür Şah bir bilim adamıydı. Türkçe otobiyografisi zekâ ve anlayışını ortaya koyuyor.

Babür'ün amacı neydi? Fergane'nin doğusunda Hindistan ve Çin'e, batısından da kendi akrabaları olan Osmanlı top-

59

raklarına kadar uzanmaktı. Osmanlıların askerî tekniklerinden ders almış, İslâm'ın sınırlarını genişletmekteki yüreklilik ve inanışlarına hayran kalmıştı Onlara «Rum ilinin gazileri» diyordu. Bu

savaşçılar ilk Müslümanların başaramadığı bir şeyi Doğu Ortadoks dünyasının anayurdunu ele geçirmeyi başarmışlardı. Babür'ün hatıralarında Batı dünyasıyla ilgili hiçbir şeyle karşılaşmadım, aynı biçimde Beveridge'nin çok iyi İngilizce çevirisinin coğrafya indeksinde de bir şey yok. Babür Şah kültürlü bir adam olduğundan İslâm tarihini iyi biliyordu ve Frenklerin varlığından da haberi vardı. Onlardan söz etme durumu ortaya çıksaydı, sanırım onları Asya kıtasının bir sürü yarımadasının batı ucunda yaşayan vahşi kâfirler olarak anlatacaktı. Bu tarihten dört yüz yıl önce, bu barbarlar Rum ve İslâm topraklarını ele geçirmek için şeytanca bir atılıma giriştiler. Uygarlıklarının yazgısı için çok önemli bir andı, fakat Selâhaddin Eyyubi'nin dehası bu kaba saldırganları önledi, Rum ilinin Hristiyanları bunun karşılığını «Papanın tacını», «Peygamber'in sangına» tercih etmek zorunda kaldıkları büyük yenilgiyle ödediler.

1519 yılında Babür Şah'ın Hindistan'ı fethetmesinden yir-mibir yıl önce 1498'de Frenk gemilerinin Hindistan'a ulaşması Babür'ün gözünden kaçmışa benziyor. Fakat bu sessiz olaydan habersiz olmasından değil, gezginlerin tarihçinin ilgisini çekmediğinden ileri geliyor. Bu durumda son derece akıllı olan Semerkant'lı bilim adamı, Portekizlilerin Afrika'yı dolaşmalarından habersiz miydi? Bu okyanusa açılan Frenklerin, İslâm'ı yandan ve arkadan çevirdiğini sezmemiş miydi? Eğer Babür'e Hindistan'da kurmakta olduğu imparatorluğun torunlarından Frenklere geçeceği söyleneydi, Babür'ün buna çok şaşıracağına inanırdım. Kendi kuşağı ile bizimki arasında olabilecek değişiklikten hiç haberi yoktu. Bu

60

Babür'ün dehasını aşığılayan birşey değil, yalnızca bugünün olaylarından ilginçliğini gösteren şeylerden birisi.

1500 tarihinden beri yerleşilebilir yerlerin haritası tanına-mayacak biçimde değişti. Bu tarihe kadar bu harita Kuzeydoğu Japon adalarından Kuzeybatı İngiliz adalarına kadar Japon, Çin, Çin-Hindi, Endonezya, Hindistan, İslâm, Ortodoks, Rum dünyasını ve Batı Hristiyan dünyasını içine alan uygarlıklar kuşağıyla çevrilen Eski Dünya'yı kapsayan bir haritaydı. Kuzey ılıman bölgesinden ekvatora kadar bu kuşak aşağı sarktığından ve oldukça geniş iklimleri ve fiziksel çevreleri içine aldığından, bu kuşağın içinde bulunan toplumların sosyal yapısı ve kültürel karakteri birbirine benzemekteydi. Altı-sekiz bin yıl önce atalarının tarımı buluşundan sonra içinde buldukları aynı koşulları taşıyan köylülerle refah, bilgi, rahatlık, beceri konusunda bütün üstünlüğün ellerinde olduğu mutlu bir azınlık. Aynı tip uygarlıkların örnekleri birkaç kuşak önce yine Eski Dünya'da görülmüştü. 1500 yılında bunların bazıları hâlâ hatırlanırken, diğerleri (çağdaş Batılı arkeologlarımız tarafından aydınlığa çıkarılınca kadar) unutulmuştu. Bu tarihlerde Yeni Dünya'da aynı tipten iki uygarlık daha vardı, bunlar ne Eski Dünyaca ne de birbirleri tarafından biliniyordu. Eski Dünya'nın yaşayan uygarlıkları birbiriyle tek bir toplumun üyeleri gibi ilişki içindeydiler.

İlişkileri, 1500 yılına kadar olduğu gibi, iki değişik biçimde sürdürülüyordu. Birincisi, Batılıların hatırlayacağı «Penin-sular and Oriental Steamship» Şirketinin Kobe'dan Tilbury'e uzanan deniz yoluydu. 1500 yılında, Doğu Hindistan Şirketinde buhara olarak çalışmadan, Süveyş Kanalı'nın kapanması yüzünden denizcilikten ayrılan büyük amcamın (çocukluğumun canlı hatırası) zamanında bu deniz yolu, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında ve Akdeniz'le İran Körfezi arasında

61

yapılan seferlerle tarihe karıştı. Bu deniz yolunun Akdeniz ve Japonya'daki bölümlerinde, M.Ö. 120 yılından sonra trafik hızlanmıştı. İskenderiye'den Seylan'a seyahat eden Yunanlı denizciler, Polinezya kanolarını Endonezya'dan doğudaki adaya kadar taşıyarak bu deniz yolunun düzenini bozdular. Bu serüveni ve romantik Batılı gemicilerin açtıkları yol, uygarlıkları arasındaki ilişkiyi sağlamada o kadar önemli bir rol oynamıyordu. Ana yolu, uygarlıklar kuşağını birbirine bağlayan ve Libya çölünden Moğolistan'a kadar uzanan stepler dizisi ve çöller sağlamaktaydı.

XV. yüzyılın bitimine kadar step, kurumuş bir deniz gölüydü ve insan ilişkilerinde tuzlu denizden çok daha iyi bir ulaşım yoluydu. Bu susuz denizin suya gereksinim duymayan gemileri, rıhtımsız limanları vardı. Step kalyonları develer, step kadırgaları atlar, step limanları «karavan kentleriydi. «Çölün» kum dalgalarının yığıldığı kıyılarda vaha adacıkları liman görevini yerine getiriyordu: Petra ve Palmyra, Şam ve Ur, Semerkant ve Büyük Duvar'ın kapılarındaki Çin İmparatorluğu. Okyanus aşan gemiler yerine step aşan atlar, 1500 yılına kadar olduğu gibi, dünyanın değişik uygarlıklarını birleştiren araçlardı. Gördüğümüz gibi, dünyada Babür'ün Fergana'sı merkezî noktaydı, Türkler de ulusların ana ailesiydi. Günümüzde Türk merkezli bir tarih, Osmanlı Türklerinin büyük Batıcılarından **Mustafa Kemal Atatürk** tarafından gerçekleştirilmişti. Bu, insanların morallerini düzeltmek için güzel bir olanaktı. Çünkü Hint-Avrupa dillerini konuşan seleflerini stepten kovdukları IV yüzyıldan Rum, İran, Hindistan'daki Osmanlı, Safevî ve Tîmur hanedanlarının çöküşüne tanık olan XVII. yüzyıla kadar, Türkçe konuşan insanlar Vasco da Gama öncesi uygarlık kuşağını askıya alan Asya halkasının

anahtar taşlarıydılar. Bu iki yüz yıl boyunca değişik uygarlıklar arasında kara bağlantısı, Türklerin stepteki güçlülükleriyle yöneltildi. Türkler, Vasco da Gama öncesi dünyasındaki merkezî konumlarıyla doğudan batıya, güneyden kuzeye, Mançurya'dan Cezayir'e, Ukrayna'dan Dekkan'a uzanan bölgeyi fethettiler.

Fakat şimdi büyük bir devrimle karşı karşıyayız: Batılıların yaşayan diğer bütün uygarlıkların üstüne çıktığı ve dünyayı tek bir toplum durumunda birleştirdiği teknolojik devrim. Batılılar dünya haberleşmesinin ana ortamı olarak stepten yerine okyanusu kullanarak büyük bir devrim yaptılar. Okyanusun önceleri yelkenli, sonraları da buharlı gemilerle kullanımı, Batının, Amerika'da yerleşilebilir bütün dünyayı birleştirmesini kolaylaştırdı. Babür'ün Fergana'sı, stepler üzerindeki atlı trafikle birleşen dünyanın merkezi olmuştu; fakat Babür'ün yaşamında bu merkez ani bir atlayış yapmıştı. Kitanın merkezinden Batıdaki ucuna atlamış ve Seville, Lizbon çevresinde oyalandıktan sonra, Elizabeth İngiltere'sinde karar kılmıştı. Bugün bu karasız dünya merkezinin yine Londra'dan New York'a kaydığını gördük, fakat bu hareket, «ringa havuzu» nun öte yakasında bulunan daha eksantrik bir noktaya doğru yerel bir hareketti. Bu hareket Babür Şah zamanındaki Orta Asya'nın step limanlarından Atlantiğin okyanus limanlarına olan atlayış yanında oldukça küçük kalıyordu. Bu büyük atlayış, ulaşım olanaklarındaki bir devrimin sonucuydu. Step limanları, atın ve devenin yerini alan okyanusta yüzebilen gemilerle kullanılmaz duruma geldi. Günümüzde ise, okyanusta seyahat edebilen gemileri uçaklar gölgede bıraktı; dünyanın merkezinin de aynı biçimde yeniden değişmesini bekleyebilir miyiz? XVI. yüzyılda Vasco da Ga-ma'nın kalavelasınm yerine Babür'ün tipuchâq'ını kullan-

mak kadar köklü bir çözüm getiren teknolojik devrimin ışığı altında. Bir yargıya varmadan önce bu olasılık üzerinde yeniden duralım. Bu arada, Babür'ün dünyanın kara haritasını ve Babür'ün zamanından günümüze kadar gelen deniz haritasını açmadan önce, Babür'ün zamanında insan ırkının içinde olduğu değişik uygarlıkların açılımına bakıp tarihsel görüşlerini inceleyelim.

Bu değişik uygarlıkların sosyal yapılarında ve kültürel karakterlerinde gözlenen benzerlik, aynı zamanda tarihsel görünüşlerine de uzanıyor. Hepsi dünyadaki tek uygar toplumun kendileri olduğuna inanıyor, diğer insanların barbar, parya ya da kâfir olduklarını düşünüyorlardı. Bu görüşte olan Vasco da Gama öncesi altı uygarlıktan en azından beşi yanılıyordu. Zaman hepsinin yanıldığını gösterdi. Bunların hepsi aynı derecede yanlış olabilir fakat bu hepsinin de saçma olduğunu göstermez. Bu «seçilmiş insanlar» mitinin birbirine rakip altı tane uyarlamasını, ortak duyguları azalan bir düzen içerisinde göz önüne almak öğretici olabilir.

Çinliler için yeryüzünde yaşadıkları yer «Göğün altındaki her yer» idi ve imparatorlukları bir «Orta Krallık» idi. Bu görüş açısı, İmparator Chi en Lung (1735-1795)'un İngiltere Kralı III. George'un iki ülke arasında diplomatik ve ticarî ilişkilerin başlatılmasına ilişkin mektubuna verdiği görkemli karşılıklı çok açık olarak gözleniyor:

"Vatandaşlarınızdan birisini Kutsal Sarayımda kalıp ülkenizin Çin'le olan ticaretini kontrol etmesi için gönderme ricanız, hanedanlığımın âdetlerine aykırı olduğundan kabul edilemiyor. Tören ve yasalarımız sizinkilerden o denli değişik ki, elçiniz uygarlığımızın ilkelerini öğrense bile, tavırlarımızı ve geleneklerimizi yabancı topraklarınıza ekmenin olanağı yok... Bütün dünyayı yönetmekte bir amacım var, çok iyi bir

hükümet olmak ve devletin görevlerini yerine getirmek... Görülmemiş ya da beceriklice yapılmış nesnelere değer vermem ve ülkenizin ürettiklerinin bize yarayacağını da sanmıyorum." (1)

Eğer barbar elçi Lord Macartney, kralının aklını kaçırdığını söyleseydi, imparator buna hiç şaşırılmayacaktı. Hiçbir barbar prensin «Güneşin Oğlu» yla kendisini eşit göremeyeceği, İngilizlerin mektubunun Ch'ien Lung ve çevresince bilinen tarihin ışığında, son derece çirkin gözükeceği anlaşılacaktı.

Ch'ien Lung Avrasya steplerindeki vahşi göçmenleri kendisine boyun eğdirerek, üç bin yıldır insanlığın tarihinde yer alan «çöl» ile «tarla» arasındaki çatışmaya son vermişti. «Güneşin oğlu» bu tarihsel başarıya kendi başına ulaşmıştı. Bu başarıdan kendine pay çıkarabilecek diğer tek insan ancak Moskova'nın önüne kadar gelen Sezar olabilir. «Güney Denizi Barbarları» nın (Çinliler güney kıyılarında yıkanan batılı denizcilere bu adı vermişlerdi) bu yerleşik uygarlığı ortaya çıkaran büyük başarıda hiç mi hiç payları yoktu. Ch'ien Lung'un bir devlet adamı ve savaşçı olarak başarıları «Güneşin Oğlu» nun görkemine çok az şey ekliyordu. Yönettiği imparatorluk, yaşayan siyasal kurumların en eski, en başarılı ve en hayırlılarından. M. Ö. III. yüzyılda kurulduğu zaman, dünyayı sürekli savaşlarla uğraştıran, feodal soyluluğun egemen olduğu devletler arenasının siyasal anarşinin yerine, sağlıklı ve zarif bir devlet hizmeti olan uygar bir hükümet armağan etmişti. İki bin yıl boyunca çok düzenli olan bu dünya

barışı ara sıra bozuldu, fakat bunlar geçici bozulmalardı ve Ch'ien Lung'un saltanatının bitiminde «Orta Krallık» altın çağını yaşıyordu. Bu siyasal kutu, içinde entellektüel bir zen-
(1) Metnin tamamı için bakınız: Whyte, Sir E China and Foreign Po-wers, Oxford Üniversitesi, Londra, 1927.

65

ginlik taşıyordu; ahlâk ve metafiziğin temel sorularına karşılık arayan felsefe okulları, «Orta Krallığın» çocuklarının akıllı ve devlet adamı olma özellikleri, lâik dinlerinin karşılayamayacağı ruhsal gereksinimleri Hint kaynaklı Mahayana diniyle karşılama özelliği ile kaynaştırılıyordu. Bu tarihsel geçmişin ışığında, Ch'ien Lung'un III. Geor-ge'a bu şekilde karşılık vermesi doğru muydu? Kuşkusuz batılı okuyucularımdan bazıları Lung'un karşılığını okurken gülümsemişlerdir, çünkü sonucu biliyorlardı. Fakat sonuç neyi kanıtlıyordu? İmparator Ch'ien Lung ve danışmanlarının, «Güney Denizi Barbarları»nın doğal bilimlerdeki yeni buluşların pratik uygulamasının ezici fiziksel güce sahip olduklarını bilmediklerini kanıtlıyordu. Lord Macartney'in görevli olduğu sıralarda, Çin'de imparatorluğun önemli makamlarında çalışan genç bilim adamları vardı ki, bunlar İngiltere'nin Çin'i topun ağzına sürecek biçimde tutsak aldığını görecektirdi. Fakat bu sonuç Ch'ien Lung'un ilişkiye girmeme konusundaki ileri görüşlülüğü, «Güney Denizi Barbarları»nın askerî gücünden habersiz oluşuyla tam bir geri kalmışlığa dönüşüyor mu? Öncezi onu «görülmemiş ya da ustaca yapılmış» İngiliz mallarını almaktan korudu; İngiliz tüccarlarının sunduğu alışveriş mallarından biri de afyondur. Çünkü imparatorluk alışverişi engelleyince, barbarlar tahmin edilemeyen askerî üstünlüklerini kullanarak, denizden top atışlarıyla İngilizlerin yararına bir ticaretin zorla başlamasını sağladılar. Biliyorum, bu «afyon hikâyesi»nin basite indirgenmiş biçimi; fakat gerçeğin özü bu. Bu uluslararası suç işleyenler konusunda söylenebilecek en iyi söz, sonunda yaptıklarından utanmış olmaları. Bir çeşit diyet yerine geçen bu utanma duygusunu, çocukken «Afyon Ticareti» konusunda sorduğum soruları annemin anlattığı gerçeklerden öğrendiğimi ha-

66

tırıyorum.(2)

Pekin'deki «Güneş'in Oğlu»nu çeken tarihin çağrısı, eskiden Moskova önlerinde Sezar'a gösterdiği gibi, 1500 tarihinde «Güneş'in Oğlu»na da kendisini uygarlığın tek temsilcisi göstererek aynı oyunu oynamaktaydı. O da aynı biçimde dünya imparatorluğunun son temsilcilerindendi. Tarihte bu imparatorluk birkaç kere dağılmışsa da sonra yeniden toparlanmıştı Augustus'un Tiber kıyılarında kurduğu I. Ro-ma'dan yayılan evrensel barış Constantine tarafından Boğaziçi kıyılarında yeniden kurulmuş ve Constantine imparatorluğu VII., XI. ve XIII yüzyıllarda üç kere yıkılıp yeniden kurularak 1453 yılında barbar Türklerin eline geçtikten sonra, saltanat Moskova'daki III. Roma'ya geçti. (Dindar Rusların hepsi bu krallığın sonunun gelmeyeceğine inanıyorlar.) Ruslara Roma'dan miras kalan şey aynı biçimde Romalıların kültürel izleyicisi olan Yunanlılara da kalmıştı.

Çar da kendisini, Yunan-Roma dünyasının ruhsal gereksinimlerini karşılamak üzere kabul ettiği Hristiyanlığın Tanrı tarafından seçilmiş koruyucusu olarak görüyordu. Yunanistan'ın, Roma'nın ve İsa'nın mirası, İsa yoluyla Tanrı'nın seçilmiş kulları olan İsraililere geçiyordu! Bir Rus'un gözünde-se Moskovalı olmak kadar eşsiz bir şey yoktu.

Eğer «Güneş'in Oğlu» Çar'ın iddiasını duysaydı, belki de bunu olumlu karşılayacaktı. Dünya haritasının Vasco da Gama tarafından değiştirilmesinden 1500 yıl önce, ilk Ts'in imparatorluğu upuzun yayılan steplere serüvenli yolculuklar yapıp I. Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına dayandığında Çinli çöl kartalları bu buluşu «Ta Ts'in: Uzak Batı'daki Büyük Çin» olarak niteliyorlardı. Ts'in ve Ta Ts'in aralarındaki komşuların tehditleri yüzünden hep ayrı yaşamak zorundaydı.

(2) Gerçeklerin bir özeti için makalenin sonuna bakınız.

67

Örneğin Hintlilere göre, Çinlilerin Hindistan'dan aldıkları Budizm, Hint Ortodoksluğunun terkettiği sapık bir mezhepti. Gerçek, kutsal yazıya ve doğru teolojiye sahip olanlar yalnızca Brahmanlardı. Hindistan nüfusunun büyük bir bölümü ve Arî Kutsal Topraklarının dışında kalan kadın, erkek, çocuk herkes toplumun terkettiği kimselerdi. Hindistan'ın Müslüman fâtilhleri karşı konulmaz bir maddî güce sahip olabilirlerdi, fakat kendilerini âdetlerden koruyamazlardı.

Nasıl ki Hintliler, Çinlilere ve Müslümanlara karşı sert davranmakta ise, Müslümanlar da Hintlilere ve Hristiyanlara sert davranmaktaydılar. Müslümanlara göre Benî İsrail peygamberlerinin hepsi doğrudur, İsa ise Tanrı'nın son peygamberi Muhammed'den önce gelen büyük ve sonuncu peygamberlerdendi. Müslümanların kavgası İsa peygamberle değil; Rum ilini Yunan çoktanrıcılığına ve putperestliğine teslim eden Hristiyan kilisesiyleydi. Tek Allah inancına yapılan ihaneti, İslâm İbrahim peygamberin temiz dinine dönerek düzeltmişti. Bir yanda Hristiyan çok tanrıcılığı, öbür yanda Hint çok tanrıcılığı arasında İslâm tek tanrıcılığın ışığını yakarak, dünyayı yeniden umutlandırdı.

Geleneksel İslamcı değer ölçüleri hicrî 1213 tarihindeki olayları anlatan Mısır Tarihçisi Al-Gabartî'nin şu son cümlelerinde açıklığa kavuşuyor:

"Ve sonunda yıl sonu yaklaştı. Bu yıl oluşan beklenmedik olayların içinde, Mısır'dan Hicaz'a yapılan hac'in engellenmesi en çirkiniydi. Kabe'nin çevresine örtülen kutsal örtüler (kisve) ve her yıl gönderilen para torbalarını (surre) bu yıl göndermemişlerdi. Buna benzer bir olay geçmişte özellikle (3) Şeyh Abdürrahman Al-Gabartî: Ajaib-al-Ahtar fi't Tarâjîm wa'l ahval (Kahire, hicrî 1322,4 cilt). III. cilt. s. 63; Fransızca çevirisi (Kahire, İmprimerie Nationale ve Paris, Leroux, 1888-1896,9 cilt) VI. Cilt, S. 121.

68

Osmanoğulları zamanında hiç görülmemişti." (3)

Bu ilginç yıl hangi yıldır? Milâdî takvimde bu hicrî 1213 yılı, 1798 Haziranından 1799 Haziranına kadar süren yılı gösteriyordu. Bildiğimiz gibi bu, Napolyon'un Mısır'a gittiği tarihe rastlamakta ve Al-Gabartî'den alıntılı olduğum cümle «dünya savaşları»nın etkin ve canlı bir hesabını çıkarıyor. Bu cümleleri ilk okuduğumda oldukça şaşırılmıştım. Al-Gabartî'yi ciddiye almadan onu anlamamız olası değildir. Bugüne kadar gelmiş geçmiş önemli tarihçilerin listesini çıkarsaydık, kuşkusuz Al-Gabartî bu listede yer alırdı Bu paragrafa tekrar dönerek, Batılı arkadaşlarımı, kaba huylarına teslim olarak Al-Gabartî'ye gülmek yerine, kendi dar kafalılığımıza gülmemiz gerektiğine inandıracağım. Şimdi gerçekten gülünç, fantastik olan ve yerel uygarlıkların kendilerini dünyadaki tek uygarlık olarak görmeleri üzerinde duralım.

Japonlar ülkelerinin «Tanrı'nın Ülkesi» olduğuna gerçekten inanıyorlar ve kendilerine dokunulmayacağını düşünüyorlardı. (Her ne kadar geçmişte Japonlar İskandinav ataları «Hairy Ainus» lara (4) saldırmış olsalar da) Japon «Orta Krallığı» (!) 1500 yılında Japonya hiç de iyi bir örnek olmayan devletler anarşisinin içinde hâlâ feodal bir toplum yapısını taşıyordu; ki Çin bu durumdan M.Ö. 221 yılında Ts'in She Hvangti tarafından kurtarılmıştı. Çin'in bu kadar zaman önce kendi başına gerçekleştirdiğini Japonya, bin yıllık lâik Çin uygarlığından ve büyük Hint dininden aldıklarıyla bile gerçekleştiremedi. Peki bu aptallık daha sürecek mi? Evet, çünkü evrensel yanlıştın Batılı kalıtı Japonları şaşkına çevirdi. 1500 yılında Frenkler, İsrail, Yunanistan ve Roma'nın gerçek mirasçısının Doğu Ortodoks Hristiyanlığı değil, fakat Batı (4) Ainuslar Japonya'ya ilk yerleşenlere verilen addır.

69

Hristiyanlığı olduğunu ve gerçek hizipçinin Ortodoks Kilisesi olduğunu ileri sürüyorlardı. Frenk ilâhiyatçılarını dinlerseniz öğretiyi bozan Roma Patrikliği değil, diğer Dört Doğu Patrikliği idi. «Alman Ulusunun Roma İmparatorlarının, Augustus ve Constantine'in Yunan ve Rus ardılları ile olan tartışmaları da dinlerseniz, Roma İmparatorluğu'nun V. yüzyılda bir daha dirilmemesine yıkılışına neden olan prensliğin Yunan ve Doğu prenslikleri olduğunu söyleyeceklerdir. 1500 yılında Frenklerin «Seçilmiş İnsanlar» olma iddialarının küstahlığı, tarafsız ve gerçeklerden haberdar bir hakemi şaşkınlığa düşürdü. Fakat ortada daha şaşkırtıcı bir gerçek var. Bu tarihten günümüze tam dört yüz elli yıl geçti ve Frenkler hâlâ aynı şarkıyı söylüyorlar: Ne var ki şimdi solo olarak söylüyorlar; çünkü uygarlık konusunda 1500 yılında Frenklerle aynı yanlış öğretiyi tekrar edenler bu dört yüz elli yıl içerisinde seslerinin tonunu değiştirdiler.

Batılı kafalar eskinin çamuruna saplanmış kalmışken Batılı olmayan insan çoğunluğunun kendilerini eğitmeleri, doğuştan gelen bir anlayış ve erdemini belirtisi sayılamaz. Akıllılığın başlangıcı yararlı bir şok geçirmektir ki Batılı olmayan toplumlar, Batı uygarlığının şiddetli etkisinin yol açtığı bir sarsıntıyı yaşamış durumdadır. Batı ise bu sorumsuz davranışla hiç karşılaşmadı. Bugüne kadar parçalanmamış olan yerel uygarlığımız, yapısının karışıklığına rağmen, karşısında olanların, Batı boşasının boynuzlarından gerekli dersi almadan önce sahip oldukları kendini beğenmiş ve yanıltıcı davranış vardı. Er ya da geç bu çarpışmanın yankıları Batının üzerine geri gelecektir; fakat Janus'a (5) benzeyen bu figür bugün dışarıda saldırgan boğayı, içeride de «Uyuyan Güzel » i uyutmakta.

(5) Önünde ve arkasında yüzü olan eski Roma tanrısı.

70

Diğer uygarlıkların geçirdiği şoklar Efes'in yedi uyurunu uyandıracak kadar sert olmuştu. 1842 yılında İngiliz'lerin, kırk dokuz yıl önce İmparator Ch'ien Lung ile Lord Macart-ney arasındaki görüşmeye tanık olan Çinli devlet ve bilim adamları üzerindeki diktasının psikolojik etkisini düşünün! Al-Gabartî'yi okuyun! Hicrî 1213 yılı Muharrem ayının 8. Cuma günü İskenderiye'ye yirmi beş yabancı geminin gelmesinden sonra gelişen olaylardan yalnızca birisini alabiliyorum buraya.

"Kent halkı küçük bir kayığın içinden on tane insanın indiğini görünce bu yabancıların ne için gelmiş olabileceğini merak etmeye başladı... Yabancılar kendilerinin İngiliz olduğunu ve bilinmez bir yöne hareket eden bazı Fransızları beklediklerini söylediler. Bu Fransızların Mısır'a saldırmalarından korktuklarını belirttiler, çünkü Mısır halkı bu saldırganlara karşı koyacak güçten yoksundu... Yabancılar

konuşmalarına şöyle devam ettiler: "Kenti ve kıyıyı gözlemek ve korumak için gemilerimizi denizde bekletmekten memnunuz, sizden yalnız su ve yiyecek isteyeceğiz, doğal olarak parasını ödemek koşuluyla." Kentin ileri gelenleri her şeye karşın bu yabancıların isteklerini ve onlarla ilişkiye girmeyi reddederek, şöyle dediler: "Bu ülke Sultanındır, ne Fransızların ne de diğer yabancıların burada işi olamaz; bu yüzden güzelce ter-kedin kıyıyı." Bu sözler karşısında İngiliz elçileri gemilerine dönerek, yiyeceklerini İskenderiye'den başka bir yerde aramak için ayrıldılar, "Tanrı'nın daha öncedenden takdir buyurduğu işin yerine gelmesi için." (6)

Kitabı okumaya devam ettiğimizde bu Fransızların El-Ez-her Üniversitesinin akıllı doktorunu kendisini yeniden eğitmeye ittiğini görüyoruz. Fransızlar Kahire'yi işgal ettikten sonra, ilk iş olarak içinde pratik gösterilerin de yer aldığı bi-

71

limsel bir sergi açtılar; tarihçimiz de gezenler arasındaydı. Fransızların Müslümanları maymun hilelerine kanan çocuklara benzettiklerini söyledikten sonra (bu gerçekte çocukça bir san), Al-Gabartî Fransız biliminin başarılarını övgüyle karşıladığını belirtiyor. (7) Başlangıçta Fransızların büyüklük taslamaları sonucu ortaya çıkan ayaklanmanın Fransızlara verdiği zararın, bilgin Cafarelli'nin evindeki bazı bilimsel araçların kaybolmasından başka bir şey olmadığına dikkati çekiyor. (8) Ne var ki, Al-Gabartî'nin Fransız bilimine duyduğu ilgi, Fransız adaletine duyduğu duyarlık yanında bir hiç kalır. Zorla ev yıkmaktan suçlu görülen Fransız askerleri, Na-polyon'un buyruklarıyla yaptıklarını hayatlarıyla ödüyorlar. (9) Napolyon'un işgal orduları komutan yardımcısı General Kleber, fanatik bir Müslüman tarafından öldürülüyor ve katil adil bir biçimde yargılanıyor. Bu duruşma Al-Gabartî'nin saygısını kazanıyor ve her zaman olduğu gibi Al-Gabartî açıkça Müslümanların aynı koşullarda bu biçimde davranmayacağını söylüyor. Tutanaklarla o derece ilgileniyor ki, onları yazıyor, duruşma dosyasını tarih kayıtlarına ekliyor ve sonunda Fransız askerî arşivcisinin kötü Arapçasına karşın dokümanları kelimesi kelimesine Arapçaya çeviriyor. (10)

Mısırlı Müslüman tarihçi Al-Gabartî'nin Fransızlardan nasıl olup da bu kadar çabuk ders aldığını incelediğimizde, aklımız Osmanlı Türkleri Batıcılarından bir dizi devlet adamına takılıyor: Makedonya kıtası komutanı olan ve Mısır'a gelip, Fransızların yaptıklarını görerek Napolyon'un devrimini devam ettiren Kavalalı Mehmet Ali Paşa (11); Napolyon'un İskenderiye'ye çıkışından dokuz yıl önce İstanbul'da ölen ve

(6) Fransızca çevirisi, VI. cilt.

(7) Fransızca çevirisi, VI. cilt, s. 75.

(8) A.g.e.; s.66.

72

Osmanlı ordusunu Batılılaştırma yolunda öncülük eden Sultan III. Selim; hayatının yarısını sabırlı bir bekleyişle geçiren ve sonunda şehit kuzeninin vasiyetini uygulamayı başaran II. Mahmut ve Sultan III. Selim'in altı kuşak önce Osmanlı Türk hayatında giriştiği totaliter devrimi gerçekleştiren Komutan **Mustafa Kemal Atatürk**. Bu Osmanlılarla aynı kişilikte olan başkaları da var; ünlü Batıcı Büyük Petro ve Bolşevik devrimcileri; Japonya'daki Meiji "yenileme" sinin ince mimarları; konuyu din alanlarına taşıyarak Hint mistisizminin maddî ve ruhsal değerler açısından gösterdiği özellikleri kullanan Ben-galli arabulucu Ram Mohan Roy her ne kadar o günün Hint mistikleri bu sonradan ortaya çıkan insanın pis eşliğine ayaklarını basmaktan kendilerini korumuş olsalar da.

Bu kuvvetli "Herodian" (12) larm telkinleri ve buyrukları sonucunda ki bu kandırma ve zorlama yoluyla yapılıyordu Batının dünya ağırlım içine aldığı Batılı olmayan ülkelerin genç kuşakları Batıda okumaya geliyorlardı. Paris, Cambrid-ge, Oxford, Colombia, Chicago üniversitelerinde dersler alıyorlardı. Londra Üniversitesinin senatosunu incelediğimde, bu grubun temsilcilerini sevinçle gördüm. Gerçekte Batılı olmayan ülkelere bir seçkin tabaka kendisini geleneksel, ben-

(9) A.g.e. s. 82,83.

(10) A.g.e. s.223,251.

(11) Kendi zamanının tarihini yazarken Al-Gabartî, Napolyon ve Abdullah Menou ile olduğu kadar Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile de ilgilenmiştir. Tarihçi için kötü bir saatte, eserinin araştırmaları ve sorgulan, Mehmet Ali Paşa'nın yaptıkları konusundaki belgeleri birdenbire sona eriyor. Bizim sadık habercimiz karanlık bir gecede eşeğiyle evine giderken (kesin tarih; hicrî 1237 ramazanın 27. gecesini, 22 Haziran 1822) "sessizce ve yavaşça kayboldu", İslamî adalete ters düşen yargılanması zaten eklenmekteydi.

(12) Birinci yüzyılda Herod hanedanına bağlı olup İsa Peygamber'e karşı çıkmış bulunan bir Yahudi kavmi.

73

merkezci dar görüşlerin dışına çıkararak yeniden eğitti. Bazıları ise Batının ideolojik hastalığı olan milliyetçiliğe yakalandı, fakat bu hastalığın en azından dışarıdan gelmek gibi bir avantajı var yakalananlar için. Bu onları atalarının büründü-ğü kabuktan kurtarıyor. Kısacası bu yolla ya da başka bir yolla elde edilen ve ruhsal olarak yıkıcı, düşünsel açıdan ise yönlendirici Batı rüzgârına yakalananın verdiği deneyim, Batılı olmayan öğrencilere Batı tarihinin biraz da kendilerinin olduğunu öğretti. Aynı zamanda kendilerinin olan bir tarihi; çünkü Kahire'de ev yıkan Fransız askerlerinin Napolyon tarafından öldürülmesi gibi, bu tarih savunmasız komşularının yaşamlarına kastetmişti ve bu komşular kendilerini Batı tarihiyle özdeşleştirmek zorundaydılar; eğer Batının zorla içine aldığı dünya toplumu içinde nasıl hareket edeceklerini öğrenmek istiyorlarsa.

Bizim kuşağımızın çelişkisi bütün dünya Batının sağladığı eğitimden yararlanırken Batının kendisinin yararlanmamasında yatmakta. Bugün Batı hâlâ tarihe o eski benmerkezci, dar görüş açısından bakmakta, ki yaşayan diğer toplumlar bu dar görüşlülüğü zorla aştılar. Ne var ki er ya da geç, Batı da kendi eylemiyle birleşen dünyanın diğer uygarlıklarının kendilerini yeniden eğittiği gibi, kendini yeniden eğitmek zorunda.

Gelmekte olan bu Batılı düşünsel ve ahlaksal devrimin yönü hangi yana doğru acaba? Geleceğimizi görmemizi engelleyen demir bir perdenin ötesine gözlerimizi kaydırarak, ölüme neden olan insan dramını bildiğimiz eski uygarlıkların tarihlerinden bazı ipuçları elde edebiliriz belki de. Yunan-Ro-ma uygarlığının komşuları üzerindeki etkisinin sonucu ne idi? Ksenofon'un onbin kişilik ordusunun inişinden Moğol saldırısından önceki Yunan esinli Müslüman bilim ve felsefe-

74

sine kadar süren bin yedi yüz yılı incelediğimizde Yunan uygarlığının askerî, siyasal, ekonomik, entellektüel ve sanatsal plândaki üstünlüğü, kurbanlarının kabul ediş ve karşı koyuşlarından anlaşılıyor. Doğuluların saldırıya uğradığı her alanda karşı saldırıda genelde başarılı oldukları anlaşılıyor, fakat şans her zaman yüzlerine gülmüyor ve sonuçları kimi zaman çok acı oluyordu. Ama yalnızca bir noktada Doğulular yerinde vuruş yaptılar, din alanında Yunanlı Achilles'i topuğundan vurarak.

Ne var ki, anlatılan bu saçma efsanenin bugün bizim görünüşümüzle yalandan ilgisi var. Çünkü Yunanlıların Helen kültürünün yüreğinde açtıkları ruhsal boşluk, son olarak Batı kültüründe belirdi. Vasco da Gama çağının başlangıcından bu yana geçen iki yüz yıl boyunca, Batılı atalarımız bütün Batı kültür zenginliğini yaymak için yürekli adımlar attılar. Bu yayılma hareketlerinde dinsel "öz" le birlikte teknolojik "kabuk" da yer alıyordu. Üstelik bu oldukça iyi yorumlanmış bir hareketti; çünkü her kültür değişik, bağımsız parçalardan oluşmuş bir "bütün"dür ve dışarıya "öz" olmadan kabuğu yollamak bir uyduya çekirdeksiz elektron yollamak kadar tehlikeli olabilir. Bununla birlikte XVIII. yüzyılın sonlarına doğru öyle bir olay oldu ki yerel tarihler insanlık tarihinde bir olgu olarak görüldüğünde, bu olay, çağdaş Batı tarihinde en çok önem kazanan olaylardan olacaktır. Cizvitlerin başarısızlığını ve Royal Society'nin başarısını içeren ikili, ilginç bir olay. Cizvitler Çinlileri ve Hintlileri Katolik yapmayı başaramadılar. Her ne kadar "psikolojik bilgi"yi keşfetmiş olsalar da, bir noktadan sonra ne papa, ne güneşin oğlu, ne de Brah-manlar onu ele geçirebiliyorlardı. Bu dönemde, Cizvitlerin Batılı Katolik ve Protestan arkadaşları parçalanmış mezhepler yolunda yüz yıl süren bir kardeş kavgasına girme olayını

75

zamansız bir olay olarak nitelendirdiler. Niçin dini bir köşeye bırakarak din savaşlarına son verip, doğal bilimlerin uygulaması üzerinde gerçek bir biçimde durmayalım; hiçbir anlaşmazlığa yol açmayacak ve yararlı bir düşünce değil mi? Batının ilerleme yolunda XVII. yüzyıl dönemecini aşmış olması çok önemli sonuçlar doğurdu, çünkü bütün dünyaya yayılmış olan Batı uygarlığı tam anlamıyla "dikişsiz bir ağ" değildi, bir köşeye atılmış bir "pamuk ipliği" idi: ortasındaki, dinin olan parçanın yırtık olduğu teknolojik bir kumaş örgü-süydü. Batı uygarlığının bu "yararlı" yolu kolayca kabul ediliyordu. Büyük Petro Batıda sergilenen dehâyı görür görmez Batıya yöneldi. Yüzyıl sonra daha zeki ve derin bilgisi olan Al-Gabartî, güzel bir incelik örneği verdi. Fransız teknolojsi gözünü tirmalamıştı, fakat o yine de belli bir işareti bekledi. Ona göre, kendi uygarlığının olduğu gibi Batı uygarlığının da değer ölçüsü teknoloji değil adaletti. Kahire'li bu bilim adamı, Batının hâlâ anlayamadığı işin özünü kavramıştı. "Eğer peygamberliğim olursa ve bütün sırları ve her bilmi bilirsem ve eğer dağları taşıyacak kadar bütün bir imanım olur da sevgim olmazsa bir hiçim." (13)

"Sizden hangi adam, oğlu ondan ekmek ister de ona taş verir? Ya da balık ister de ona yılan verir?" (14)

Bütün bunlar bizi, Al-Gabartî'nin bir cümlesinden ortaya çıkan soruyu cevaplandırmaya zorluyor. Hicrî 1213 tarihinin gerçekten en önemli olayı neydi? Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi mi, yoksa Mısır'dan *Hicaz'a* yapılan yıllık hacın yapılmaması mı?

İslâm'm hac kurumu, farz olan bir yolculuğu yerine getirmenin ötesinde, bir simge olarak bütün Müslümanları biribi-

(13) Korintoslulara 1. Mektup, 13:2.

(14) Matta, 7:910.

76

rine bağlayan kardeşlik ruhunu simgeleyen bir yolculuk... Bu yüzden hac yapılmadığı zaman İslâm tehlikede demektir; hayatımızda bunun örneklerine tanık olduk. Ata dinini bugüne getiren ruhsal zenginliğe önem verdiğinden, Al-Gabartî de bu tehlikeyi biliyordu. Bizler İslâm'ı nasıl değerlendirmeliyiz? Dünya yönetiminin denizaşırı ülkelerde yaşayan, İngilizce konuşan ırkçı pigmelerin eline geçmekte olduğu bir sırada, insanlık, İslâm kardeşliğinin toplumsal dayanışmasından yoksun yaşayabilir mi? Bu toplumsal dayanışma her ne kadar soylu ve değerli olsa da, İslâm'ın özü sayılamaz. Al-Gabartî inancının, bu özel erdeminin canlı bir örneği olsa bile... Soyadından da anlaşılacağı üzere Al-Gabartî, El-Ezher Üniversitesini kuran "ulus"lardan birisinin kalıtsal efendilerinden. Peki, Gabart ulusu kimlerdi? Onlar, Habeşistan'ın ötesinde Gallas ve Somali'de yaşayan Ham'in gerçek imanlı, abanoz renkli çocuklarıydılar. Kahramanımızın soyadıyla adının birbirine uyduğunu hemen anlayacaksınız: soyadı Al-Gabartî "Habeşistanlı", adı Abdurrahman "Rahmanın kulu." Rahman olan Allah'a inanan bu insan, hac'in renk ve sınıf ayrımını kaldıran bir kardeşlik sembolü olduğuna şahadet ederken, inananlar arasındaki birlik, aynı zamanda dünyada Tanrı'nın birliği konusundaki doğru inançlarını eyleme döküyordu. İslâm'ın insanlığa verdiği yaratıcı armağan tektan-rıcılıktır ve bu armağanı iyi korumak zorundayız.

Peki, Piramitlerin savaşımına ne dersiniz? Geçen yıl, hayatımda ikinci kez katıldığım bir barış konferansı için Paris'te bulunduğum bir pazar sabahı, kendimi tahta bir sandalyenin üstüne oturmuş, Fransız "Zafer Marşı"nı dinler buldum; tören yolunun ötesindeki zafer takıyla, övünçle eğitilmiş, güzelce donatılmış koyunların eşliğinde Tunuslu hafif piyade birliğini ve danseden beyaz atlar üzerindeki sipahileri seyrettim.

77

dalarak. Gözlerimi gezdirirken, üzerlerinde Napolyon'un zaferlerinden birinin adı yazılı bir dizi kalkana gözüm ilişti. "Bu belki de güzel bir şeydir." Düşünmeye başladım. Gözlerim köşeye ilişince, "bu anıt sekizgen değil, yalnızca kare, çünkü eğer daha çok yerleri olsaydı Sedan'a ve Fransa savaşına gelirlerdi." Gözlerim tekrar ulusal zafer sıralamasının sonuçlarına uzandı: Fransa savaşının bir Alman savaşıyla devam ettiği Alman zafer sıralaması; Hindistan'da Plassey ve Assaye ile başlayıp Anglo-Sikh savaşlarının ateşli Pencap kahramanlarıyla devam eden İngiliz zaferleri sıralaması... En sonunda bu batılı zaferler nasıl sonuçlandı? Ulusal zaferlerin sonu gibi hiç; ki bunlar Ts'in She Hwangti'nin M.Ö. III. yüzyılda dünya haritasından sildiği "savaşçı devletler"den daha önemsiz değillerdi. Hepsi boşu boşuna! Fakat İslâm, zor bir ruhsal görevi yerine getirmek üzere hâlâ yaşamakta.

Al-Gabartî'nin bu genişlik duygusunda en son gülen kim oluyor dersiniz? Al-Gabartî'nin Batılı okuyucuları mı yoksa Al-Gabartîmi?

Şimdi Batılılar olarak Cleantes gibi, alçaltıcı zorlama yoluyla bizi yola getirecek korkunç ilâhlara bağımlı olmak yerine, kendi özgür irade ve aklımızı kullanarak Zeus'u ve yazgısını izlemek istersek ne yapmalıyız?

İlk olarak, kendini eğiten kardeş toplumların birkaç kuşak önce tarihsel görünüşlerine yeni bir çekidüzen veriş gibi biz de kendi tarihsel görünüşümüze bir çekidüzen vermeliyiz. Batılı olmayan çağdaşlarımız, dünyanın yakınlarda birleşmesi sonucu, geçmiş tarihimizin kendilerinin de olduğu gerçeğini kavradılar. Buna karşılık uyuyan Batılılar olarak biz de aynı devrim sonucunda -Bu bizim ortaya çıkardığımız bir devrim gerçekte- komşularımızın geçmişinin bizim geleceğimizin önemli bölümünü oluşturacağına inanmalıyız. Bu düşünce

78

gerçekleştirmek için işin ta başından başlamak zorunda değiliz. İsrail, Roma ve Yunanistan'a olan borcumuzu her zaman takdir etmiş ve hatırlamışızdır. Fakat elbette bu uygarlıklar ölmüş durumdadır. Onlara bağlılığımızı geleneksel benmer-kezcî görüş açısından hiç sapmadan anlatıyoruz, çünkü bizim soylu kişiliklerimizin bu "ölü uygarlıklar" in varlık nedeni olduğuna inanıyoruz. Onları bizim yolumuzu açmak uğruna yaşayıp ölen uygarlıklar olarak gördük. İsa peygamberin rolünde Yahya peygamberi oynamak gibi... (Bu karşılaştırmanın taşıdığı saçmalık için özür dilerim. Fakat bu, görünüşümüzün ne derece alçaldığını göstermek açısından gerekiyor.)

Son zamanlarda geçmişimize katkıları olan, hem ölü hem de yıkıntısını açmadan önce unutarak gömülmüş bazı uygarlıkların da ayrılığı vardı. Miken, Sümer, Hitit uygarlıklarını yeniden keşfettiğimizde onlara teşekkürde çok cömert davranabiliriz, çünkü bu, Batılı bilim adamının gurur duyacağı bir şey. Bu uygarlıklar gün ışığına bizim çabamızla çıktılar.

Kimi zaman şamatalı kimi zaman da azarlayıcı olan bir gerçek var: Çağdaşlarımızın -Çin, Japon, Hint, Müslüman, Ortodoks, Hristiyan- geçmiş tarihlerinin, ne Batılı olacak ne de olmayacak, fakat tek bir

potada erimiş kültürlerinin hepsinin elde edeceği gelecek bir dünyada, bizim geçmiş tarihimizin bir parçası durumuna geleceğini kabul etmek zorunda olduğumuz gerçeği. Torunlarımız yalnız Batılı olmayacaklar, bizim gibi olacaklar. Onlar Konfüçyüs, Lao-Tse, Sokrates, Platon, Plotinus, Gautama Buddha, Deuterotsaiah, İsa, Zerdüş, Muhammed, Elijah, Elisha, Peter, Paul, Shankara, Ramanuja, Clement, Orijel Ortodoks Kilisesinin Kapadokyalı papazları, Afrikalı Augustine, Umbrian Benedict, İbn Haldun, Bossuet, (eğer hâlâ politika bataklığında dönüp duruyorsa) Lenin,

79

Gandhi, Sun Yat-Sen, Cromwell, George Washington ve Maz-zini'nin mirasçıları olacaklar. Tarihsel görünüşteki bir çekidüzen, tarihsel çalışma yöntemlerinde de bir düzenlemeyi gerektiriyor. Eski moda düşünme ve duyma anlayışımıza dönerek, büyük bir alçak gönüllülük ve Tanrı'nın yardımıyla, Batılı insanın tarihsel başarısının yalnızca kendisi için değil, fakat bütün insanlık için bir şeyler yapmak olduğunu söyleyelim. Bu öyle büyük bir şey ki, bizim dar sınırlı tarihimiz bunun sonuçları içinde kaybolacaktır. Tarih yaparak kendi tarihimizi aştık. Ne yaptığımızı bilmeksizin, bize sunulan fırsatı kabul ettik, insanın kendi kendini aşarak tatmin olması, Tanrı'nın yarattıklarına verdiği büyük ayrıcalıklardan biri. Bu görüşe göre çağdaş Batı tarihinin gelişim yolu, yarım düzine kilise devletinin siyasî zafer taklarında ve geçici "Büyük Güçler" in devlet ve belediye arşivlerinde kayıtlı olan tarihte değil. Batının dünyaya yayılışını Batı toplumunun özel bir işi biçiminde görmeye devam ettiğimiz sürece, gelişim yolu Batının dünyaya yayılışında da aranmamalı. Gelişim yolu, Batılı ellerin yaptığı ve bütün ayrı toplumların birleştiği bir binanın içinde. Başlangıçtan beri insanlık parçalanmış bir durumdaydı; sonunda bugün birleşmiş durumda. Bu birleşmeyi sağlayan Batı işçiliği, Davud'un Süleyman uğruna harcadığı emek gibi göğsü açık başarılı; denizin dibinden dalganın üstüne kadar uzanan bir mercan adası yapan küçük hayvancıkların emeği gibi, amaç gözetilmeksizin yapıldı. Ne var ki, bizim Batılı yapımız o hayvancığınkinden daha zayıftır, içinde en etkin olan teknolojidir, ancak insan yalnızca teknolojiyle yaşayamaz. Bu birçok malikâne sağlam temeller üzerine oturtulup geçici Batı yapı iskelesi yıkıldığı zaman, temellerin sağlam olduğu ortaya çıkacaktır, çünkü dinlerin düzeyine in-

80

dirilmiş durumdadır.

Cebelitarık Boğazı'nın yanındaki dağlara ulaştık ve artık "yelken"leri indirmek zorundayız, çünkü daha ilerisini pek açık göremiyoruz. Şu anda girdiğimiz tarih dönemindeki maddî gücün kaynağı Vasco da Gama öncesi yerinden çok daha ilerilere uzanıyor. Britanya'nın küçük adasından Asya'nın atlantik kıyasına bir taş fırlatarak, Kuzey Amerika'nın birçok menzili uzaklıktaki büyük adasına uzanıyor. Fakat Po-seidon'un zıpkınının Londra'dan New York'a transfer oluşu, Okyanus çağı ulaşımını sona erdirmiş olabilir, çünkü artık insanlığın ilişki sağlama ortamının ne step, ne okyanus, fakat hava olduğu bir çağa giriyoruz. İnsanlık, hava çağında evrenin ilginç görünümüne tutsak olan kanatlarının tüylenmesini beklemekten kendini kurtarabilir.

Hava çağında insanla ilgili olayların odak noktası insanla ilgili coğrafya ile belirlenebilir, fiziksel coğrafya ile değil: okyanuslar, denizler, stepler, çöller, ırmaklar, dağ sıraları, geçitler ve boğazlarla değil, fakat insanla ilgili rakamların, insan enerjisinin, becerisinin, karakterin dağılımı ile. Bu etkenler içinde rakamlar çok daha önemli bir duruma gelebilir. Gördüğümüz gibi Vasco da Gama öncesinin değişik uygarlıkları, yönetici bir azınlığın köylülerin sırtına abanmasıyla yaratılmış ve yaşatılmıştı, Simbad'ın "Deniz'in Yaşlı Adamı" nı sırtında taşınması gibi. Batının gözlerini açtığı neolitik çağın köylüleri en sonuncu ve en derin uykucularındandı.

Bu çalışkan insan kalabalığının uyanması oldukça yavaş oldu. Atina ve Floransa parlak meşalelerini uykulu gözlerine tuttıkları halde, o yattığı yerde bir dönüş yapıp yeniden uykuya dalıyordu. Köylüleri kentlileştirerek dünyanın çevresinde dolaşmak için gerekli enerjiyi sağlama görevi İngiltere'ye düştü. Köylüler bu uyanışı kibarca kabullenmediler. Ameri-

81

ka'da da Meksika ve Ant Cumhuriyeti'nde olduğu gibi kalmayı başardılar ve Quebec eyaletinde yeni yeni kökler buldular. Yine de uyanma hareketi hız kazanıyordu. Fransız Devrimi, uyanışı kıtaya sürükledi; Rus Devrimi onu kıyından kıyıya yaygınlaştırdı. Bugün Hindistan, Çin, Çin-Hindi, Endonezya, İslâm ve Doğu Avrupa'da uyanmamış 1,5 milyar köylü yaşıyorsa da, uyandırılmaları yalnızca bir an sorunu.

Bu nedenle, insanla ilgili olayların merkezi, Deniz Adaları arasında bulunan Ultima Thule'den dünyanın Avrupa ve Kuzey Amerika'daki batı kutbu ile Çin ve Hindistan'daki doğu kutbundan aynı uzaklıkta bulunan, Arap ve Afrika yarımadaı arasında Babil komşuluğunda bir yere taşınabilir. Hatta, dünyanın merkezi kıtanın daha iç kesimlerine kayarak Çin ve Rusya arasında (Avrasyalı Göçmenlerin tarihsel iki eğitimcisi) Semerkant'ın ünlü buluşma yeri, Hint, Çin, İran, Suriye, Yunanistan dinlerinin ve felsefelerinin tartışma yeri olan Babür'ün Fergana'sının komşuluğunda bir yere taşınabilir.

Bir şeyden bütünüyle emin olabiliriz: din bu merkezli karşı hareketin kendini anons edeceği ilk alan olacaktır; ve bu belki de bizim tarihsel çalışmadaki geleneksel batılı yöntemlerimizin bir daha yenilenmesi için gereken ipucunu verecektir. Eğer bizim ilk görevimiz, Batının insanlığın birleşmesinde oynadığı rolü anlamak için kendi tarihimizi çalışmak ise, ikinci görevimiz, tarihi bir bütün olarak çalışırken, dinsel tarihe ekonomik ve siyasal tarihten daha çok önem vermemiz-dir. Çünkü din, ne de olsa insan ırkının en önemli sorunu.

82

ÇİN - İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE AFYONUN OYNADIĞI ROL ÜZERİNE NOTLAR

Bu makalenin içinde geçen bazı terimlerin dayandığı gerçekler şu yazılardan aktarılmıştır: (I) VWilliamson, J. A., Com-mon Errors in History (Londra, 1945, King and Staples); (II) Pratt, Sir J., War and Politics in China (Londra, 1943, Cape); (III) Costin, W.G.: Great Britain and China, 1833-1860 (Ox-ford, 1937, Clarendon Press); (IV) Morse, H. B.: The International Relations of the Chinese Empire: The Period of Conflict, 1834-1860 (Londra, 1910, Longmans Green). Bu *yazarların* hepsi Batılıdır, hiçbiri Çinli değildir; IV'üncü kitabın yazarı bir Amerikan vatandaşıdır.

1. Esrar kullanmanın en zararlı yolu olan afyon içme hastalığı Çin'e ilk kez Java'daki Almanlar tarafından sokuldu.
2. Afyon içme alışkanlığı Çin'de bütün dünyadan (örneğin, dünya afyon üretiminin ve Çin'e giren afyonun temel kaynağı olan İngiliz-Hind'inde olduğundan) daha yaygın bir duruma gelmiştir.
3. Hindistan'daki İngiliz hükümeti, 1773 yılında sömürge-lerdeki afyon satımının ve 1797 yılında da üretiminin tekeline eline geçirmiştir.
4. 1800 tarihinde Çin hükümeti Çin'de haşhaş ekimini ya da dışarıdan satın alınmasını yasakladı. (Afyon içmek uzun zamandır ceza yaptırımları olan bir suç olagelmisti.)
- 5.1830 tarihine kadar Hindistan'daki İngiliz hükümetinin politikası gerek içerde, gerekse dışarda afyon tüketimini, fiyatları yüksek tutarak azaltmak olmuştur; 1830'dan sonra tam

83

tersi bir politikayla fiyatları azaltıp afyon tüketimini arttırarak çok kâr elde etme yoluna gittiler "Bu Çin'e kaçırılan afyon miktarının ve İngiliz hükümetinin kârlarını iki katına çıkardı." (Pratt, a. g. e., s. 44)

6.1907 yılına kadar Hindistan'daki İngiliz hükümeti, Hindistan'dan Çin'e yapılan afyon ihracatına bir ambargo koyarak kârını azaltmaya istekli görünmüyordu. (Hindistan'daki İngiliz hükümetinin yıllık afyon kazancı 1820-1843 yıllarında 1.000.000 pound iken, 1910-1911 yıllarında 7.000.000 poun-da yükseldi.)

7. Çin'e afyon ithalinin yasak olduğu 1800-1858 yılları arasında, kaçak ticaretin aslan payı İngiliz gemileri tarafından alınmaktaydı.

8. Britanya Krallığı'ndaki İngiliz hükümeti bu kaçakçılığı İngiliz yurttaşları için hiçbir zaman yasa dışı saymadı ve Çin hükümetinin, yabancı tüccarın Çin'e afyon sokmayacaklarına ilişkin bir senet imzalamaları ve afyon sokanların yakalanıp suçlarını itiraf ettiklerinde ölüm cezasına çarptırılmaları yolundaki isteklerini kabul etmedi.

9. Kaçak ticaret, (a) Çin halkı arasında afyona aşırı bir istek olmasa idi, bu kadar kârlı olmayacaktı, (b) ve eğer İngiliz ve diğer yabancı kaçakçıların enerjik Çin'li suç ortakları olmasaydı bu derece olası olmayacaktı.

10. Çin subaylarının çoğu, afyon kaçakçılığı ve genelde Batılı tüccar ve Batı hükümetlerinin temsilcileriyle olan sorunlarda akılsız, deneyimsiz ve çıkarıcı davranmaktaydılar.

(a) Batı hükümetinin temsilcilerine hükümdarın müşterileri imiş gibi davranıyorlarken, Batılı tüccara barbar işlemleri yapıyorlardı;

(b) Çin'e giren kaçak afyon ticaretinin önünü alamadılar;

(c) Bazıları kaçakçılığa karışıyor ve kârı bölüşüyordu.

84

11. Britanya Krallığı'ndaki İngiliz hükümetinin, parlâmentodaki Çin Ticaret Komisyonu tarafından 1834-1839 yıllarının kritik anlarında Çin'deki Ticaret Ajanlarına gereken otoriteyi vermesi engellendi.

12. Batılılar haklı olarak yasal ticaret haklarının sınırlandırıldığından bu utanç verici, ahlâksız yollara başvurmak zorunda olduklarını açıkladılar.

13. Çinliler haklı olarak, (a) Batılı tüccarın Çin'e girişleriyle birlikte afyon kaçakçılığı belâsının çok büyük oranlarda Çin'e yerleştiğinden (1836 yılında Çin'e kaçak olarak giren afyon miktarı, yasal olarak Çin'den ihraç edilen çay ve ipek miktarını geçmişti.) (b) Canton limanındaki İngiliz ve Batılı denizcilerin sarhoş, kavgacı ve cani olmalarından yakındılar.

14. 1839'da Çin imparatorunun vekili Lin Tsesü, Can-ton'da Batılı tüccarı kuşatarak, o sırada Çin topraklarında ve sularında gizlenmiş olan 11.000.000 pound değerindeki 20.283 sandık afyonu teslim

etmeleri için Batılı tüccarı zorlamaya Çin'deki İngiliz Ticaret Ajansı Kaptan Charles Eliot'u razı etti. Lin Tsesü afyonu tam zamanında kamulaştırdı, fakat afyon kaçakçılığına bir son veremedi.

15. Bundan hemen sonra, 4 Eylül 1839 yılında Kowlo-on'da, yiyecek maddeleri satımının engellenmesine bir misilleme olarak ve 3 Kasım 1839'da Chuenpi'de, 7 Haziranda Kowloon'da sarhoş İngiliz (belki de Amerikalı) denizcilerin Çin halkı üzerine rastgele yaptığı saldırı sonucu ölen Lin We-ih'i'nin katilinin teslim edilmesi yönündeki Çin isteklerine karşı olarak çatışmalar çıktı

Not: Kaptan Eliot bu olaydan sonra 10 Haziranda adli bir soruşturma açtıysa da, katili bulamadı.

16. Britanya'daki İngiliz hükümeti çatışmaların çıktığı haberini duymadan önce, Lin Tsesü'nün yaptıklarını incelemek

85

üzere deniz ve askerî kuvvetlerini Çin'e yollama hazırlığı içindeydi.

17. İngiliz hükümeti, parlâmentodaki ve halk arasındaki bir azınlık tarafından 1839-1842 yıllarında Çin'le savaşma konusunda anlaşmazlığa düştü.

18.29 Ağustos 1842'de Nanking'te yapılan antlaşmaya göre, İngiliz hükümeti Çin'i antlaşma içinde bir liman açmaya zorladı. Fakat Çin hükümeti afyon ticaretini yasallaştırmaya-caktı.

19. İngiliz hükümetinin isteğiyle 13 Ekim 1858 tarihinde Çin hükümeti, ikinci bir Çin-İngiliz savaşından yenik çıktığından ve 58 yıldır afyon kaçakçılığını önleyemediğinden, Çin'e afyon ithalini yasal duruma getirdi.

20. Çin ve İngiliz hükümetleri arasındaki ilişkide olduğu gibi afyon sorununda da (a) 1907-1919 yıllarında Çin'de afyon ekimine başlanması, Çin ve Hindistan'daki İngiliz hükümetleri arasındaki bir antlaşma ile Hindistan'dan afyon ithalinin, Çin'deki afyon ekimiyle orantılı olarak azaltılması, (b) 1926 yılında, İngiliz-Hindi'nden yapılan afyon ithalinin kaldırılması sonucu kapanmış oldu.

Not: Çin'deki Japon istilâsını izleyen siyasal anarşi sonucunda, Çin'de haşhaş ekimi tekrar yaygınlaştı.

Altıncı Bölüm

AVRUPA'NIN GERİLEMESİ (*)

1914-1918 Savaşı'ndan önce Avrupa'nın dünyada karşı konulamayacak bir gücü vardı ve 1200 yıldır Batı Avrupa'da gelişmekte olan uygarlığın bütün dünyaya yayılması bekleniyordu.

Avrupa'nın üstünlüğü, o sıralarda var olan sekiz büyük devletten beşinin -İngiliz İmparatorluğu, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya- Avrupa topraklarında doğmuş olmasına dayanmaktaydı. Bir altıncısı, Rusya İmparatorluğu Avrupa yarımadasının hemen iç bölgesinde bulunuyordu ve son iki yüz yıl içerisinde Avrupa'yla birleşmek zorunda kalmıştı; kısmen, bir tarım ülkesi olan Rusya ile bir sanayi merkezi olan Avrupa arasında büyük bir ticaretin (Batı ve Orta Avrupa ülkelerinin sanayileşmesiyle doğru orantılı olarak gelişen bir ticaretin) başlaması; kısmen, Batı Uygarlığı geleneğine sahip olan Polonya, Finlandiya, Baltık eyaletlerinin Rusya ile siyasal bir yardımlaşma içine girmeleri ve kısmen de Batılı teknik, kurum ve düşüncelerin Ruslar tarafından benimsenmesine bağlı olarak. Geriye kalan büyük devletlerden Japonya ve ABD, coğrafya olarak Avrupalı olmadıklarından, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'da oynamakta olan

(*) Bu yazı 26 Ekim 1926'da Londra'da Dr. Hugh Dalton başkanlığında Fabian Society tarafından düzenlenen bir konferansta "Gerileyen Dünya: Tehlikeler ve Olasılıklar" başlığıyla verilen konuşmaya dayandırılarak yazıldı. Geçen 20 yıl içinde bu olasılıkların çoğu gerçek olaylar durumuna geldi.

86

87

uluslararası siyasal oyunlara katılmadılar. Bununla birlikte, Rusya gibi Japonya'nın da Batı uygarlığının bazı bölümlerini benimseyerek büyük bir devlet olduğunu belirtmekte yarar var. ABD'ye gelince, o Batı Avrupa'nın bir çocuğuydu ve 1914 yılına kadar doğal kaynaklarını işletmek için Avrupa sermayesine göçmenlerin sağladığı insan sermayesi ve Avrupa'nın verdiği borçlarla sağlanan eşya ve hizmet biçiminde beliren maddî sermaye dayanmaktaydı.

Batının dünyadaki üstünlüğü, Batı uygarlığının yayılışıyla birlikte iyice duyulmaya başlandı. Her iki hareket de birbirine gerek duyuyordu; birinin diğeri yüzünden ya da etkisiyle var olduğunu söylemek olanaksız. Doğal olarak Avrupa'nın üstünlüğü Batı uygarlığının yayılışını kolaylaştırmaktaydı, çünkü güçlü ve etkili olan, her zaman için zayıf ve etkisiz olan tarafından öykünürdü -biraz gerektiği için biraz da saygıdan- (her ne kadar bu saygı açıkça itiraf edilmese de.) Öte yandan, Batı uygarlığının yayılması dışarıdaki insanlardan çok bu uygarlığın içinde yetişen insanlara yarıyordu. 1914 yılında dünya, ekonomik açıdan yalnızca Batının yeni sanayi sistemiyle ele geçirilmekle kalmamış, aynı zamanda bu sistemi doğuran Batılı uluslar tarafından da fethedilmişti; savaşa yeni icat edilmiş silâhlarla girmenin, o silâhları icat eden nasıl üstün duruma geçirdiği en çarpıcı biçimiyle Birinci Dünya Savaşı'nda görüldü. Almanya, Rusya'nın yarısı kadar bir insan gücü varken, 1914-1918 Savaşı'nın Batı endüstrisinin doğurduğu askerî bir teknik ile yapılması, Almanya'yı Rusya karşısında askerî açıdan üstün duruma

getiriyordu. Ortaçağda olduğu gibi 1914-1918 yıllarında da Orta Asya savaş tekniği egemen olsaydı, Rus Kazakları Prusya'lı "Uhlah"ları bozguna uğratabilirlerdi. (Bu iki süvari çeşidinin Orta Asya kökenli Türkçe isimleri var; "Oğlan" kelimesi "deli-kanlı" kelimesinin, "Kazak" kelimesi "kazıcı" kelimesinin Türkçesi oluyor.)

1914 yılında Batı uygarlığının dünyaya üstünlüğünü kabul ettirmesi hem yeni hem de beklenmedik bir olaydı. Beklenmedik oluşu, bugüne kadar Batı uygarlığından önce birçok uygarlık, doğdukları yerin dışına yayılmışsa da hiçbirisinin Batı uygarlığı gibi dünyayı sarmamış olmalarından ileri geliyor. Ortaçağda Bizans'ta büyüyen Ortodoks Batı uygarlığı, Ruslar tarafından Pasifik'e kadar götürülmüş, fakat XVII. yüzyıla kadar Batının etkisinden kurtulamamıştı. İslâm uygarlığı Ortadoğudan Orta Asya'ya, Orta Afrika'ya, Fas'ın Atlantik kıyısına, Doğu Hint Adalarının Atlantik kıyılarına kadar yayılmıştı, ne var ki Avrupa'da sürekli barınmamış ve Atlantığı geçip Yeni Dünya'ya ayak basma yürekliliğini gösterememişti. Eski Yunan ve Eski Roma uygarlığı, Roma İmparatorluğu ile siyasal sömürgelerini Kuzey-Batı Avrupa'ya kadar uzatırken, sanatsal esinini Hindistan'a ve Uzakdoğuya kadar uzatmıştı. Yunan-Roma modelleri bu yerlerde Budist sanatının gelişmesini hızlandırmıştı. Bununla birlikte, Roma İmparatorluğu ile Çin İmparatorluğu aynı gezegende birbirlerine komşu olarak, siyasal ve ekonomik açıdan doğrudan ilişkilere girerek yaşadılar. Gerçekte bu iki imparatorluk arasındaki ilişki o denli azdı ki, bu iki toplum birbirlerini yarı efsanevi bir periler ülkesi gibi görüyorlardı. Bir başka deyişle, Yunan-Roma uygarlığıyla çağdaşı Uzakdoğu uygarlığı, aynı çağda birbirleriyle karşılaşmaksızın güçlerinin yettiği yere kadar uzanmışlardı. Eski uygarlıklar için de bu doğruduydu. Eski Hint uygarlığı dinini, sanatını, ticaretini ve kolonilerini Uzakdoğuya, Doğu Hint adalarına kadar yaymış, fakat Batının içine hiç girememişti. Sümer uygarlığı etkisini ta İndüs

89

vadisine, Hazar Denizi'nin güney doğusuna ve Güneydoğu Avrupa'ya kadar yaydı, fakat onun bir yanda Çin uygarlığının, öte yanda da Mısır uygarlığının atası olduğunu kanıtlama girişimleri boşa çıktı. İngiliz antropologlarının parlak ve militan bir kolu, Orta Amerika ve Peru'dakiler dahil bütün uygarlıkların Mısır kökenli olduklarını ileri sürüyor ve bu antropologlar bizim Batı uygarlığının bütün dünyaya yayılışını, tezlerini desteklemek için kullanıyorlar. Eğer bugün bizim uygarlığımız bütün dünyaya yayılmışsa "neden birkaç bin yıl önce Mısır uygarlığı da aynı biçimde bütün dünyaya yayılmış olmasın/" diyorlar. Bu tez ilgi çekici, fakat bu derin bir tartışmanın konusu olmalı ve kanıtlanmamış olarak kabul edilmelidir. Bildiğimiz kadarıyla bütün dünyaya yayılan tek uygarlık bizim uygarlığımızdır.

Ayrıca bu daha yakınlarda ortaya çıkan bir olay. Şunu da unutmamalıyız ki, başarıya ulaşmadan önce Batı Avrupa iki başarısız denemeye girişti.

Bu denemelerden birincisi, Ortaçağda Akdeniz'e doğru yapılan ve adına Haçlı seferleri denilen harekettir. Haçlı seferlerinin diğer insanlar üzerinde ekonomik ve siyasal baskı kurma amacı tam bir başarısızlıkla sonuçlanırken, kültür değişiminde Batı Avrupalılar Müslümanlardan ve Bizanslılardan oldukça etkilendiler; ikinci deneme, XVI. yüzyılda İspanyolların ve Portekizlilerin giriştiği hareketti. Bu, Yeni Dün-ya'da genellikle başarıya ulaştı -çağdaş Lâtin Amerika toplumları varlıklarını bu harekete borçludurlar- fakat diğer bölgelerde İspanyol ve Portekizlilerin Batı uygarlığını yerleştirme çabaları yüz yıllık uğraşlar sonunda reddedildi. XVII. yüzyılın ilk yarısında İspanyol ve Portekizlilerin Habeşistan'dan kovulmaları ikinci denemenin başarısızlığını gösteren kanıtlardan biri.

90

Üçüncü deneme, XVII. yüzyılda Almanlar, Fransızlar ve İngilizler tarafından yapıldı. Bu üç Batı Avrupa ülkesi, Batı uygarlığının 1914 yılında ulaştığı dünyaya yaygın üstünlüğünün yaratıcılarından sayılırlar. İngilizler, Fransızlar ve Almanlar, Kuzey Amerika, Güney Afrika ve Avustralya'yı, Avrupa'nın toplumsal zenginliğini buralara götürüp, Batı merkezli bir yaşamı başlatan insanlarla doldurdular. 1914 yılında Avrupa ticareti ve ulaşım yolları bütün dünyaya yayılmıştı. Hemen hemen bütün dünya Uluslararası Posta ve Telgraf Birliğine üye olmuş ve buharlı gemi, demiryolu, motorlu taşıtlar gibi mekanik Batı ulaşım araçları her yerde görülmeye başlamıştı. Siyasal alanda Avrupalılar yalnızca Yeni Dünya'yı sömürgelerine katmakla yetinmemişler, Hindistan ve tropik Afrika'yı da ellerine geçirmişlerdi. Avrupa'nın siyasal üstünlüğü, görünüşte ekonomik üstünlüğünden daha etkin gözüküyorsa da, ekonomik üstünlüğüne oranla daha düzensizdi. Denizaşın "yavru ülkeler" bağımsızlık yoluna giden adımlarını atmışlardı bile. ABD ve Lâtin Amerika cumhuriyetleri bağımsızlıklarını çok önceleri devrimci savaşlarla kazanmış, İngiliz sömürgeleri ise banşıl yollarla kendi bağımsızlıklarını kazanma yolundaydılar.

Hindistan ve tropik Afrika'da sömürgeleri ayakta tutan bir avuç Avrupalıydı. Bunlar buralarda bir hacı ya da bir konuk gibi yaşamaktaydılar. Tropik iklim çocuk yetiştirecek kadar alışmadıklarını anladılar ki bu da Avrupa'ya özgü koşullar buralarda sağlanmadan devam etmeyeceğini gösterdi. Sonunda, Batı Avrupa uygarlığının Ruslar, Müslümanlar, Hintliler, Çinliler, Japonlar, tropik Afrika'da yaşayan insanlar

üzerindeki kültürel etkisi o kadar yeniydi ki, bu etkinin kalıcı olup olmayacağını, acı bir deneme ya da büyük bir başarı olup olmayacağını önceden bilmek zordu.

91

1914-1918 Savaşı öncesi, Avrupa'nın dünyadaki durumu kabaca böyleydi. Avrupa'nın karşı konulamayan bir üstünlüğü vardı ve kendisi için yarattığı ilginç uygarlık bütün dünyaya yayılmaktaydı. Bu her ne kadar parlak, önceden bilinmeyen bir durum olsa da, aynı zamanda tehlikeli bir durumdu. Tehlikeli olmasının en büyük nedeni, Avrupa o sıralarda doruğuna doğru tırmanırken, uygarlığının temellerinin çatırdaması ve toplumsal yaşama yeni eklenen iki gücün derinlerde kopmalara yol açmasıydı. Ulusalçılık düşüncesiyle geçici olarak dengelenen bu iki güç, sanayileşme ve demokrasi idi. Şurası açıktı; hem bir dönüşüm hem de bir dışa yayılma politikası izleyen Avrupa, cezasını çekmeksizin, kaynaklarını delice harcamayacak, maddî zenginliğini, insan emeğini boşuna harcamayacak, enerji depolarını amaçsızca tüketemeyecekti. Eğer kaynaklarını diğer uygarlıklardan daha çok kullanıyorsa, bu, kaynaklara duyulan gereksinim yüzündendi; 1914 yılında Avrupa'nın borçları, elinde bulunan nakit para miktarına eşitti. Avrupa tek bir dünya savaşının harcamalarını bile karşılayamamıştı. 1914'den önceki durumuyla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki durumunu karşılaştırdığımızda, insanı şaşkınlığa düşüren bir çelişkiyle karşı karşıya kalıyoruz.

Bir anlamda, Avrupa bugün dünyanın merkezi ve dünya bugün Batı uygarlığıyla soluklanmakta; fakat bu iki cümlelerin taşıdığı anlam o kadar değişti ki, bu cümleleri yeniden açıklamak gerekiyor. Güç ve insiyatifin bir merkezi olmak yerine, Avrupa artık dışarıdan gelen güç ve enerjinin odaklaştığı bir merkez durumunda. Dünya, Avrupa'nın eylem ve rekabetini paylaştığı bir "tiyatro" durumundayken, iki dünya savaşı sırasında savaş alanı durumuna dönüşen Avrupa, bir üçüncü kez Avrupa dışındaki güçlerin mücadele alanı durumuna

92

geldi. Mücadele alanı bugün merkezî bir alan olarak tanımlanabilir, fakat artık güvenli ve saygın bir yer sayılamaz.

Batı uygarlığının dünya üzerindeki etkisinin hâlâ canlı olduğu bir gerçek. Eğer nicel terimlerle ölçersek, eylemi daha da yoğunlaştırmıştır. Örneğin iki dünya savaşından önce, ulaşım kolaylıkları yalnızca zengin bir Avrupalı ve Amerikalı azınlığın oluyordu. Savaşlar sırasında bu kolaylıklar, bütün dünyadaki savaş alanlarında, hem çarpışma hem de cephe gerisi yardımları için gereken Asyalı ve Afrikalıları taşımak için de kullanıldı. Son yirmi otuz yıl içerisinde, mekanik ulaşım araçları yalnızca bir azınlığa değil, fakat kitlelere mal edildi. Motorlu taşıt çölü geçerken, uçak onu geride bırakıyordu; radyo, uzak mesafe araçları olan telefon ve telgrafı destekliyordu. Demiryolu ve telgrafın tersine, motorlu taşıt ve radyo, özel olarak sahip olunabilen araçlardandı; ulaşım aracı olarak yararlarını arttıran bir özellik. İki savaş sırasında insanların birbirine karışması ve bundan sonra ulaşım alanındaki bu mekanik araçlar yoluyla Batı uygarlığının bütün dünyaya daha hızlı, derinden ve geniş olarak yayıldığını görmek pek şaşırtıcı olmasa gerek.

Bu arada aklımızda baştan sona Konfüçyüs'ün ve İslâm'ın yarattığı toplumsal kalıtıma bağlı olarak yer etmiş olan Çinli ve Türklerin, yalnızca Batının tekniğini (sanayi sistemi ve kuruluşlarını) ve kültürümüzün yüzeysel görünüşlerini (fötr şapkalar ve sinemalar gibi önemsiz şeyleri) değil, fakat bizim toplumsal ve siyasal kurumlarımızı: Batılı kadınların konumunu, batılı eğitim yöntemlerini, parlâmentoya dayalı Batılı hükümet sistemini benimsediklerini görüyoruz. Bu konuda Türkler ve Çinliler, bütün İslâm dünyasına, Hint dünyasına, Uzakdoğuya, tropik Afrika'ya yayılan bir hareketin temsilcilerinden sayılmalı. Öyle gözüküyor ki, bütün dünyanın Batı-

93

ılışması artık kaçınılmaz bir olay. Neden bilinmez, bizim bu olağanüstü olaya karşı tutumumuz değişti. Önceleri Rusya ve Japonya'daki örnekleri ilgimizi çekmişti ve biz bu iki durumu bir "spor" olarak görüyorduk. Kimbilir belki de iki ülkenin toplumsal zenginliklerindeki değişik bir öğeye bağlı olarak, bu ülkenin insanları Batılılaşmaya kuşkuyla baktılar; bu kuşku, belki de 1860'lardan sonra ülkelerinde Batılı usulleri benimseyen Büyük Petro ve Katherina, Alexander ve yaşlı Japon devlet adamlarının kişisel deha ve etkinliklerine bağlıydı. Şimdi görüyoruz ki Japonya ve Rusya, evrensel bir hareketin yalnızca öncüleriydiler. Avrupalılar dünyanın Batılılaştırılmasını ve gözleriyle bu hareketin gittikçe hız kazandığını gördükçe heyecanla: "Eğer bütün dünya Avrupalılaşıyorsa, Avrupa dünyadaki üstünlüğünü yitirse ne farke-der?" diye bağırabilirler.

Eğer bu heyecan bir süre Avrupalıların aklını uğraştırırsa, görülecektir ki yerini kuşkulara bırakacaktır. Batı kültürünün Avrupa'dan dünyaya yayılışı nicel olarak büyük olabilir, fakat nitel olarak nasıldır acaba? Eğer şu anda Batı uygarlığı yaşamdan silinirse, Batı uygarlığının götürüldüğü yerlerde Avrupalı öz yaşamayı devam edebilecek mi? Eğer Avrupa bütünüyle yok edilirse, Batı uygarlığı yaşamasını

sürdürebilecek mi? Eğer Avrupa bugün üzerinde bulunduğu üstünlük tahtından indirilirse, -ki bu onun yazgısı gibi gözüküyor- ölmemesine karşın Batı uygarlığı, yozlaşmadan kurtulabilecek mi? Çağdaş Rusya tarihi üzerinde düşündüğümüzde; aklımıza daha korkunç kuşklar geliyor. Rusya, üzerinde düşünülmesi gereken en öğretici örnek. Çünkü Rusya'da Batılılaşma işlemi diğer yerlerden çok daha uzun sürdü. Rusya'da Batı Avrupa etkisi Japonya ve Çin'den iki yüz yıl, Müslümanlar 94

ve Hintlilerden de yüz yıl çok sürdü. Bunun için, Batılılaşma akımının Rusya'yı sürüklediği bugünkü nokta, gelecek birkaç kuşak içinde Uzakdoğu, İslâm, Hindistan ve Afrika önünde yatan olasılıkları görmemizi kolaylaştırıyor. Rusya'nın durumundan çıkarılan birçok seçenektan birisi olan bu olasılık, Batılı kafaları üzerinde düşündükleri zaman şaşırtacak bir olasılık.

Avrupalılar kendilerini "seçilmiş insanlar" olarak görüyorlardı. Bunu itiraf etmekten utanmamalılar, çünkü geçmişte her uygarlık bunu kendisine mal etmişti. Gentiles'leri (1) seyrettiklerinde, Avrupa'nın kültür kalıtımını alabilmek için kendilerininkini bir köşeye bıraktıklarını görüyorlardı, hem kendilerini hem de kültürel olarak kendilerine benzeme çabası gösterenleri kutluyorlardı. Avrupalılar kendi kendilerine heyecanla, "Bir günahkâr daha dinsizlerin kirli oyunlarından pişman oldu ve gerçek inanca sarıldı" diyorlardı.

Batı uygarlığını benimseyen insanlar arasında bu dönüşümün ilk etkisi, bu dindar ve iyimser görüşü desteklemeleri yönünde görüldü. 1868 Devrimi'nden elli yıl sonra, Japonlar bu dönüşümden kazasız belâsız kurtulmuşa benziyorlardı; 1815 hatta 1914 yılında Rusya'yı inceleyen tarafsız bir araştırmacı, Rusya'nın Büyük Petro'yla ilerleme yoluna adımını attığını görecekti; her ne kadar Rusya'nın yolu Japonya'nınkin-den daha uzun, daha yorucu olsa da. Bu iki tarih içinde Rusya'yı inceleyen tarafsız bir araştırmacı, yeni Batılılaşan Rusya'da Batı uygarlığının Avrupa'ya oranla daha geride olduğunu görecekti; fakat bütün bu gericiliklere, tersliklere karşın Rusya'nın, Batı uygarlığına öncülük eden Avrupa'yı yakalamak üzere olduğunu ileri sürecekti. Size "Dikkat ederseniz Avrupa'nın bu işte tam yüz yıllık deneyimi var, üstelik Rus-

(1) Yahudilerin kendilerinden başkalarına verdikleri ad.

95

ya'nın hızı ise övgüye değer bir hız" diyeceklerdir.

Fakat aynı tarafsız araştırmacı bugünkü Rusya konusunda ne diyecektir? Benim konumla ilgili olmadığından vereceği ahlaksal yargının üzerinde durmayacağım, fakat değer yargıları ne olursa olsun bunlar, aşağıdaki şu iki gerçeği dile getirmesine engel olamayacaktır. Birincisi Petro'nun, Alexan-der'in İncil'i yorumlayışlarını Lenin'in de, Stalin'in de aynı biçimde benimsemiş olmaları; ikincisi ise Batının Rusya üzerindeki etkisinin olumsuz bir durum alması. İlk kuşak Rus düşünürleri, kendilerini Batı uygarlığının toplumsal kalıtına yönlendiren Batılı düşünceleri benimserken, ikinci kuşağın Rus düşünürleri yine Batı kaynaklı düşünceleri benimsemişler, fakat bu düşünceler Batıyı vahy ile ilgili bir Babil gibi görmelerine neden olmuştur. Bugüne kadar süren Batılılaşmanın Rusya üzerindeki toplam etkisini görmek istiyorsak, XVII. yüzyıldaki Büyük Petro'nun, XX. yüzyılda ki Bolşevik tepkisini iki değişik uygarlık arasında etkileşimin olduğu sürekli, birbirinden ayrılmaz evreler olarak görmemiz gerekiyor. Bu bakış açısında Batılılaşma hareketini daha gerçekçi ele almış oluruz ve şu sorunu anlatmaya başlarız:

Kirli ruh insandan çıktığı zaman, kurak yerlerden rahat arayarak geçer, bulamayınca, çıkmış olduğum evime döneyim der ve gelince onu süpürülmüş, süslenmiş olarak bulur. O zaman gider kendisinden daha kötü başka yedi ruhu yanına alır ve oraya girip otururlar ve o adamın son durumu, ilkenden daha kötü olur. (2)

Batılı bir görüş açısından, Rusya'nın taşıdığı "günahkâr ruh" Bizans'tan devralınan toplumsal kalıtım idi. Büyük Pet-ro Avrupa'ya hacca gittiğinde Süleyman peygamberin bütün görkemini orada gördü, artık içinde hiç can kalmamıştı. Bi-

(2) Luka. 11:24.

96

zans geleneği, gerçekte Rusya'yı terketmemiş, toprağın altında gömülü kalmıştı. Ruslar on kuşak boyunca sürekli kurak yerleri dolaşmış, başkalarını aramış, ne var ki bulamamıştı. Temiz ve süslü bir evde yaşamaya dayanamayan Ruslar, kapılarını sonuna kadar açmışlar ve Batılı ruhları içeri girip çağırılmışlardı; bu ruhtar eşikten geçerlerken yedi şeytan durumuna girmişlerdi.

Gerçek şu ki, toplumsal kalıtım taşınmaz gibi gözüküyor. Yerleşik bir düzeni olan bir evin ve içindeki insanların koruyucu tanrıları olan Lares ve Penates (3) yabancıların oturduğu bir eve girdikleri zaman yıkıcı ve kötü amaçlı birer şeytan durumunu alıyorlar, çünkü bu yabancıların yeni tanrılarının zevk aldığı güzel ayinlerden haberleri yok. Yehova'nın kutusu İsrail'de "seçilmiş insanlar" arasında kaldıkça, bu

onlar için bir tılsım olmuştu, fakat kutu Filistinlilerin eline geçince, Gentiles'lerin kutsal olana saygısızlık ettiklerinde cezalarını çektikleri gibi seçilmiş insanlar da veba belasıyla yok oldular.

Eğer bu analiz doğruysa, Avrupalılar "Avrupa dünyadaki üstünlüğünü yitirse bile, Batı uygarlığı dünyadaki en etkin güç olmaya devam eder" yönündeki düşüncelerinde, kendilerini pek rahat görmemeleri gerekir. Bu gücün Avrupa'dan yayılması, onları gelecek bir tarihte yıkıcı bir darbe ile karşılaşmalarından daha çok ilgilendiriyor. Gerçekte, savaştan sonra Avrupa'nın içinde bulunduğu durumu en çok ilgilendiren konu, Avrupa'nın karşılaşabileceği yıkıcı tepkiler konusudur. Avrupa'nın şu anda karşılaşmalarından daha çok ilgilendiriyor. Avrupa'nın şu anda karşı karşıya olduğu ikinci bir tehlikeyi düşünememek için, Avrupa ile ABD arasındaki ilişkileri incelememiz gerekiyor.

1914'ten sonra tersine dönen Avrupa ve ABD ilişkileri,

(3) Romalıların ev ve aile yaşamını koruyan tanrıları.

97

merkezi Avrupa olan dünya hareketinin merkezci olma örgüsünü ortaya çıkarıyor. 1914 yılında olduğu gibi ABD üç yüz yıldır dışarıya yayılan Avrupa enerjisinin aktığı bir yer olma durumunda. Yüz milyonun üzerindeki nüfusu Avrupalı insan gücüyle sağlanırken, Atlantik üzerinden yapılan göç Birinci Dünya Savaşı'nın kopuşuna kadar gittikçe artmaktaydı Rusya dışında Avrupa'nın bütün topraklarıyla boy ölçüşebilecek derecede büyük olan ABD'nin topraklarındaki maddî kaynakların işletilmesi, yalnızca Avrupalı insan gücünün Amerika'ya aktarılmasıyla bağlantılı bir iş değildi. Bu, aynı zamanda Avrupa kaynaklı eşyaların ve hizmetlerin ithalini de içermekteydi. Ekonomik dolaşımın olumlu yönü olan göçmenler, eşya ve hizmetler, 1914'den önce Avrupa'dan Amerika'ya akmaktayken olumsuz yönü olan borç olarak alINan eşya ve hizmetlerin faizlerinin ödenen havaleleri, Amerika'dan Avrupa'ya akmaktaydı. Savaşlar yüzünden bu dolaşım tam tersine döndü.

Gerçekler o kadar acı ve belleklerimizde öyle yer ediyor ki, onları hatırlattığım için kimi zaman okuyucularımdan özür dilemek istiyorum. Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra, Avrupa'dan Amerika'ya insan göçü durdu. Eskiden Avrupalı göçmenleri kabul etmekle kalmayıp, işverenleri Avrupa yollarını aşındırıp işçileri Amerika'ya gelmeye zorlarken, Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD, Avrupalı göçmenlerin ulusal bir tehlike olduğunu sezinledi; bu öyle bir alışverişti ki kârlı çıkan, ABD yerine göçmenler oluyordu. Avrupa'dan yapılan göçe karşı ABD'nin davranışı ciddi olarak değişti ve bunun ilk uygulaması 1921 ve 1924 sınırlamalarında görüldü. Bu sınırlamaların işçilerin transfer edildiği Avrupa ülkelerindeki yaşama etkileri çok büyük oldu.

İtalya'yı ele alın. 1914 yılında İtalya'dan Amerika'ya göç

98

edenlerin sayısı 283.739 iken, 1924 yılında yapılan sınırlamadan sonra 30 Haziran 1924 tarihinde Cumhurbaşkanı Coolidge'in açıklamasına göre bu sayı 3.845'e düşmüştü Bunun sonucu, İtalyan göçmenleri kısmen engellendiler, kısmen de Amerika'daki boşluktan -çünkü ABD gelişmekte olan yeni bir dünyaydı- Fransa'daki boşluğa -çünkü Avrupa egemenlik savaşların yıkıldığı eski bir dünyaydı- yöneltildi. XVIII. yüzyılda, Fransız, İngiliz orduları Atlantik'i geçerek Ohio ve St. Lawrence kıyılarında, Kuzey Amerika kıtasını ele geçirmek için çarpıştılar. XX. yüzyılda, ABD orduları Atlantik'i geçerek Avrupa cephelerinde savaşan dünyanın yazgısını çizmesine yardımcı oldular. 1914 yılına kadar Avrupa'dan Amerika'ya olan göç sayıca artmaktaydı 1921 yılından sonra bu akış denetim altına alındı, iki savaş arasında ise Amerika'dan Avrupa'ya yavaş yavaş bir turist akını başlamıştı.

Doğal olarak iki savaş arasında Amerikalı turistlerin Avrupa'ya yaptıkları geziler, Avrupa'dan Amerika'ya yapılan göçlerin yanında hem küçük hem de verimsiz kalırken, bu ana kadar amaçlı gezilerin dışında kalan gezilere oranla oldukça büyüktü ve bu turist akınının ekonomik olarak karşılanabilmesi, beni Avrupa ve ABD arasındaki ilişkilerin değiştiği ikinci noktaya getiriyor ;bu noktayı belirtmekle yetineceğim. ABD çok kısa bir zamanda dünyadaki en borçlu ülke durumundan, dünyada en çok borç veren ülke durumuna geçti ve Avrupa'dan duyduğu geleneksel tiksintiye rağmen, yeni ekonomik durumun yarattığı zorunluluklar yüzünden ABD, eşya ve hizmet için Avrupa'da pazar aramaya başladı. Fakat Amerika'daki savaş öncesi Avrupa yatırımıyla, Avru-pa'daki savaş sırasında ABD yatırımı arasında fark vardı. 1914'den önce Avrupa, ABD'ye yaratıcı harcamalar için borç veriyordu. İki dünya savaşı sırasında Avrupa, ABD'den ken-

99

dini yok etmek için araçlar satın alıyordu; bugün ise Avrupa yine ABD'den borç alıyor ama yeni kaynaklar yaratmak için değil, iki dünya savaşının yarattığı yıkımı bir parça onarabil-mek için.

ABD ile ilişkilerindeki acı değişikliği duyan Avrupalılar doğal olarak kendilerine: "Bu ender, geçici ve düzeltilebilir olan bir felâketin sonucu mu?" diye soruyorlar. "Yoksa etkisi zor önlenilecek derin ve uzun sonuçları mı var?" Bence bu ikinci olasılığın gerçek olması daha uygun. Çünkü iki savaş, ilişkilerin değişmesini hızlandırıp buna daha ilerlemeci ve dramatik bir biçim verse bile, bu değişik ilişki konusu

gerçekte önceki durumda da vardı ve eğer savaş çıkmasaydı, hiç kuşku yok, bu değişiklik yine gerçekleşecekti.

Bu görüşü desteklemek için iki noktayı göz önünde bulundurmanız gerekiyor: birincisi Avrupa'nın yüz elli yıl önce icat ettiği ve şimdi bütün dünyaya yayılmış olan sanayi sisteminin doğası ve ikincisi her ne kadar Avrupa'nın kadar uzak yerlere yayılması bile Avrupa'dan önce kendi sınırları dışına uygarlıklarını yayan merkezler. (Ortaçağ İtalyası ile eski Yunan örneğin.)

İlk önce sanayi düzenini ele alalım. Ulusal devlet çerçevesi içinde temsilî parlamenter sistemin İngiliz parlamenter yaşamına yerleştiği bir sırada, İngiltere'de icat edilmiştir. Hemen anlaşıldı ki, Büyük Britanya'nın coğrafi koşullarında yapılan ve XVIII. yüzyılın bitiminden önce temsilî hükümetin ulus plânında sağladığı birlik ve dayanışma olan bir topluluk, sanayi sisteminin kâr ederek çalışmasını oluşturacak asgarî toprağı ve nüfusu vardı. Sanayileşme hareketinin Büyük Britanya'dan Avrupa kıtasına sıçraması, Almanya ve İtalya'nın birleşmelerini sağlayan etkenlerden en önemlisiydi.

İngiltere'deki Sanayi Devrimi sırasında birleşen bu iki ülke,

100

yer ve nüfus açısından Avrupa'nın belirgin ülkelerindendi. 1875 yılında öyle gözüküyordu ki, Avrupa birkaç tane sanayileşmiş demokratik, ulusal devlete ayrılacaktı 1871'den 1914 yılına kadar bu kapasitede olanlar İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya idi. Şimdi görüyoruz ki gruplaşmaların özellikleri arasında "ulusal devlet" özelliği doğru değilmiş. Sanayileşme ve demokrasi iki temel noktaydı.

1870'lerde hâlâ "ço-cukluk"larını yaşıyorlardı, ulaşacakları son noktayı ya da alacakları değişik görüntüleri şimdi bile tahmin edemiyoruz. Bugün kesinlikle söyleyebileceğimiz şey Avrupa ulusal devletin XVIII. yüzyılda Fransa ve İngiltere'nin, XIX. yüzyılda Almanya ve Fransa'nın eklediği boyutlarla söz ettiğimiz güçleri taşıyamayacak kadar zayıf bir olgu olduğuydu. Sanayileşme ve demokrasi, eski geleneksel düzende uygulanmış ve o düzeni bir daha düzelmeyecek biçimde bozmuştu.

Sanayi sisteminin asgarî en az olabileceği alanın, bütün insanlık ve gezegenin yararlanabileceği yüzeyine yakın bir alanı kaplaması inanılmaz bir şey. Siyasal alanda en az etkin olduğu alan, gittikçe genişleme eğilimi göstererek bütün dünyayı kaplıyor. Ekonomik alandaki eğilimler, siyasal alanda bütün dünyayı kaplayan siyasal kurumların ortaya çıkışıyla dengeleniyor: Birleşmiş Milletler ve onun müjdecisi olan Milletler Cemiyeti (bu bağlamda Birleşmiş Milletler'in ekonomik ve teknik çalışmalarının oldukça önemli olduğunu belirtmeliyim). Fakat Birleşmiş Milletler'den başka, bugünkü siyasal haritamızda belli ülkelerin tekelinde olan İngiliz Milletler Topluluğu ve Pan Amerika Birliği gibi bir grup ulusal devletin üye olduğu esnek cemiyetlere de rastlıyoruz. Bu iki grup arasından, birbirlerine üye oldukları topluluktan daha çok bağlı olan ve Fransa, İtalya gibi Avrupa'lı ulusal devletlerden daha küçük olmayan siyasal varlıkları da ayırabiliriz.

101

Uluslar üstü çapta olan bu Avrupa dışı topluluklar kendilerine uyan yeni bir siyasal yapı buldular: Fransız tipi merkezî organizasyonlarını terkederek, bütün topluluğun yararına olan birlik içinde yapılan hareketleri bir araya getiren federal bir sistemi benimsediler. Şu ana kadar bu yeni çap ve yapıdaki bir topluluğu yaşatan tek ülke Amerika Birleşik Devletleri oldu ve bu yeni siyasal yapının olası kıldığı enerji ve ekonomik gücün şaşırtıcı örneklerini vermekte. Öte yandan ABD'nin, kendilerini aynı federal yapı içinde düzenlenen bir sürü genç ülkeden olgunluğa ilk ulaşan ülke olduğunu söyleyebiliriz. ABD'nin dışındaki bu biçimde örgütlenen Avrupa dışı ülkeler, hâlâ bütün güçlerini çalıştıracak çok önemli öğelerden yoksunlar. Avustralya ve Arjantin Federal Cumhuriyeti nüfus azlığı, Güney Afrika Birliği nüfus azlığı ve ABD'den daha korkunç biçimde ırk sorunuyla karşı karşıya. Geri kalanlar ya nüfus, ya eğitim, ya siyasal deneyim ve denge azlığından ya da bunların birleşiminden yakından ve bazıları o derece engellenmiş ki, bu durumlardan hiç kurtulamayacaklar gibi. Şu anda Brezilya Birleşik Devletleri'nin, Meksika Cumhuriyeti'nin, Hint ve Pakistan topluluklarının, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin geleceğini tahmin etmek olanaksız. Yine de bu genç federal devletlerden bir kısmı başarılı olamasa bile, Avrupa'da İngiltere, Fransa, İtalya'nın çapında ve yapısındaki devletler kadar, gelecek kuşakta Avrupa dışında ABD'nin çapında ve federal devlet yapısında devletlerin olacağını düşünebiliriz. Avrupa dışındaki bu devletlerden bir çoğu bütün Avrupa'yla büyüklük açısından yarışacaktır.

Avrupa bir bütün olarak kendisinin yarattığı deniz aşırı ülkeler tarafından geriletirken, Avrupa'nın ulusal devletleri, bu yeni deniz aşırı federal devletler tarafından geride bırakılı-

102

yorlar. Bu durumla karşı karşıya olan Avrupa'nın geleceği ne olabilir?

Geçmişteki bazı karşılaştırmalar Avrupa'nın geleceğine ışık tutabilir. Avrupa'nın ulaştığı nokta belki büyüklük olarak tahmin edilemeyebilirdi. Ama özellikleri açısından tahmin edilebilirdi. Eski Yunan ve Ortaçağ İtalya'sı ondan önce davranmışlardı. Bu toplulukların herbiri birçok kent devletinin birleşmesinden oluşmuştu. Bu kent devletleri o zamanın dünyasında, bugün Avrupa ulusal devletlerinin

dünya karşısındaki küçüklüğünden daha küçük değillerdi. Bu topluluklar iç anlaşmazlıklarına kent devletlerinin dar bölgeciliği ve sürekli kavgalarına karşın, yoğun ve etkin enerjilerini kullanarak soylu bir uygarlık yarattılar. Eski Yunan ve Ortaçağ İtalya'sı kendi çağlarında çevrelerindeki Gentiles'i aşan siyasal, ekonomik ve kültürel bir üstünlük sağladılar. Her iki topluluk da, kendi içinden parçalanan bir evin yıkılmaya mahkûm olduğunu anlatan atasözüne karşı koydular. Ne var ki sonları atasözünün doğruluğu kanıtlandı.

Her iki ülkenin Seçilmiş İnsanları, Gentiles'lere kendi yaşam düzenlerini öğretmişler ve Gentiles'ler bu iki düzeni daha büyük ölçeklerde uygulamışlardı Yunan kent devletleri, İskender zamanında Yunan uygarlığının uzandığı Akdeniz'in çevresinde doğan, Makedonya, Suriye ve Mısır monarşileri, Kartaca İmparatorluğu, Roma Konfederasyonu tarafından geri bırakılmışlardı. Bundan sonra Yunanistan, yeni "He-len"leştirilen güçlerin üniversite, hac ve savaş bölgesi durumuna gelmişti. Ortaçağ İtalya'sı için de durum aynıydı, üstelik tarih bu ülke için özel bir uygunluk taşıyordu, çünkü İtalyan Rönesansı'nın Alplerin ötesine yayılmasıyla ortaya çıkan ve Milan, Floransa ve Venedik kent devletlerine egemen olan bu yeni güçler, şimdi gözlerimizin önünde ABD tarafından

103

geride bırakılan İspanya, Fransa gibi Avrupa ulusal devletleriydi.

Bu noktada ortaya iki soru çıkıyor: birincisi, Yunan ve İtalyan efendilerinin sürekli deneyip başaramadığı, büyük ölçeklerde siyasal örgütlenme sorununu bu öykünmeci ve tembel Gentiles'ler nasıl başarabilmişlerdi? İkinci olarak, sürekli başarısızlığın cezasının siyasal ve ekonomik gerileme olduğunu anlayan Yunanlılar ve İtalyanlar siyasal birleşme sorununu nasıl çözdüler? M.Ö. IV. - III. - II. yüzyılın Yunanistan'ında ve milâdî tarihin XV. - XVI. - XVII. yüzyıl İtalya'sında herkes eski dar bölgeciliklerinden yakınıyor ve bunu yenmeye çalışıyordu, bu hareketler, Yunanlılar ve İtalyanlar çabalarından usanıp yazgılarına razı oluncaya kadar sürdü. Diğer alanlarda yaratıcı ve becerikli olan insanlar, neden kişiliklerini korumalarına karşın bu alanda başarısız oluyorlar?

Birinci soruya karşılık vermek kolay. Tapınağın dış alanlarında Gentiles'ler Yunan ve İtalyan kent devletlerinininkinden çapça daha büyük olan siyasal kurumlar kurmuşlardı Bu, Yunanlılar ve İtalyanlardan daha çok siyasal deneyim ve siyasal yetenekleri olduklarından değildi çünkü daha azına sahiptiler fakat siyasal kurumların, yeni bir ülkede, uygarlığın kıyısında, eski bir ülkenin merkezinden daha kolay kurulmasındandı. Daha kolaydı, çünkü daha az baskı, daha çok yer vardı ve mimarın yeni plânlarını uygulamak zorunda olduğu eski yapılar yoktu. Bu yeni dünyanın siyasal mimarları özgürdü, hiçbir yere bağımlı değildi. Başarısız bir mimar olsa bile, kendisinden daha usta ve yetenekli olan arkadaşının eski anıtların gölgelediği bir kentin kalabalık merkezinde yapacağı eserlerden daha rahat ve daha uygun eserler yapacaktı. Yeni büyük ölçekli mimarînin merkezde değil de kentin varoşlarında kurulması mimarînin yararına olduğu için değildi,

104

coğrafi koşulların sağladığı bir avantajdı; fakat bu, merkezde oturan sakinlerin suçu olmamasına karşın onları çok yakından ilgilendirmekteydi.

Birinci soruya karşılık vermeye çalışırken galiba ikinci sorunun karşılığını da vermiş oldum; kent devletlerinin bağımsızlığı, büyük ölçekli devletlerin çevrelerinde kurulmasıyla tehlikeye giren Yunan ve İtalyanların neden kent devletlerini bir araya getirip, yeni siyasal düzenin yapısına uyduramadığı sorusunun. Sorunun karşılığı kendi büyük geleneklerinin tuzaklarından kurtulamamalarında yatıyor. Yunan uygarlığının bütün dünyaya yayıldığı bir çağda bağımsız bir Atina, bir Korint, bir İsparta siyasal manzaranın önemli görüntülerin-dendi. Bu büyük kent devletlerinin bağımsızlıkları bir köşeye bırakılırsa, manzarada uygarlıkla ilintili hiçbir şey kalmaz. Kent devletlerinin bağımsızlıklarıyla uygarlık aynı yerden kaynaklanıyordu ve uygarlık ayakta kaldıkça bağımsızlık duygusu da gündemde kalacaktı. Bağımsız bir Atina ve İsparta olmaksızın, Yunan dünyası var olamayacaktı. Öte yandan İskender ve arkadaşlarının Asya topraklarında kurdukları Yunan kent devletlerinin büyük ölçekli federal bir örgüt içinde birleşmelerini önleyecek bağımsızlık gelenekleri yoktu. Kurtuluşun yeniliğe bağlı olduğu anlarda, sonradan görenler aristokrattan daha çabuk kurtuluyorlar.

Bu örneklerin iki dünya savaşı sonrasında Avrupa'nın görünüşü üzerindeki etkilerini anlatarak yazımı sonuçlandıracağım. Bu çağda Avrupa'nın gerilemesi en ilginç olaylardandı. Bu günün Avrupalıları, XVI. yüzyılın İtalyanları ve M.Ö. III. yüzyılın Yunanlıları gibi tehlikeden haberdardılar. Tehlikenin önemini anlamışlardı ve genel bir anlamda olsa da bu tehlikeden kurtulmak için ne yapmaları gerektiğini biliyorlardı. 1914'ten sonra Avrupalılar, Avrupa birliği konusuna

105

büyük önem vermişlerdi. Politika yazarları bunun öncülüğünü yaptılarsa da, maliye, sanayi, diplomasi alanında çalışanlar da bu konu üzerinde düşünmüşlerdi.

Hareket noktası olarak 1915'te basılan Dr. Friedrich Naumann'ın kitabı Mitteleuropa'yı alabiliriz. Ulusal devletten daha büyük ölçekte olan bir Avrupa siyasal örgütünün ilk olarak Avrupa'nın merkezinde çıkması doğaldır. Çünkü özellikle savaş sırasında merkezî güçlere yapılan saldırılar, iki cephe ve bir de deniz kuşatması durumunda yoğunlaştırılmıştı. Alman Zoüverein'in (4) tarihini bilen bir Alman yazarının kitabına uluslarüstü bir gümrük birliğinden başlayıp, toplumsal yaşantının diğer bölümlerindeki birliklere doğru yönelecek bir düşünceyi savunmaktaydı. İki dünya savaşı arasında Naumann'ın "Merkezi Avrupa" düşüncesi, diğer siyasetçiler tarafından yine Zollverein'e dayanan bir "Panavru-pa" düşüncesine dönüştürüldü. Bu "Panavrupa" düşüncesi ilk olarak savaş sırasında Avustralya'da çıktı. 1919-1920 barış antlaşmasına göre Avustralya için, Avrupa'nın ekonomik ve siyasal olarak birbirinden ayrı parçalara ayrılması, hiç de dayanılır bir olay değildi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa Birliği düşüncesi yeniden ortaya çıktı ve ABD'nin Marshall Planı ile oldukça cesaret kazandı. Marshall Planı'nın Avrupa'da uyandırdığı ağırlık ve istek, Avrupa'nın tehlikeden haberdar olduğunu, savunmak için gerekli önlemleri almaya hazır olduğunu gösterdi. Fakat en önemli soru şu idi: Avrupa'nın yeniden düzelmeye isteği önündeki engelleri ortadan kaldıracak kadar güçlü bir istek miydi? En açık engeller belki de aşağıdakilerdir birincisi, ulus-

(4) 1818'de Almanya'da gümrük engelini ortadan kaldıran gümrük birliği.

106

larüstü düzeyde olan fakat bugüne kadar Avrupa'nın hem içinde hem de dışında kalmış topluluklarından olan İngiliz Milletler Cemiyeti ve Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkardığı sorunlardandı. İkincisi, sanayi sisteminin işlem alanını sürekli genişletme eğilimindeydi; şimdi ulusal devletin sınırlarını aşmış olan ve dünya birliğine doğru giderken, büyük bölgesel birimlerin sınırlarını da aşabilecek bir eğilimdi. Üçüncüsü, M.Ö. III. yüzyılda bağımsız bir Atina ve Isparta'sız bir Yunanistan düşünmeyi olanaksız kılan, bugün de bağımsız bir İngiltere ve Fransa'sız Avrupa'yı düşünmeyi olanaksızlaştıran Avrupa geleneğinin etkin olması. Bu engellerden hiçbirisi ya da tümü yenilebilecek mi? Sovyetler Birliği'nin çıkardığı engelin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha ağırlaştığını söylemek yerinde olur.

Rus İmparatorluğu'ndan farklı olarak savaş sırasında Sovyetler Birliği bütünüyle Avrupa'nın dışında kalıyordu, çünkü önceki Rus İmparatorluğu'nu Batılı devletlerle komşu yapan Batı kültür kalıtını yaşayan kenar ülkeler, bu sırada Sovyetler Birliği'nin sınırlarında bulunmuyordu. 1914-1918 Savaşı'ndan sonra, Rus İmparatorluğu'nun Almanlar tarafından işgal edilmesi ve ardarda gelen 1917 Rus devrimleri sonucu, sınırda bulunan Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya, Rusya ile bağımsız birer ulusal devlet olarak ilişkiye girmişlerdi. Bütün bunlara karşın 1939-1945 Savaşı sonucu durum 1914 öncesine dönmüş gibiydi. Üç Baltık devleti yeniden Rusya'ya katılmış ve yalnız Finlandiya değil bütün Polonya (önceki Prusya ve Avusturya kısımları dahil), Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya Rusya'nın uydusu durumuna getirilmişti. Savaş sırasında Polonya ile Ukrayna ve Beyaz Rusya için çekişen ve fakat sonra geri alan, bunlara Almanya'nın kuzeydoğusundaki Neisse ve Öder'i, Avustur-

107

ya'nın bazı bölgelerini ekleyen Rusya'nın sınırları, Orta Avrupa'dan kuzeye ve güneye, Baltık'tan Adriyatik'e kadar uzanıyordu.

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası Avrupa'sı ile Avrupa'nın diğer yarısının bir Panavrupa topluluğu altında birleşmesine Sovyet hükümeti izin verir mi? Moskova'nın bunu ancak bir koşulla kabul edeceğini düşünebiliriz ki, o da Avrupa Birliği'nin Rus çekirdeği ve Rus egemenliği altında kurulmasıdır. Bu, Batı Avrupa ülkelerinin hep birlikte geri çevireceği bir koşul. Öyle gözüküyor ki Marshall Planı bir Avrupa Birliği'ne yol açarsa, birlik Sovyetler Birliği'nin batısında kalan ülkeleri kapsayacak.

Rus engeli Avrupa Birliği için ne kadar ağır bir engelse, İngiliz engeli de başedilmesi o denli kolay olan bir engel. Avrupa Birliği düşüncesi İngiltere'yi bir ikilemin içine sokuyor. Eğer bir Panavrupa birliği ya da daha dar bir Batı Avrupa birliği kurulursa, İngiltere bu birliklerin dışında kalmaya dayanamaz. Bununla birlikte, İngiltere, İngilizce konuşan deniz aşırı ülkelerle, ABD ve Milletler Topluluğu'nun deniz aşırı üyeleriyle ilişkilerini koparmak pahasına bir Avrupa Birliği'ne girmeyi göze alamıyor. Bütün bunlara karşın İngiltere'nin gireceği Avrupa birliği, Amerika tarafından desteklenir ve Amerika ile Avrupa arasında yakın ilişkileri sağlayıcı bir birlik olursa, bu ikilem ortaya çıkmıyor. Gerçekte, İngiltere'yi Marshall Planı'nın Rusya'ya sevimli olmayan eylem ve amaçları rahatlatmakta. Marshall Planı'nın koşulları İngiltere'ye her iki dünya ile iyi ilişkiler içine girme olanağı veriyor: deniz aşırı ülkelerdeki ilişkilerini bozmadan Avrupa kıtasındaki birliklere katılmasına olanak sağlıyor ve bu koşullar altındaki bir Avrupa Birliği'ne bütün yüreğiyle "evet" diyor.

Fakat tasarladığımız güçlerin gruplaşması için "birlik" ke-

limesini kullanmak yerinde mi? "Taksim" kelimesini kullanmak daha doğru değil mi? Eğer Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında Doğu Avrupa ile Sovyetler Birliği, ABD'nin egemenliğinde Batı Avrupa ve ABD birleşecekse Avrupa'nın, Avrupalı olmayan iki dev güç altında paylaşılması anlamına geliyor. Avrupa'nın her zaman başının belâsı olmuş olan anlaşmazlık içinde olma durumundan hiçbir zaman kurtulamayacağı sonucuna varmıyor muyuz? Avrupa geleneğinin ağırlığı şimdi biraz hafifledi, çünkü artık Avrupa kendi elleriyle kendi yazgısını çizmekte güçsüz bir durumda. Geleceği onu geride bırakan devlerin dizlerinin dibinde yatıyor.

Marshall Plânı Avrupa Birliği'nin sözünü ettiğimiz diğer engellerini de ortaya çıkarıyor. Sanayi sisteminin işlem alanını genişletme eğilimi, bölgesel Avrupa Birliği'ne engel olan eğilimlerden. Eğer Marshall Plânı gerçekleşirse Batı Avrupa ülkeleri, ABD çevresinde ekonomik bir sistemin bütünlüğü içinde birleşerek kurtulmuş olacaklardır. Bu, Sovyetler Birliği dışında bütün dünyayı içine alacaktır, çünkü Batı Avrupa ülkeleri, kendileriyle birlikte Afrika ve Asya'daki sömürgelerini, ABD kendisiyle birlikte Lâtin Amerika ve Çin'i, İngiltere de Milletler Topluluğu'nun denizaşırı ülkelerini bu birliğin içine sokacaklardır. Bu tür bir ekonomik sistemin ışığı altında gerçekleşecek bir Avrupa Birliği, Fransa'nın gözünde ulusal devletin, Ortaçağ Venedik'inin gözünde de kent devletinin ekonomik açıdan yetersiz oluşu gibi, istenileni veremeyecektir. Ekonomik açıdan "Panavrupa" düşüncesi daha gerçekleşmeden bir tarih hatası biçimine gelmiş durumda ve Avrupalılar "Panavrupa" düşüncesinin gerçekleşebilmesi için bütün dünyayı kapsayan bir örgütlenmeye gidilmesi gerektiğine inanıyorlar. Eğer Avrupa'nın bir zamanlar elinde bulundurduğu üstünlük ölmeye mahkûm bir tarihsel anı ise, Marshall

108

109

Plânı Batı Avrupa'yı, ölüsünü Hristiyan geleneklerine göre gömme olanağı vererek, avutuyor. Bununla birlikte rahat ölüm ne iyileşmedir ne de bir diriliş. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın gerilemesinin gerçek bir olgu olduğu artık anlaşıldı.

110

Yedinci Bölüm

ULUSLARARASI GÖRÜNÜMÜMÜZ (*)

İki dünya savaşının sonuçlarını karşılaştırdığımda birçok benzerlikle karşılaşyorum, fakat yalnız çok açık bir fark var. Eskiden 1914-1918 Savaşı'nın uygar, tarihsel gelişmeyi anlamsızca durdurduğuna inanıyorduk. Bunu bir tren kazası ya da bir depreme benzetiyor ve ölüyü gömüp, yıkıntıyı temizlediğimizde olaysız, rahat yaşantımızı sürdürebileceğimizi hayal ediyorduk. O sırada, sanayileşmiş, demokratik Batılı ülkelerde yaşayan ayrıcalıklı orta sınıfa bakılarak, bunun insanlığın doğuştan kazanılmış bir hakkı olduğu sanılıyordu. Bugün ise tam tersine, düşmanlıkların bitmesinin herşeyin sütlüman olmasını sağlayamayacağını biliyoruz.

Bu heyecanı bütün dünyada, ABD, Kanada, Avrupa, İngiltere ve Rusya'da (Paris'te, geçen yaz, Ruslar konusunda edindiğim izlenime bakarak, Rusların duygularını da bizimkiyle aynı kefeyle koyabileceğimize inanıyorum) yaratan sorun nedir?

Göreceğiniz gibi, benim bu konudaki görüşüm oldukça çelişkili. Kişisel görüşüm bu korkunç sorunun ekonomik değil, siyasal bir sorun olduğu yönünde. Bununla birlikte bunun dünyanın yakın gelecekte siyasal olarak birleşmesi sorunu olduğuna da inanmıyorum. Bu belki de görüşlerim içinde

(*) Bu yazı 8 Şubat ve 26 Nisan 1947 yılında ABD ve Kanada'ya yaptığım bir geziden sonra, 22 Mayıs 1947'de Londra'da Chatham Ho-use'da verdiğim konferansa dayanılarak yazılmıştır.

111

en çelişkili olacak, ama içtenlikle, düşündüğümü söylüyorum; dünyanın yakın bir gelecekte en küçük bir olayda siyasal olarak birleşmesi kaçınılmaz bir sonuç. (Yalnızca şu iki şeyi düşünün: bugün birbirimize olan bağlılığın derecesi ve bugünkü silâhlarımızın ölümcüllüğü. Bu ikisini bir araya getirin; nasıl başka bir sonuca varabilirsiniz bilemiyorum). Bence bugün gerçekten en korkunç siyasal sorun dünyanın siyasal olarak kısa zamanda birleşip birleşmeyeceği değil, yukarıda belirttiğim iki şeyden hangisiyle gerçekleşeceği.

Sürekli devam eden savaşlar sonunda daha güçlü olan rakibini "nakavt" ederek, dünyada barışı sağlaması hepimizin bildiği eski ve en acı yollardan. M. Ö. son yüzyılda Yu-nan-Roma dünyasının Roma tarafından zorla birleştirilmesi ve M.Ö. III. yüzyılda Uzakdoğu dünyasının Roma yanlısı Ts'in tarafından aynı biçimde birleştirilmesi, bu acı yolun örneklerinden. Eskiden Pax Romana (Roma Barışı) ve Pax Sini-ca (Çin Barışı) gibi örnekleri olan, sorunlara işbirliği ile çözüm bulma yolu, bugün dünyada herkesin katıldığı bir hükümet kurulması yönündeki yeni bir yolu örneklendiriyor. Fakat bizim bugün gördüğümüz çözüm yolu, eskilere oranla daha gerçekçi ve kendine özgü olduğundan yeni bir hareket noktası sayılmalı. Bunu gerçekleştirmek için ilk adımımız Milletler Cemiyeti olurken, ikincisi Birleşmiş Milletler oldu. Kuşkusuz burada çok zor, öncülük isteyen, siyasal bir görevle karşı karşıyayız. Eğer bu

görev başarılırsa, en azından şu bilinen "nakavt" darbelerini sona erdirmeyi başarır, bu insanlık için çok yeni umut kapıları açabilir: beş altı bin yıllık uygarlık geleneğinde hiç görmediğimiz umut kapılarını. Bu umut ışığını ufkumuzda gördükten sonra, eğer bulunduğumuz nokta ile amacımız arasındaki yolun zorluğuna ve uzunluğuna dikkat etmezsek, boş hayaller ardından koşan

112

bir aptalın durumuna düşebiliriz. Bu "nakavt" darbelerini, ona yardımcı olan koşulları hesaba katmadıkça, önlememiz olanaksız.

Uğraşmak zorunda olduğumuz ters koşullardan birincisi, bir ömür içinde yüksek maddî kapasiteye - eğer kapasiteyi savaş potansiyeli olarak alırsak- sahip büyük devletlerin, sekizden ikiye düşmesidir. Bugün güç politikası arenasında ABD ile Sovyetler Birliği karşı karşıya bulunuyorlar. Yeni bir dünya sonucunda, dünyanın siyasal birliğini eski yöntemlerle sağlayacak tek bir devlet kalabilir.

Yüksek maddî kapasitesi olan büyük devletlerin sayısındaki bu hızlı düşüş, ABD ve Sovyetler Birliği ile karşılaştırıldığında, İngiltere ve Fransa'nın gerilemesine neden olan maddî yaşam boyutlarındaki ani sıçramaya bağlı. Aynı ani sıçramalar tarihte de olmuştu. Beş ya da dört yüzyıl önce Venedik ve Floransa aynı biçimde Fransa ve İngiltere'nin ortaya çıkışıyla gerilemişti.

Avrupa devletlerinin ABD ve Sovyetler Birliği tarafından geride bırakılması, tarihin akışında her biçimde olacaktır. Bu, yakınlarda Kuzey Amerika ve Rusya'da açılan geniş bölgelerde, Batı Avrupa'da yok edilen teknik yöntemlerin büyük ölçeklerde uygulanarak, kaynakların değerlendirilmesinin kaçınılmaz sonuçlarından birisidir. Fakat eğer iki dünya savaşı bu işlemin süresini üçte birine indirmeseydi, bu kaçınılmaz sonuç yıl içinde gerçekleşebilirdi. Eğer değişim hızlandırılmasaydı, bütün birimler yavaş işleyişler içinde yeni koşullara kendilerini ayarlayacaklardı. İki dünya savaşının verdiği hızla, bu işlem ilerlemeci bir işlem olmuş ve herkesi şaşırtmıştı.

Avrupalı araştırmacıların (ABD'deki ilk tepkileri izlerken insanın dikkat edeceği gibi) dikkat etmesi gereken nokta,

113

maddî gücün Avrupa'nın iç halkasındaki yaşlı kuvvetlerden, ABD ve Asya'daki dış halkaya eklenmesinin hızlandırılmasının, gerek bizim için, gerekse de Amerikalılar için hoş bir durum olmadığıdır. Amerikalılar bugüne oranla daha rahat olan XIX. yüzyıllarını özlemlerini arıyorlar. Aynı zamanda, bizim ve kendilerinin 1914-1918 savaşından sonra gördüğümüzden daha açık bir biçimde, saatleri rahat bir savaş öncesi zamanına geri çevirmenin olanaksız olduğunu fark ediyorlar. Görünüşleri her ne kadar tehlikeye açık olsa da, dünyada yaşamak zorunda olduklarının bilincindedirler. Türkiye, Yunanistan ve diğer yabancı ülkelerde yapılmasını istedikleri teknik ve ekonomik işlerin verdiği güven duygusu, tarihin bu şanssız dönemini karşılamalarına yardımcı oluyor. Fakat insanın yalnızca ekmele yaşayamayacağı, kendilerinin dışında kalan ülkelerde Batılı anlamda bir demokrasiyi yerleştirmeyi başarmak istiyorlarsa, hem ekonomik hem de siyasal alanda çalışmaları gerektiği kendilerine hatırlatılınca neşeleri kaçıyor.

Ruritanya'daki (*) siyasal tutukluları gün ışığına çıkarın, göreceksiniz ki Ruritanya hükümeti özgür olması gereken tutukluları serbest bırakıyor. Ruritanya polisini, partizan hükümetin siyasal muhaliflerini zorlayan bir kurum olmaktan çıkarıp halkın özgürlüğünü koruyan bir kurum durumuna getirin.

Ruritanya mahkemelerine, bunu sağlamaştıran reformları getirin. Eğer bugünün Amerikalılarına, Ruritanya'nın işlerine karıştıklarında bu siyasal görevleri yerine getirmek zorunda olduklarını hatırlarsanız, ABD'nin dışarıda çalışacak görevlilerine bunu zorla yaptıramayacağını söylerler.

Siyasal olarak geri olan yabancı ülkelerdeki politik sorumluluklarla karşılaşmanın verdiği rahatsızlık Amerikalı kafaları, İngiliz İmparatorluğunun geleceğini düşünmeye itti. Bir-

(*) Düşsel bir ülke.

114

çok durumda insana özgü duygularda görüldüğü gibi bu düşünce kısmen taraflı kısmen de tarafsız. Taraflı sayabileceğimiz düşünce, eğer İngiliz İmparatorluğu parçalanırsa, büyük bir siyasal boşluk yaratacaktır.

Türkiye ve Yunanistan'daki tarafsız bölgelerden daha geniş ve daha tehlikeli bir boşluk, ABD'nin Sovyetler Birliği'nden önce doldurmaya kendini zorunlu görmesi gereken bir boşluk Amerikalılar İngiliz İmparatorluğu'nun varlığına alıştıkları bir sırada, İngiliz İmparatorluğu ortadan kalkmıştı. Fakat imparatorluğa duyulmaya başlanılan bu tutku, gerçekte tarafsız ve içten bir tutkuydu. İngiliz emperyalizmini dilden dile dolaştıran Amerikalılar, galiba İngiliz İmparatorluğu'nun dünyanın kalıcı ve yerleşik kurumlarından olduğu varsayımına bilinçsizce inanıyorlardı. Şimdi Amerikalılar, imparatorluğun gerçekten can çektiğine inanıyorlar, siyasal görüşlerinde önemli bir yeri olan bu imparatorluğun yok oluşu onları artık ilgilendirmiyordu, imparatorluğun dünya için yerine getirdiği ve ABD'nin sürekli istismar ettiği işleri yeni yeni kavriyorlardı.

1946-1947 kışında ABD'nin İngiliz İmparatorluğu'na olan tutumundaki ani değişiklik, Amerika'nın günlük olaylara bakışının bir sonucuydu. O sıralarda ABD'nin aklını iki gerçek uğraştırıyordu: Büyük Britanya halkının fiziksel aaları ve Britanya Krallığı hükümetinin 1948 yılında Hindistan'dan çekilme kararı. Birlikte düşünülürken bu iki gerçek, Amerikalılara İngiliz İmparatorluğu'nun "yıkılıp gittiğini" düşündürdü; Amerikalı yorumcular bu olayın içine İngiliz İmparatorluğu'nun 1783 yılından sonra evrimini sığdırmışlardı ve bu değişikliğin isteksiz olduğunu varsaymışlardı. Birçok Amerikalının gördüğü gibi, Britanya Krallığı, imparatorluğu zorla ayakta tutmaktan güçsüz kalmıştı; İngiliz halkının on

115 üç kolonisini kaybederek büyük bir ders aldığından çok az kişi bilgiliydi.

Eğitim görmemiş Amerikalılar, Kral III. George'un imparatorluğunun birdenbire parçalandığına inanıyorlardı; bu bize her ne kadar şaşırtıcı gelebilirse de İngilizler buna hiç şaşırmıyorlardı. Gençliğimizde hiç karşılaşmadığımız bir olayla karşılaştığımızda, hiç incelemeden bize çocukken öğretilen basit, kaba kavramları hatırlıyoruz. Örneğin, Fransızların sömürgelerini ve geri insanları yönetmekten aciz olduğuna ilişkin bir öğrenci masalı vardır. İngiliz İmparatorluğu konusunda çoğu Amerikalıların görüşü, ilkokulda öğrendikleri Devrimci Savaş masalına dayanır, yetişkin kimselerin gerçekleri dolaysız araştırma eğilimine değil. Örneğin, Amerikalılar, Kanadalılar ile doğrudan kişisel ilişkiler içinde olsalar bile, Kanada'nın şu anki konumundan habersizdirler. Eğer haberdar olsalardı, Kanadalıları yalnızca kendileri gibi özgür insanlar olarak tanıyacaktı. İki kere ikinin dört ettiğini bildiğimizden, gerçeklere yeniden baktığımızda, Amerikalıların Kanada'nın hâlâ kendi zamanlarındaki gibi Downing Caddesinden yönetildiğini ve Beyaz Saray hazinesine hiç ödemediği vergilerini ödemekte olduklarını düşündüğünü söyleyebiliriz.

Bu, İngiliz İmparatorluğu'nun yapısında oluşan hızlı ve ilginç değişikliğin birçok Amerikalı tarafından neden yanlış anlaşıldığını açıklıyor. Yine de bütün yanlış kavramları düzelttiğimizde görülecektir ki, yapısından değişik olarak imparatorluğun gücünde hem büyük ve hem de hızlı bir değişme ortaya çıktı. Kuvvet politikası -savaş potansiyeli- açısından ortada olan gerçek, şimdi artık birbirine karşı iki gücün kalmasıydı: ABD ve Sovyetler Birliği. Bu gerçeğin Amerikalılar tarafından an-

116

laşılması "Truman Doktrini" nin yaptığı nabız yoklamasından sonra oldu. Amerikalılar bunun, tarihlerinde bir dönüm noktası olduğuna iki nedenden dolayı inanıyorlar. İlk olarak bu, ABD'yi geleneksel soyutlanmış durumunun dışına çıkarıyor. İkinci, olarak, Cumhurbaşkanının hareketi, işbirliği yaparak dünyayı siyasal açıdan birleştirme çabasının dışında bir hareket durumuna; kuvvetlinin zayıfı bir "nakavt" darbesiyle yere yıkıp dünyanın siyasal birliğini sağladığı o eski yöntem durumuna dönüşebilir.

Eski moda çözümün yararına olan koşulları anlattıktan sonra, "nakavt" darbesinin ne kadar yok edici olduğunu hatırlayarak, bu koşullardan en iyisini seçmeliyiz. En azından dünyayı bu "nakavt" darbesi bir başka dünya savaşıyla karşı karşıya bırakabilir. Bir üçüncü dünya savaşı çıkarsa, bu atom bombaları ve ondan daha az öldürücü olmayan silâhlarla yapılacaktır. Üstelik, önceki örneklerde Çin dünyasının Ts'in prensliği ve Yunan-Roma dünyasının Roma tarafından zorla birleştirilmesi "nakavt" darbesiyle dünyada uzun süreli bir siyasal birliğin sağlanması, birleştirilen toplum üzerinde öldürücü yaralar açarak başarılıydı.

Eğer bu yaraları maddî açıdan düşünür ve değişik uygarlıkların yeniden kurulma yeteneklerini, yıkılma olasılıklarını tahmin etmeye çalışırsak, bir yanda bizim Batı uygarlığının, öte yanda Yunan-Roma, Çin uygarlıklarının karşılaştırmalı bilançolarını çıkarmak kolay olmayabilir. Bugün bizim Çinlilerden, Romalılardan daha çok yıkma ve yapma yeteneğimiz olduğu bir gerçek. Öte yandan basit bir toplumsal yapının, karmaşık olandan daha sürekli düzelme gücü var. Yeniden inşa programımızın İngiltere'de, nitelikli işçi ve işlenmiş madde yokluğundan ertelenmesi, aklımı 1919-1922 Türk-Yunan Savaşı'nın son evresinde yıkılan bir köyün 1923 yılında

117

yeniden kurulmasına götürüyor. Bu Türk köylülerinin dışarıdan gelecek malzeme ve işçiyeye gereksinimleri yoktu. Evlerini ve içinde gereken kap ve gereçleri kendi elleriyle kil ve ağaçtan yapıyorlardı. Üçüncü bir dünya savaşından sonra New York'un 1922'den sonra yapılan Yeni Köy kadar güzel bir durumda ya da M.Ö. 146 yılının Kartaca'sı kadar kötü bir durumda olup olmayacağını nasıl bilebiliriz? Uygarlıkların ölümüne neden olan iç yaralar, gerçekte maddî düzenle ilgili olan yaralar değil. Geçmişte, ilâcı bulunmayan yaralar ruhsal yaralardı ve kültürlerin çeşitliliğine karşın, insan ruhları birbirine benzediğinden, "nakavt" darbesinin neden olduğu ruhsal yıkımın her uygarlık için aynı olduğunu söyleyebiliriz.

Dünyada siyasal birliği zorla sağlama yöntemi nasıl yıkıcı bir yöntemse, işbirliği ile sağlama yöntemi de o kadar zor bir yöntem.

Örneğin, şu anda büyük güçlerin belki de kaçınılmaz olarak aynı zamanda birbirine ters, birbirinden farklı ve birbirlerine karşı olan iki işi birlikte yaptığını görüyoruz. İşbirliği içinde gerçekleşebilecek yeni bir dünya hükümeti sistemini, başarı şansını gözönüne almaksızın başlatmaya çalışıyorlar ve başarılmayacağını göz önüne alarak, yalnızca üçüncü dünya savaşına ve "nakavt" darbesine yol açacak olan o eski moda güç politikasının manevralarını yaparak kendilerini güvenlik içine alıyorlar. Birleşmiş Milletler örgütü, güç politikası sonunda birbirine rakip olacak olan ABD ve Sovyetler Birliği'ni en az derecede birbirine yakınlaştırmak için kurulmuş siyasal bir mekanizma olarak anlatılabilir. B.M/nin şu andaki yapısı ABD ile Sovyetler Birliği arasında kurulabilecek en yakın işbirliğini temsil ediyor. Bu yapı

çok gevşek bir konfederasyon durumunda. Chatham Ho-use'a başkanlık eden dahi, Lionel Curtis, geçmişte birbirine gevşek olarak bağlı olan siyasal kurumların kalıcı olmadığını söylüyor.

1939-1945 Dünya Savaşı'ndan sonraki Birleşmiş Milletler örgütü, Bağımsızlık Savaşından sonraki ABD ile aynı dönemden. Her iki durumda da, savaş sırasında ortak bir düşmandan duyulan ortak korku, devletler arasında gevşek bir birleşmeye yol açtı. Bu ortak düşmanın varlığı bu topluluğu bir arada tutan temel öge idi. Ortak düşman yok edildiği zaman, bu iş için kurulan topluluk, ortak düşmanın varlığının sağladığı yardım olmaksızın ya da ortadan kalkmakla karşı karşıyaydı. Savaş sonrası koşullarında böyle gevşek bir konfederasyon, ilk biçimini yitiriyordu: er ya da geç, ya parçalanıyor ya da gerçek ve etkili bir federasyon durumunu alıyordu.

Bir federasyonun uzun süre yaşayabilmesi için kurucu devletler arasında yüksek bir homojenlik olması gerekiyor. İsviçre ve Kanada'da dil ve din ayrılıklarını kendi içinde çok iyi bir biçimde eriten etkin federasyonların örneklerini görmekteyiz. Fakat akli başında olan bir araştırmacı acaba bugün ABD ile Sovyetler Birliği arasında gerçekleştirilebilecek bir federasyonun kuruluş tarihini tahmin etme yürekliliğini gösterebilir mi? Ve eğer federal bir birlik bizi üçüncü bir dünya savaşından koruyacaksa, ancak bu iki devlet birleştirilirse gerçekleşebilir.

Yine de, dünya birliğini sağlamak için işbirliği içinde hareket etme yönteminin belirgin zorlukları bizi korkutmamalı, çünkü bu yöntem hiçbir yöntemin öneremediği yararları da birlikte getiriyor.

Bu ise ancak, dünyadaki büyük güçlerin savaş potansiyellerini ABD ve Sovyetler Birliği'ninki ile dengeleme politikası

118

119

yerine, yine içinde büyük güçler olarak yer alacakları anayasal niteliği olan bir dünya hükümetiyle gerçekleşebilir. Bölümlü anayasal bir dünya topluluğunda da "iki süper gücün" savaş potansiyellerinden daha az bir potansiyele sahip olsalar bile, İngiltere, Batı Avrupa ülkeleri ve sömürgeler, uluslararası tartışmalarda etkili olabilirler. Yarı parlâmentoya dayalı uluslararası bir forumda siyasal deneyim, olgunluk ve ılımlılık, Brennus'un kılıcının görünen ağırlığı yanında bile ağır gelecektir. Öte yandan güç politikasına dayalı bir dünyada, oldukça uygar fakat maddî olarak zayıf olan bu ülkeler ABD ve Sovyetler Birliği ile karşılaştırdıklarında, hiç değerleri olmayacaktır. Bir üçüncü dünya savaşında, belki Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda dışında, tümü savaş alanı olacaktır; gerçi hem Kanadalılar hem de İngilizler bunu iyice biliyorlar.

Bu tehlikeli duruma bir göz attığımızda bazı sorular daha aklımıza takılıyor.

Kişisel ilişkilerin tersine, politikada "iki kişi bir araya geldi mi bir üçüncüye gerek kalmaz," deyişi gerçekleri yansıtmıyor. Sekiz ülkeyi ya da üç ülkeyi bir araya getirerek dünya birliğini sağlamak için işbirliğine girişmek, iki ülkeyle bu işi yapmaktan daha kolay. Bu bizi ABD ve Sovyetler Birliği'nin yanına bütün alanlarda işe girişebilecek bir üçüncü devleti çıkarıp çıkaramayacağımız sorusu ile karşı karşıya bırakıyor. Kuvvet politikası alanında her iki ülkeyi dengeleyecek bir savaş potansiyeline sahip ve uluslararası ilişkilerde, fiziksel güç gösterisi yerine anayasal bir hükümeti koyacak uluslararası bir meclis komisyonunda, bu iki ülkenin siyasal ve ahlaksal eşiti olacak üçüncü bir ülke.

İngiltere bu işi artık başaramayacağına göre, bu üçüncü ülkenin görevini İngiliz Milletler Topluluğu yerine getirebilir

120

mi? Bu sorunun en kısa karşılığı bence şöyle olurdu: "Basit bir istatistik testi olarak, evet; coğrafi ve siyasal bir test olarak, hayır."

Anayasal dünya hükümetinin tartışmalarında, İngiliz Milletler Topluluğu'na üye ülkeler oldukça önemli yer tutacaklar, çünkü siyasal açıdan olgun olan devletler arasında bu grup çoğunlukta ve bu topluluğa üye olan her devletin söz hakkı birbirine eşit olacaktır.

Bunun nedeni ise politikalarının önceden düzenlenmiş, kararlaştırılmış ve işbirliği içinde gerçekleştirilmiş olmasına bağlı değil, fakat ruhsal, siyasal ve toplumsal geleneklerinde ortak değerleri bulunması ve her ne kadar dünya hükümetine değişik açılardan yaklaşıyorlarsa da, birbirleriyle yakın

ve dostça ilişkiler içinde bulunmalarına bağlı. Fakat İngiliz Milletler Topluluğu'nu üyeleri kadar güçlü bir duruma getirip dünyanın üçüncü büyük gücü durumuna getirebilmek için, Milletler Topluluğu'na üye ülkelerin, Sovyetler Birliği'nin her zaman için ABD'nin savaş için merkezileştirdiği askerî kuvvetleri gibi, birbirine kaynaşmış bir askerî kuvvete gereksinimleri var. Fakat yukarıdaki koşulu yerine getirebilmek çok zor, İngiliz Milletler Topluluğu'nun 1783 yılından bu yana ardında koştuğu amacın dışında. Bu, İngiltere ile eşit derecede bir yönetime sahip olan Milletler Cemiyeti üyeleri ve İngiliz halkının ortak başarılarına da ters düşmekte.

Elinizden çıkardığınız bir şeye artık sahip olamazsınız. Bütün herşeyinizi, yavaş yavaş hareket eden İngiliz Milletler Topluluğu'nun her üyesinin kendi kendisini yönetme isteğine bağlayıp, aynı zamanda Moskova hükümetinin altı yüz yıldır özgürlük adına genişlettiği ve Milletler Topluluğu üyelerinin kendilerini birleşerek kurtardığı o büyük askerî gücüne sahip olamazsınız. İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri, ide-

121

allerinden vazgeçip kendilerinin ördüğü tarih ağını çözemezler ve eğer bunu yapmak ellerinde olur da yaparlarsa, doğuştan kazanılan haklarını boşuna harcamış olurlar; çünkü İngiliz Milletler Topluluğu'nu başarıları ve değerleri her ne kadar yüce olsa da, İngiliz Milletler Topluluğu'nu gerek siyasal, gerekse coğrafi olarak, ABD'nin ve Sovyetler Birliği'nin askerî gücünü karşılayacak biçimde birleştirmek olanaksız. Kuvvet politikası oyununda İngiliz Milletler Topluluğu bir "piyon" olabilir ya da bir "at", fakat hiçbir zaman "vezir" olamaz.

Eğer 1939-1945 Savaşı'ndan sonra dünyadaki "Üçüncü Büyük Güç" görevini İngiliz Milletler Topluluğu yerine geti-remiyorsa, Avrupa Birleşmiş Devletleri bu görevi yerine getirebilir mi? Bu düşünce de ilk önce umut veriyor, fakat sonra test edilince bir işe yaramadığı ortaya çıkıyor.

Hitler bir keresinde, eğer Avrupa gerçek olarak dünyada gerçek bir güç durumuna gelmek istiyorsa (ve doğal ki "güç" ile Hitler *yalnız* askerî kuvveti anlatmak istemişti), o zaman Führerin politikasını benimsemek zorundadır, demişti ki bu acı söz, bir gerçektir. Hitler'in Avrupa-Alman baskısı ve fetihleriyle Almanya liderliğinde birleştirilmiş bir Avrupa, Sovyetler Birliği ve ABD'nin savaş potansiyeline karşı koyabilecek tek Avrupa Birliği sayılabilir. Almanya'nın liderliğinde birleştirilmiş bir Avrupa'ya, Almanların dışında kalan bütün Avrupalılar karşı çıkacaklardı. Bazıları Alman sömürgeci olmak gibi korkunç bir deneyim geçirmişlerdi; bu deneyimi çoğunluğu İkinci Dünya Savaşı sırasında geçirmiş ve kurtulan bir avuç ülke ise Alman yıkımına uğrayan ülkelerin acısını sürekli yüreklerinde korkuyla taşımışlardı.

Sovyetler Birliği ve ABD'nin yer almadığı bir Avrupa Birliği -ki bu "Üçüncü Büyük Güç" için hareket noktasıdır- Almanya er ya da geç başta olmalıdır. Bu birlik başlangıçta par-

122

çalanmış, silâhsızlandırılmış bir Almanya liderliğinde sağlansa bile, ABD ile Sovyetler Birliği arasında yatan bölgede, Almanya'nın buyurgan merkezî bir pozisyonu var; Alman ulusu Avrupa'daki kalabalık uluslardan biri; Avrupa'nın merkezinde (Avusturya ve İsviçre'nin Almanca konuşan bölümü dışında) bulunan Almanya, Avrupa'nın bütün kaynakları açısından zengin ham madde, fabrika, işçi açısından; ve Almanlar başkalarına çok katı davrandıkları, kendilerini yönetmekte başarısız oldukları ölçüde, insanî ve insanî olmayan ham maddeleri savaş için uygun duruma getirmede o denli başarılılar. ABD ve Sovyetler Birliği'nin yer almadığı birleşmiş bir Avrupa'da, Almanya uzun dönemde üstte çıkacak; ve eğer iki dünya savaşının kendisine kazandırmadığı üstünlüğü yavaş yavaş ve barışçıl bir biçimde elde ederse, Almanya'nın bunu kötü bir biçimde kullanmasını önleyecek bir akıl ve duyarlılığa sahip olduğuna hiç kimse inanmaz. Bu Alman karakteri, Avrupalı bir "Üçüncü Büyük Güç" ün kurulmasını önleyen zor bir engel.

Askerî olarak birleşmiş bir Avrupa için tek umut, İngiliz Milletler Topluluğu'nun kutsal özgürlükleri adına da olsa, kendisini askerî olarak birleşmiş bir biçimde ABD ve Sovyetler Birliği'nin karşısına koymasındır. Batı Avrupa'da (ve Batı Avrupa, Avrupa'nın yüreği sayılır) ulusallık gelenekleri o kadar güçlü ki, en çok olasılık içinde olan Avrupa Birliği, güç oyununda bir piyon olmaktan öteye geçmeyecektir. Avrupa Birliği batıda İngiliz adalarını, doğuda Rusya sömürgeci altındaki ülkeleri içine alsa ve bütün Avrupalılar Hitler'in tatsız gerçeğini kabul etseler bile.

O halde üçüncü büyük devleti nerede arayacağız? Avrupa'da, İngiliz Milletler Topluluğu'da değilse, kuşkusuz Çin ve Hindistan'da da değil; çünkü bu ülkeler eski uygarlıkları-

123

na, büyük nüfuslarına, topraklarına ve kaynaklarına karşın, tarihin o kritik döneminde son enerjilerini tüketmiş durumdadır. Bütün bunlardan şu sonuç çıkıyor, bugünkü uluslararası durumun gerginliğini, birbirinin karşısında olan iki büyük güce bir üçüncüsünü ekleyerek yok edemeyeceğiz. Ve bu bizi son bir soruya götürüyor: dünya birliğinin işbirliği içinde gerçekleşmesi amacını gerçekleştiriyorsak, zor

kullanarak birleştirme seçeneğini geciktirmenin bir yolunu bulamaz mıyız? Dünya, biri Sovyetler Birliği'nin, diğeri de ABD'nin egemenliği altında iki parçaya ayrılabilir mi? Aralarında bütün evreni saracak bir sınır çizgisi, her iki ülkeyi birbirine düşürmeden, ABD dünyasıyla Sovyet dünyasının yanyana, savaşmadan yaşayacakları bir biçimde ayrılabilir mi? Eskiden Roma ve Çin dünyası savaşmadan ve birbirleriyle hiçbir ilişkiye girmeden yüzyıllarca yaşamışlardı. Eğer bu iki dünyayı geçici olarak birbirinden soyutlayarak zaman kazanırsak, sınır çizgisinin iki yanındaki bu iki dünya, yavaş yavaş birbirlerini etkileyerek, iyi bir saatte, şu anda ideolojik ve kültürel açıdan aralarındaki uçurumu kaldırarak etkin siyasal bir işbirliğine girebilirler.

ABD ve Sovyetler Birliği'nin birbirlerine karşı "ne kavga, ne işbirliği" politikasını otuz elli yüz yıldır uygulamalarında ne yarar var? Eğer dünya çevresine bir sınır çizgisi çekilebilirse, bu iki ülke için de rahatça yaşayabilecekleri yer kalacak mı? Sorumuza ekonomik açıdan karşılık verirsek, bu çok yüreklendirici bir karşılık olacaktır, çünkü bu iki devin yalnızca etki alanlarında değil, siyasal sınırları içinde bile geniş olanakları var. Nazi Almanyası ve çağdaş Japon yöneticilerini saldırgan bir savaşa sürükleyen neden, gençlerinin çoğunluğuna iş bulamamaları olduğu söyleniyor. Bunun tersine bugün gerek Rusya gerekse ABD, yeni kuşak için gerekli işe

124

çoğunlukla sahip bir durumdalar. Eğer bir insan için ekonomi her şeyi içeriyorsa, Rusya ve ABD'nin birbiriyle çarpışması için hiçbir neden yok. Fakat ne yazık ki insan için, politika da ekonomi kadar önemli. Ve insan, istekle olduğu kadar korkuyla da uğraşmak zorunda. İdeoloji ve düşünce alanında Rusya ve ABD kendi sınırları içinde kalmayı başaramadılar. Bu alanda iki büyük gücün toplumsal koşulları birbirini kuşkusuz etkiliyor, fakat bu ortak etkileme uzlaştırıcı olmak zorunda ya da karşılıklı eritmeye yol açmak zorunda değil; bir şimşek fırtınası ya da patlama da yaratabilir. Ne kapitalist ne de komünist dünya birbirinden yayılan yıkıcı etkilerden uzak değil; çünkü hiçbirisi yeryüzü cenneti olduğunu ileri sürmüyor ve her birisi diğerinden gelebilecek bir tehlikeye karşı aldığı önlemleri açıklıyor. Sovyetler Birliği'nin dış dünyadan korunmak için kurduğu demirperde her şeyi açıkça anlatıyor. Fakat bunun kapitalist yanda da bir karşılığı var; daha az etkileyici olsa da: Komünist misyoner korkusu. Bu korku demokratik ülkelerde hükümeti kişisel ilişkilerde sınırlamalar koymaya götürmüyorsa da, paniğe kapılmış bir isteri biçimini almış durumda.

O zaman korku, isteğin yapamadığını yaparak, ABD ve Rusya'yı birbirine düşürebilir. "Fakat bu, kuvvetleri farklı olan iki düşman arasında bir savaşa birden nasıl yol açabilir," diyebilirsiniz? ABD, sanayi ürünlerindeki ezici üstünlüğü ve atom bombasını üretecek bilgiye ulaşmış oluşuyla Sovyetler Birliği'nden o kadar güçlü ki, ABD, Sovyetler Birliği ile kendisi arasında bugün hiç kimsenin elinde olmayan topraklardaki herhangi bir ülkenin koruyuculuğunu, Sovyetler Birliği'nin açıkça karşı koyuşuyla karşılaşmaksızın, alabilir. Bunun en yakın örneği Birleşmiş Milletler'in, Sovyetler Birliği'nin Ukrayna ve Kafkasya'daki tahıl ambarına yakın olma-

125

sına karşın, Türkiye ve Yunanistan'ı koruyuculuğuna almasıdır. Bu, ABD'nin sınır çizgisini, Sovyetler Birliği'nin siyasal sömürgelerinin kıyılarına kadar uzatmaya gücü olduğunu gösteriyor. Bu, parçalanmış bir evrende, ABD'ye aslan payını veriyor. İlk anda ABD'nin Rusya üzerindeki üstünlüğünü arttırdığı sonucu çıkabilir bundan.

Fakat bir kez daha düşündüğümüzde, düzeltilmesi gereken bir sonuç. Bu biçimde bölünmüş bir dünyada, ABD'nin üstünlüğü istatistiksel bir üstünlük olacaktır, fakat bu kuram ve yanlış bir karşılaştırma yolu. Siyasal, toplumsal ve ideolojik terimlere göre yapılan kuvvet karşılaştırmaları, alan, nüfus ve üretim bakımından da aynı mıdır? ABD'ye bağlı olarak dünyanın üçte biri ya da dörtte beşi, siyasal, toplumsal ve ideolojik olarak Rus misyonerlerine kapalı kalacak biçimde bir birlik taşıyabilecek mi? Ya da başka bir biçimde sorarsak, tahmini olarak ABD'nin etki alanında yaşayacak insanlardan ne kadarı bugünkü tutucu Amerika bireyciliğine bağlanacak acaba?

Bugünkü ABD ideolojisi özgürlüğe çok önem verirken, sosyal adalet üzerinde çok az duruyor. ABD'de doğan bir ideoloji için bu hiç de şaşırtıcı değil, çünkü bugün Amerika'da en az geçim ücreti o kadar büyük ki, yoksullara, zayıflara, güçsüzlere sosyal adaleti sağlamak için zenginlerin, güçsüzlerin ve güçlülerin özgürlüğünü kısıtlamaya gerek yok. Fakat ABD'deki insanların maddî yaşam düzeyi, dünyada yaşayan diğer insanlara göre bir ayrıcalık sayılmalı. İnsanlığın büyük çoğunluğu yabancı doğumlu ya da Amerika'daki yasadışı diyarında doğanlardan başlayıp, Çin ve Hindistan'daki 100 milyon köylü ve hamal bugün "ayrıcalıksız" bir durumda ve gittikçe kötü durumlarının bilincine varıyorlar. Eşit paylaşıl-mamış bir gezegende, ilkel koşullarda yaşayan bu insanların

126

çoğunluğu ABD'nin sınır çizgisinin içinde olacaktır ve bu sürünün sorunları için önderleri Amerika, insanüstü bir çaba ve yardımseverlik göstermek zorunda. Rusya burada düşmanın yoluna çukur

kazma şansına sahip. Bu duruma bir Rus gözüyle bakarsak, bu koşullar, ABD'nin atom bombasını bularak bozduğu dengeyi, Rusya'ya propaganda yoluyla düzeltme olanağını veriyor. Parçalanmış bir dünyada Amerikalılar korumaları altındaki geniş insan kitesinin Rus propagandasından etkilenmesinden korkarken, Sovyet hükümetinin kapitalist yaşam biçiminin onunla karşılaşan Sovyet vatandaşlarına çekici gelmesinden korkması, eğer ortada başka bir etken yoksa, kararlılık ve barış umutlarını suya düşürüyor. Neyse ki yapıcı bir üçüncü etken olarak, İngiltere ve bazı Batı Avrupa ülkeleri var.

Tarihin savaş sonrası döneminde bu Batı Avrupalı ülkeler, ABD ve İngiliz Milletler Topluluğu'nun denizaşırı sömürge-leriyle ekonomik ve siyasal olarak geri ülkeler arasında yer alıyorlar. Batı Avrupa'nın savaş sonrası koşulları, komünizmin Meksikalı, Mısırlı, Hintli, Çinli ezilmiş çoğunluk için söz verdiğini İngiliz, Alman, Belçikalı ve İskandinavyalılar için çekici yapacak kadar kötü değil; fakat Batı Avrupa aynı zamanda Rio Grande üstünde Kuzey Amerika'da görülen özel girişimin katı rejimine karşılık verebilecek kadar refah içinde değil. Bu koşullar altında İngiltere ve Batı Avrupa ülkeleri sınırsız serbest girişim ve sınırsız sosyalizm arasında bir çalışma düzenine ulaşmaya çabalamalılar -şu anki- ekonomik koşullara uygun ve bu koşullar kötüye gittiğinde değişebilecek bir düzene.

Eğer Batı Avrupa'nın toplumsal deneyleri başarıya ulaşırsa bunun bir bütün olarak dünya refahına değerli katkıları

127

olabilir. Batının buluşlarıyla birbirine yakınlaşmış olan dünyanın değişik yerlerindeki insanlar, bugün giderilmeleri güç olan siyasal, ekonomik, toplumsal ve psikolojik farklılıklarla ayrıldıklarından, bu deneyler diğer yerlerdeki otomatik uygulamalar için plân görevi göremezler. Toplumsal evrimin bu dönemine ulaşılmış olan bir dünyada, dünyaya yaygın bir sorunun, belli bir ülkede bulunan geçici bir çözümünü deneme ve yanılma yöntemiyle öteki ülkelere uygulamamız olası değildir. Fakat belki de bu noktada, Batı Avrupa ülkelerinin bugünün dünyasına yapabilecekleri hizmetle karşı karşıya geldik. ABD'nin serbest girişim ideolojisinin ve Rusya'nın komünist ideolojisinin kaba bir özelliği, her toplumsal koşulda, bilinen bütün toplumsal hastalıklara çare için plânlanmış olmalarıdır. Fakat gerçek yaşamda bu gerçekleşmiyor. Gerçek yaşamda ilk anda incelenip, kayıtlardan çıkarak yeniden yapılandırılan bir toplumsal düzen, sınırsız sosyalizm ile sınırsız serbest girişim arasında yatan karışık bir düzendir. Serbest girişim ile sosyalizm arasında doğru bir uzlaşmaya varabilmek için devlet adamının görevi, ülkesinin mekan ve zaman koşullarına uygun bir bileşimi aramak olmalıdır. Dünyanın bugün herşeyden önemli sorunu, sosyalizm serbest girişim ikilemini ideolojik özünden soyutlayarak, ona yarı dinsel ve fanatik bir olgu olarak değil, fakat koşulları ve uyumları içeren bir deneme-yanılma sorunu olarak bakmaktır.

Eğer Batı Avrupa tarihinin bu döneminde dünyanın diğer ülkelerini bir yönde etkileyebilirse, bu refah düzeyine büyük bir katkı yapmakla kalmaz, barış için de büyük bir hizmet olur. Bu, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki toplumsal, kültürel ve ideolojik engelleri yavaş yavaş ortadan kaldıran bir etki olabilir. Fakat bu makalede birkaç kere belirttiğimiz gibi, zaman zaman karşılaştığımız maddî yaşam koşullarındaki

128

değişiklikler sonucu, savaş potansiyeli açısından en güçlü devlet olarak Sovyetler Birliği ve ABD'nin kalacağı bir dünya toplumunda, İngiltere ya da Hollanda gibi ülkelerin de etkin olmalarını sağlayacak, belli bir anayasası olan ve işbirliğine dayanan bir dünya hükümetine gerek var.

ABD ve Rusya tarafından paylaşılmış bir dünyayı bu biçimde etkin duruma getirmiş bir Batı Avrupa birleştirilebilir mi? Eğer bu gerçekleşirse ve birinci atılımımız başarısızlığa uğrarsa bu bizim için ikinci bir fırsat olacaktır. Fakat eğer Birleşmiş Milletler örgütü bu işi başarırsa çok daha iyi olacaktır. Bence bu, bizim bütün zorluklara karşın vazgeçmeden bütün gücümüzle başarmaya çalışmamız gereken bir ideal. Her ne kadar Birleşmiş Milletler için çok erken bir görev olsa da.

129

Sekizinci Bölüm

UYGARLIK YARGILANIYOR

Biz Batılılar tarihe oldukça çelişkili bakıyoruz. Tarihsel ufkumuz gerek mekân boyutunda gerekse de zaman boyutunda engin bir biçimde uzanıyorken, şu andaki tarihsel görüşümüz bir atın göz siperleri arasından ya da bir U-denizaltısı komutanının periskopundan görülen dar alanla sınırlanmış durumda. Yaşadığımız zamanın özelliklerinden yalnızca birisi olan bu çelişkili durum, insana bütünüyle garip geliyor. Akıllarımızda uzunca yer etmiş olan başka örnekler de var. Örneğin, dünyamız beklenmedik bir biçimde insancıl duygularla dolmuş durumda. Artık bütün sınıfların, ulusların, ırkların insanî hakları tanınıyor, ne var ki aynı zamanda işitilmemiş bir derecede sınıf mücadelesinin, milliyetçiliğin ve ırkçılığın içine batmış durumdayız. Bu kötü istekler soğukkanlı, bilimsel olarak hazırlanmış zulümlere yol

açtı. Birbirine zıt bu iki düşünceyi, bu iki davranış biçimini, bugün, yalnızca aynı dünyada değil, fakat aynı ülkede, hatta aynı ruhta bulabilirsiniz. Aynı biçimde, beklenmedik bir üretim gücü ile beklenmeyecek yokluktan bir arada görmemiz olası. Bizim için çalışacak makineler icat ettik, fakat annelerin bebeklerine bakmalarına yardımcı olacak, oldukça gerekli olan bir hizmet için bi-

130

le yeterli iş gücünden yoksunuz. İnsan gücünün azlığıyla yanyana, işsizlik bunalımlarını görmekteyiz. Gördüğünüz gibi, gittikçe genişleyen tarihsel ufukumuz ile daralan tarihsel görüşümüz arasındaki çelişki çağımızın özelliklerinden birisi. Kendi içinden bakıldığında ne kadar da şaşırtıcı bir çelişki. Ufkumuzun, yakınlardaki genişlemelerinden birincisini hatırlayalım. Mekân boyutunda bizim Batılı görüş alanımız, bu gezegenin bütün yerleşilebilir ve gezilebilir yerlerine ve gezegenimizin ufakık bir toz parçası gibi durduğu yıldızlar evrenine kadar uzandı. Zamanla bizim Batılı görüş alanımız, altı bin yıl içinde doğmuş ve batmış bütün uygarlıkları; altı yüz bin ile bir milyon yıl önceki insan ırkının tarihini, bu gezegende sekiz yüz milyon yıl önceki yaşamı kapsayacak biçimde genişledi. Ne de görkemli bir genişleme değil mi! Fakat aynı zamanda bizim tarihsel görüş alanımız, hepimizin bir vatandaşı olduğu herhangi bir cumhuriyetin ya da krallığın dar sınırları içerisine sıkışmaktaydı. En yaşlı Batılı devletler - Fransa ya da İngiltere- günümüze kadar bin yıldan fazla yaşayamazken, en geniş alana yayılmış Batılı devletler -Brezilya ya da Amerika- yerleşilebilir alanlarından yalnızca çok küçük bir bölümüne uzanmaktaydı.

Ufkumuz genişlemeye başlamadan önce bizim Batılı kozmogoni bilimcilerimiz ve jeologlarımız zaman ve mekân boyutunda dünyamızın bağlarını koparmadan ve denizcilerimiz dünyayı dolaşmadan önce Ortaçağ atalarımız bizden daha geniş ve doğru bir tarihsel görüşe varmışlardır. Onlar için tarih yalnızca kendilerinin dar sınırlı tarihi değildi; aynı zamanda İsrail'in, Yunanistan'ın, Roma'nın tarihiydi. Dünyanın M.Ö. 4004 yılında yaratıldığı konusunda yanılmış olsalar bile, bunların M.Ö. 4004 yılına kadar bakmaları, her durum-

131

da bizim Bağımsızlık Beyannamemizden, Mayflowver'in, Co-lombus'un, Hengist ve Horsa'nın yolculuklarından iyidir. (Atalarımızın bilmemesine karşın M.Ö. 4004 yılı gerçekte çok önemli bir tarih: uygarlık denilen insan topluluğunun türlerinin ilk temsilcilerinin ortaya çıkış tarihi.)

Atalarımız için Roma ve Kudüs, kendi şehirlerinden daha çok şey anlatıyordu. Milâdî tarihin VI. yüzyılının sonlarında Anglo-Sakson atalarımız Romalılaştırıldıklarında Lâtinceyi öğrendiler, Lâtincenin ayakta tuttuğu kutsal ve dindışı edebiyatı çalıştılar. Roma ve Kudüs'e haca gittiler, bu yolculuk o çağın koşullarında o derece zor ve tehlikeliydi ki, günümüz savaş zamanı yolculuğu onun yanında çocuk oyunudur. Atalarımız oldukça akıllı görünüyorlar, bu ise ahlaksal olduğu kadar aydın olarak bir değer; çünkü ulusal tarihler yalnızca kendi zaman ve mekân sınırları içinde anlaşılabilir. II Zaman boyutunda, nasıl İngilizlerin Kuzey Amerika'ya ayak basışlarından başlayarak Amerika'nın tarihini anlayamazsınız, İngilizlerin İngiltere'ye gelişlerinden başlayarak da İngiltere'nin tarihini anlayamazsınız. Aynı biçimde mekân boyutunda da bir ülkenin tarihini o ülkenin sınırları dışında olanlara bakmaksızın yalnızca dünya haritasındaki yerini düşünerek anlamamız olası değildir.

Amerika ve İngiltere'nin tarihlerinde çağ açan olaylar nelerdir? Günümüzden geçmişe giderek bunların iki dünya savaşı, Sanayi Devrimi, Reformlar, Batılı keşifler, Rönesans ve Hristiyanlığa geçiş olduğunu söylemeliyim. Şimdi ben Amerika'nın ya da İngiltere'nin tarihini bu olayların önemini vurgulamadan anlatana ya da bu olayları Amerika ya da İngilte-

132

reyle ilgili bölgesel olaylar biçiminde açıklayana karşıyım Bu önemli olayları herhangi bir Batı ülkesinin tarihi içinde açıklayabilmek için kişinin düşüneneceği en küçük birim bütün Hristiyan dünyasıdır. Hristiyan dünyası demekle Roma Katolikleri ve Protestan dünyasını -Papalığa bağlılıklarını ilân etmiş Roma Patrikliğinin yandaşları ile onu reddedenleri-amaçlıyorum.

Fakat Hristiyan dünyasının tarihi de kendi zaman ve mekân sınırları içinde anlaşılabilir. Hristiyan dünyası her ne kadar bir tarihçi için Amerika'dan, İngiltere'den ya da Fransa'dan daha iyi bir çalışma birimiye de, iyice incelendiğinde yetersiz olduğu görülüyor. Zaman boyutunda. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen Ortaçağın kapanışına kadar uzanabilmekte; yani yaklaşık bin üç yüz yıl geriye gidebilmekte ki bu, Hristiyan dünyası tarafından temsil olunan topkum türlerinin var olageldiği altı bin yılın dörtte birinden az. Hristiyan dünyası günümüze kadar yaşamış üç tür uygarlıktan üçünü de içine alabilecek bir uygarlığa sahip

Mekân boyutunda, Hristiyan dünyasının dar sınırlılığı daha da çarpıcı. Bir bütün olarak dünya haritasına baktığımızda çok az olan kara parçasının, birkaç ada ve yarımada ile çevrili olan Asya kıtasından oluştuğunu görürüz. Hristiyan dünyasının uzanabildiği en uzak sınır neresidir? Bunun batıda Alaska ve Şili, doğuda Finlandiya ve Dalmaçya olduğunu görürsünüz. Bu dört sınır arasında Hristiyan dünyası en

geniş sınırlarına ulaşmış. Peki bu alanın büyüklüğü ne kadardır? İki büyük adayla birlikte Asya'nın Avrupa yarımadasının uç kısmı kadar. (Bu iki adayla Kuzey ve Güney Amerika yi amaçlıyorum.) Batı dünyasının Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki sınır dışı kalan kuşkulu bölgelerini de katsamz, bu yeryüzündeki toplam yerleşilebilir alanın

133

çok küçük bir parçasını oluşturur. Bu yüzden Hristiyan dünyasının tarihini kendi coğrafya sınırları içerisinde anlamamız olanaksız.

Hristiyan dünyası Hristiyanlığın bir ürünü, fakat Hristi-yanlık Batıda doğmamış; başka bir uygarlığın İslâm'ın sınırları içinde doğmuş. Bizler, Batılı Hristiyanlar, bir zamanlar dinimizin Filistin'de büyüdüğü yeri Müslümanlardan almaya çalıştık. Eğer Haçlı Seferleri başarılı olsaydı, Hristiyan dünyası Asya'nın en önemli bölümlerine uzanmış olacaktı. Ne var ki, Haçlı Seferleri başarısızlıkla sonuçlandı.

Hristiyan dünyası günümüze kadar yaşayan beş uygarlıktan biri. Altı bin yıl önce doğan toplum türlerinin ilk temsilcilerinin belirmesinden bu yana varolan yaklaşık on dokuz uygarlıktan ancak bu beş tanesi varlıklarını bugüne kadar sürdürebildi.

III

Diğer yaşayan dört uygarlığı ele aldığımızda; eğer bir uygarlığın Asya kıtasındaki sürekliliği o uygarlığın varoluş kanıtı olarak kabul edilirse, o zaman dört uygarlığın "daha canlı" olduğu ortaya çıkar.

Bizim kardeş uygarlığımız olan Ortodoks dünyası Baltık Denizi'nden Pasifik Okyanusu'na, Akdeniz'den Kuzey Buz Denizi'ne uzanmakta; Asya'nın kuzey bölümünün yarısını ve Asya'nın Avrupa yarımadasındaki bölümünün yarısını kaplamakta. Rusya ise bütün uygarlıkların arka kapılarına yük-sekten bakmakta, Beyaz Rusya ve Kuzeydoğu Sibirya'dan Batı dünyamızın Polonya ve Alaska'daki kapılarına; Kafkasya ve Orta Asya'dan İslâm ve Hint dünyasının kapılarına; Orta ve Doğu Sibirya'dan da Uzakdoğu dünyasının arka ka-

134

palarına...

Bizim üvey kardeşimiz İslâm da kıtada iyice yerleşmiş. İslâm'ın sınırları, Asya kıtasının Kuzey Batı Çin'deki merkezinden, Asya'nın Afrika yarımadasındaki batı kıyılarına kadar uzanmakta. Dakar'da İslâm dünyası, Asya'nın Afrika yarımadasını Güney Amerika adasından ayıran yollarına sahip durumda. İslâm, Asya'nın Hint yarımadasında da yerleşmiş durumda.

Hint ve Uzakdoğu toplumlarına gelince, dört yüz milyon Hintlinin ve dört yüz-beş yüz milyon Çinli'nin kıtada yaşadığını söylemek yeterli sanırım.

Fakat bu uygarlıkların hiçbirisinin önemini yalnızca yaşadıkları için abartmamalıyız. Eğer "yaşam süreleri" yönünde değil de başarılı olma yönünde bir değerlendirme yaparsak, insan ırkını sonsuz kurtuluşa davet eden seçkin ruhların karşılıklı başarısıyla karşılaşırız.

Kimlerdir bu insanlığın seçkin ruhları? Konfüçyüs ve Lao-tse. Buddha, Yahuda ve İsrail'in peygamberleri, Zerdüşt, İsa, Muhammed ve Sokrates'i bunlar arasında sayabiliriz ve bu seçkin ruhların hiçbirisi yaşayan beş uygarlığın çocuklarından değil. Konfüçyüs ve Lao-tse, şimdi ölü olan Uzakdoğu uygarlığının ilk kuşağının, Buddha şimdi ölü bulunan Hint uygarlığının ilk kuşağının çocuklarındandı. Hosea, Zerdüşt, İsa ve Muhammed şimdi ölü bulunan Suriye uygarlığının, Sokrates ise şimdi ölü bulunan Yunan uygarlığının çocuklarındandı.

Son dört yüz yıl içerisinde yaşayan bu beş uygarlık, Hristiyan dünyasının Asya'nın, Avrupa yarımadasının ucundan Okyanus'a ve Ortodoks dünyasının Asya kıtasına doğru genişlemesiyle karşı karşıya geldi.

Hristiyan dünyasının genişlemesi iki özel durumda olu-

135

yor: Okyanuslulaşma ki, buna bugün biz, dünyadaki bütün yerleşik bölgelerin ötesine uzanan, yani dünya çapında bir genişleme olarak adlandırıyoruz ve modern mekanik yollarla "mekân ve zamanın fethi" nedeniyle, iyice yayılan Batı uygarlık ağının dünyanın uzak bölgelerini hiç görülmedik biçimde fiziksel bir ilişki içine sokması. Fakat Batı uygarlığının bu biçimde yayılışı, Rus Ortodoks dünyasının ve benzeri uygarlıkların çağdaş yayılışından yalnızca derece olarak farklı.

Tarih görüşümüzün de birleşmesine neden olacak, günümüz insanlığının birleşmesine önemli katkılarda bulunan bazı yeni yayılmalar var. Şu anda ölü bulunan Suriye uygarlığı, batıda Asya'nın Avrupa ve Afrika yarımadasındaki Atlantik kıyılarına Fenikeliler tarafından, güneydoğuda Asya'nın Hint yarımadasının ucuna Himyerîler ve Nasturîler tarafından, kuzeydoğuda Pasifik'e Manichanlar ve Nasturîler tarafından götürülmüş. Denizden iki, karadan ise bir yönde yayılmış. Pekin'i gören herkes, Suriye uygarlığının çarpıcı anıtını hatırlayacaktır. Pekin'deki Mançu Hanedanı'nın üç dille yazılmış yazıtlarında Mançu ve Moğol metinlerinin Çin harfleriyle değil de Süryanice yazıldığını görmekteyiz.

Şimdi ölü bulunan fakat, başkaları tarafından yayılan uygarlıklardan Yunan uygarlığı, batıda Marsilya'ya Yunanlıların kendileri tarafından, kuzeyde Ren ve Tuna ırmağına Romalılar tarafından, doğuda Hindistan ve Çin'e Makedonyalılar tarafından yayılmışken; Sümer uygarlığı, beşiği Irak'tan bütün yönlerde kendiliğinden yayılmıştır.

IV

Bütün bu uygarlıkların başarılı yayılmaları sonucu, dünyanın yerleşilebilir bölgeleri büyük bir toplum durumuna

geldi. Bu yayılmanın en sonuncusunu Hristiyan dünyası gerçekleştirdi. Fakat Hristiyan dünyasının yayılışı yalnızca dünyanın birliğini tamamladı, bunun yayılma hareketinin son evresi olmaktan öte bir anlamı yoktu. İkinci olarak, dünyanın birleştirilmesi Batılı bir çerçeve içinde gerçekleştirilmiş olsa da, günümüzdeki Batı üstünlüğünün uzun sürmeyeceği kesin.

Birleşmiş bir dünyada Batılı olmayan on sekiz uygarlık -dördü yaşayan, ondördü ölü- etkinliklerini kesinlikle yeniden sağlayacaktır. Yüzyıllar, kuşaklar boyunca, dünya yavaş yavaş değişik kültürler arasında bir denge sağlamak için savaşmakta. Batı kültürü, Batı toplumunun modern yayılışıyla karşılaştığı diğer kültürlerle canlı ve ölü bir karşılaştırma sonucu gerçek ve mütevazı yerine çekilebilir. Bu açıdan bakıldığında tarih, bize ve bizden sonra gelecek kuşaklara şu çağrıyı yapmakta.

İnsan kardeşlerimiz için yapabileceğimiz bütün hizmeti yaparsak -birleşmiş bir dünyada davranışlarının ne olması gerektiği konusunda yardım ederek- kendi kültürlerimizin ve ülkelerimizin tarihlerinin oluşturduğu hapisane duvarlarını kırmak için gerekli istek ve gücü göstermeliyiz ve kendimizi, tarihi bir bütün olarak görmeye alıştırmalıyız.

Diğer insanlar için yapmamız gereken ilk şey, bilinen canlı ve ölü uygarlıkların tarihini bir bütün olarak sunmamızdır. Bunun başarılması için iki yol var.

Birinci yol, yaşayan örnekler olarak söz ettiğim uygarlıklar arkasındaki etkileşimi incelemek. Bu etkileşimin önemi tarihsel olarak aydınlatıcı; yalnızca birkaç uygarlığı tek bir odak noktasında birleştirmiş olmasından değil, fakat aynı zamanda bu etkileşimden büyük dinlerin doğmuş olmasından. Suriye ve Babil uygarlıklarının etkileşiminden doğmuş olan

136

137

Yahudilik ve Zerdüştlük; Suriye ve Yunan uygarlıklarının etkileşiminden doğmuş olan Hristiyanlık ve İslâm; Hint ve Yunan uygarlıklarının etkileşiminden doğmuş olan Mahayana Budizm ve Hinduizm bunlara örnek olarak gösterilebilir. Eğer insanlığın bu dünyada bir geleceği varsa, ben bunun son dört bin yılda ortaya çıkan dinlerin (son üç bin yıl içinde çıkan ilki dışında tümünün) içinde yattığına inanıyorum; bu dinleri doğuran uygarlıklarda değil.

Bilinen bütün uygarlıkları bir bütün olarak incelemenin ikinci bir yolu, kendi özel tarihlerinin karşılaştırmalı bir çalışmasını yaparak, onlara insan topluluğunun birçok türünden yalnızca belli bir türün temsilcileri olarak bakmaktır.

Eğer uygarlıkların tarihlerindeki ana aşamaları doğum, büyüme, çözülme ve yıkılma olarak ortaya koyarsak, deneyimlerini aşama aşama karşılaştırma olanağına kavuşuruz. Bu yolla belki de her uygarlıkta ortak olan deneyimleri ve her uygarlığın kendine özgü, eşsiz deneyimlerini sınıflandırarak, uygarlık denilen toplum türlerinin bir morfolojisini elde edebiliriz.

Eğer bu iki incelemeyle tek bir tarih görüşüne varabilir-sek, tuhaf gözlüklerimizle gördüğümüz değişik uygarlıkların tarihini ve insanlarını daha başka açılardan görmemiz gerektiğine inanacağız.

Görüş açımızı ayarlarken, iki değişik savı sırasıyla izlemede çok dikkatli davranmalıyız. Bunlardan biri, insanlığın geleceğinin felâketle sonuçlanmayacağı ve ilk iki dünya savaşında ayakta kaldığımızı göre; İkinci Dünya Savaşı bu savaşlar sırasının sonuncusu olmasa da, dünyada barışın sağlanabileceği savı. İkinci sav ise iki dünya savaşının gelecekteki büyük bir felâketin ilk habercileri olduğu yönünde.

Bu ikinci sav, insanlığın savaş kurumunu ortadan kaldır-

138

madan önce atom enerjisini kullanmayı öğrenmesiyle oldukça pratik bir duruma girdi. Benim çıkış noktası olarak aldığım günümüzdeki dünya yaşamındaki bu çelişkiler, aynı zamanda gerçek bir toplumsal ve ruhsal hastalığın belirtileri olarak gözüküyor. Çağdaş tarih görüntüsünde bu uğursuz özelliklerin varlığı, iki savdan tatsız olanını kötü bir şaka olarak değil, fakat gerçek bir olasılık olarak ele alınması gerektiğinin bir belirtisi.

Her iki seçenek için de, ben tarihçiler olarak kendimizin ve okuyucularımızın dikkatini; geçmişteki etkinliklerinin ışığında birleşmiş bir dünyada, insanlığı bekleyen bu iki geleceğin üstesinden gelecek uygarlıkların ve insanların tarihine çevirmemiz gerektiğine inanıyorum.

Eğer birleşmiş bir dünyada insanlık mutlu bir geleceğe kavuşacaksa, böyle bir geleceğin Eski Dünya'da Çinlileri, Kuzey Amerika adasında da Kanadalıları beklediğini söyleyebilirim. Kuzey Amerika'da

insanlığın geleceği ne olursa olsun, Fransızca konuşan Kanadalıların her durumda orada kalacaklarına inanıyorum.

İnsanlığın geleceğinin oldukça karanlık olacağı savı konusunda, en geç birkaç yıl önce, nasıl bir geleceğimiz olacağını Tibetlilere ve Eskimolara bağlı olduğumu söyleliydim, çünkü bu insanlar ender korunmuş yerlerimizde yaşıyorlar. "Korunmuş" olmak, doğal ki insanın aptallığından ve zayıflığından korunmuş olmak anlamında. Doğarım güçlüklerinden değil, insanın Orta Taş Çağından bu yana fiziksel çevresinin efendisi olmuş bu tarihten beri insanın karşılaştığı öldürücü tehlikeler yalnızca kendisinden gelmiştir. Fakat Tibetlilerin ve Eskimolann evleri artık korunmuş olmaktan çıktı, çünkü Kuzey Kutbunun, Himalayalann üstünden uçabiliyoruz. Ve sanıyorum ki, Kuzey Kanada ile Tibet, gelecekteki bir

139

Rus-Amerikan savaşına sahne olabilir.

Eğer insanlık atom bombalarının verdiği hırsla çevreye saldırıyorsa, Orta Afrika'daki Negrito Pigmelerine günümüz pigmelerinin kalıtımın bir bölümünü kurtarma görevi düştüğü inancındayım. (Filipinler ve Malaya yarımadalarında yaşayan doğulu kuzenleri, bizim gibi tehlikeli bölgelerde olduklarından yok olmaları kuvvetle olası.)

Antropologlarımızın söylediğine göre bu Afrika Negrito-larının Tann-İnsan ilişkileri konusunda tam anlamıyla saf ve yüce inanışları var. İnsanlığımıza yeni bir soluk verebilirler ve artık o tarihte geçen altı bin ile on bin yıl arasında kazandığımız her şeyi yitirmiş olacağız. Fakat altı bin yıl, insan ırkının var olduğu altı yüz bin ya da bir milyon yıl yanında nedir ki?

Felâketin en kötüsü, bütün insan ırkını, Afrika Negritola-nını bile yok etme olasılığımızdır.

Gezegemizdeki insan tarihinden edindiklerimizden çıkararak bunun o kadar olanaksız olmadığını söylemeliyim. İnsanın ilk yargısını Orta Taş Çağında ilân ettiği konusunda yanılmıyorsak, insanın dünyadaki hükümranlılığı yalnızca yüz bin yıl kadar, ki bu, gezegendeki beş yüz ya da sekiz yüz milyon yıllık yaşamın yanında nedir? Geçmişte, dünyamız uzun süre yaşayıp sonra sona eren yaşam biçimlerine tanık oldu. Günümüzden yüz otuz milyon yıl önce ile elli milyon yıl öncesi arasında, seksen milyon yıl yaşamış olan dev zırhlı sürüngenleri gördü. Fakat sürüngenler çağı sona erdi. Bundan üç yüz milyar yıl önce dev kabuklu balıkların çağı vardı. Bu yaratıklar o sıralarda alt çenelerini oynatabilme gibi büyük bir başarıya ulaşmışlardı. Fakat balıkların çağı da sona erdi.

Kanatlı böceklerin iki yüz elli milyon yıl kadar önce ortaya çıktığına inanılır. Belki de insanların kurumsal bir yaşam

yaratacağını sezinleyen büyük kanatlı böcekler dünyaya gelmek için sıralarını bekliyorlar. Eğer karıncalar ve anlar bir gün insanın sahip olduğu entellektüel anlayışın bir kııntısına sahip olurlar ve tarihi kendi görüş açılarına göre yorum-larlarsa, hemen hemen yararsız bölümlerle dolu olan insan memelilerinin açık hükümranlığını "ses ve öfke dolu, hiç mi hiç anlamsız" olarak görecektir.

Bize düşen, tarihin bu yorumunun doğru olmadığını göstermektir.

140

141

Dokuzuncu Bölüm

RUSYA'NIN BİZANS'TAN DEVRALDIĞI KALITIM

I

Eğer bu bir deneme yerine vaaz olsaydı, en önemli cümlesi Horace'ın şu ünlü sözü olacaktı: "Siz doğayı tırmıkla başınızdan uzaklaştırabilirsiniz ama o yine size dönecektir."

Rusya'daki bugünkü rejim, Rusya'nın geçmişiyile hemen hemen bütün konularda ilişkisini kestiğini ileri sürüyor. Batılılar, Bolşeviklerin söyledikleri şeyi kesinlikle yaptıklarını gördü. İnanırdık ve titredik, fakat insan düşününce kişinin geçmiş kalıtını o kadar kolay reddedemeyeceğine inanıyor. Horace'ın da belirttiği gibi, geçmiş reddettiğimiz zaman o kurnazca gizlenerek geri gelmekte. Bazı bilinen örnekler bunu kanıtlamakta.

1763'de İngilizlerin Kanada'yı fethi, St. Lawrence vadisinin Fransızlar, Atlantik kıyısının İngilizler tarafından sömürge durumuna getirilmesiyle başlayan, kıtayı parçalama hareketine bir son vererek, Kuzey Amerika'nın haritasını yenilemiş gözüküyordu. Ancak bunun görünüşte böyle olduğu sonra ortaya çıktı. 1763'de birleştirilen iki yönetim 1783'de tekrar ayrıldı. Tekrar bölünen kıtada İngilizler Atlantik kıyısı yerine bu sefer St. Lawrence vadisini ellerine geçirmişlerdi. Fakat bu değişiklik, kıtanın yirmi yıl önceki gibi siyasal olarak iki ayrı parçaya ayrılması ile karşılaştırıldığında, çok kü-

142

çük bir değişiklik.

Aynı biçimde, 1660 Restorasyonu da XVI. yüzyılın sonlarında Piskoposluk ve Presbiteryen bölümlerine ayrılan, İngiliz Protestan Kilisesini yeniden bir bütün durumuna getirerek, İngiltere'nin dinsel yaşamını

yenileştirmiş gibi gözüküyor. Görünüşler burada da yanıltıcı; çünkü Piskoposluk XVI-II. yüzyılda resmî kiliseye karşı olan Metodist bir kilisenin doğuşuna öncülük etti.

Fransa'da Roma Katolik Kilisesi bir zamanlar ayrılığı bastırarak sağladığı birliği yeniden sağlayamama şaşkınlığı içinde XII. yüzyıl reformcularından Albigense'ler, XVI. yüzyılda Huguenot'lar olarak ortaya çıktılar. Huguenot'lar da sırasıyla bastırılınca, Roma Katoliklerinin Kalvenist'lere en yakın kolu olan Jansenist'ler ortaya çıktı ve XIII. yüzyılda Katolik-lerle Adoptionist'ler (Albigense'lerin öğretisi) arasında başlayıp, son yedi yüzyıl içerisinde birliğin sağlanması için kullanılan baskılara karşın, günümüze kadar geldi.

Horace'ın temasının bu tarihsel örneklenişinin ışığında, günümüz Rusya'sı ile geçmişi arasındaki ilişkiyi inceleyelim.

Marksizm, Rusya'da yeni bir düzen görünümünde, çünkü eskiden Büyük Petro'nun Rusya'ya getirdiği yeni yaşam düzeni gibi, o da Batıdan geldi. Eğer bu Batılılaşma evreleri Rusya'nın kendi isteği ile olduysa, bunları gerçek hareketler olarak sunmak yerinde sayılabilir. Fakat Rusya kendi isteği ile mi Batılılaşıyor, yoksa baskı altında mı?

Bu konuda, yazarın kişisel görüşleri şunlar: Ruslar yaklaşık olarak bin yıl, bizimki gibi Yunan-Roma uygarlığının kuşağından gelme, fakat kendine özgü ve değişik bir uygarlık olan Bizans uygarlığının üyesi olmuşlar. Bizans ailesinin bu Rus çocukları, Batı dünyasından etkilenme tehlikesine yüreklice karşı koymuşlar ve hâlâ da koymaktalar. Batı tarafından

143

ele geçirilip, içinde zorla erimemek için, kendilerini sürekli Batı teknolojisine sahip olmaya zorlamışlar. Bu güç gösterisi Rus tarihinde en az iki kere gerçekleştirilmiştir: birincisi Büyük Petro, ikincisi ise Bolşevikler tarafından. Bu hareketi tekrarlamak gerekmiştir, çünkü Batı teknolojisi gelişmeye devam etmiştir. Büyük Petro XVII. yüzyıl Batı tersane işçisinin ve talim çavuşunun becerilerini keşfetmek zorundaydı. Bolşevikler ise bizim sanayi devrimiyle baş etmek zorundaydılar. Fakat Rusya bunu başardığı anda, Batı, atom bombasının sırrını keşfederek onu geçiyordu.

Bütün bunlar Rusları bir ikilemin içine sokuyor. Kendilerini zorla Batılılaşmaktan korumak için, kendi istekleriyle kısmen Batılılaşmaları gerekiyor ve eğer hem Batılılaşmak hem de bu hareketi sınırları içinde tutmak isterlerse, insiyati-fi kendi ellerinde bulundurmaları gerekli. Elbette ki en önemli soru şu: Yabancı bir uygarlığı bütünüyle değil de kısmen benimsemek olası mı?

Bu sorunun karşılığını, Rusya'nın Batıyla olan ilişkilerinin önemli bölümlerini gözden geçirerek verebiliriz. Batıda Rusya'nın saldırgan bir ülke olduğu sanısı var; ki bu Batılı gözlerle bakıldığında gerçekten doğru bir san. Onu XVII. yüzyılda Polonya'yı hırsla parçalayan; XIX. yüzyılda Polonya ve Finlandiya'ya zulmeden; günümüz savaş sonrası dünyasının baş saldırganlarından biri olarak görüyoruz. Ruslara göre ise bu tam tersi. Ruslar kendilerini Batının sürekli kurbanları olarak görüyorlar. Belki de Rusların görüşü açıktır. Eğer tarafsız bir araştırmacı bulunabilirse, Rusların XVIII. yüzyılda İsveç ve Polonya'ya karşı olan başarılarının bir karşı saldırı olduğunu ve Rusya'nın bu karşı saldırıda kazandıklarının, önceden ve sonradan Batıya verdiklerinden az olduğunu söyleyebilirdi.

144

İç bölgelerdeki su yollarını ele geçirerek ilkel Slav halkı üzerinde kendi yönetimlerini kurup ilk Rus devletinin temellerini atan "Varangian"ların, Hristiyan dünyasının Charle-magne komutasında kuzeye ilerlemesinden rahatsız olup doğuya ve batıya doğru hareket eden İskandinav barbarlarından olduğu anlaşılıyor. Eski ülkelerinde kalan ataları Hristi-yanlaştınlmış ve Rusya'nın batı ufkunda sonradan İsveçliler olarak ortaya çıkmışlardı; saldırganlıkları yok edilmemesine karşın putperestlikten kurtulmuşlardı. XIV. yüzyılda Rusya'nın en güzel bölgesi hemen hemen bütün Beyaz Rusya ve Ukrayna Rus Ortodoksluğundan uzaklaştırılıp, Litvanyalılar ve Lehler tarafından Hristiyan dünyasına katılmıştı. (Polonyalıların XIV. yüzyılda Galicya'da elde ettikleri toprakları Ruslar 1939-1945 savaşının en son devresinde geri alabildiler.)

XVII. yüzyılda Polonyalı saldırganlar, Rusya'nın o ana kadar fethedilmemiş Moskova'sına kadar sızmışlar ve Rusların son bir müdahalesiyle geri çekilmişlerdi. Bu sıralarda İsveçliler Rusları Baltık'tan, doğu kıyısından Polonya'nın kuzey sınırlarına kadar olan yerleri elde ederek kovmuşlardı. 1812'de Napolyon, XVII. yüzyılda Polonyalıların yaptığını tekrarlamış ve XIX., XX. yüzyıllarda Batının saldırıları Rusya'nın üzerine hızlı bir yağmur gibi yağmaya başlamıştı. 1915-1918 yıllarında Rusya'yı işgal eden Almanlar Ukrayna'yı geçip Kafkasların güneyine ulaştılar. Almanların 1918-1920 yıllarında yıkılışından sonra, sıra İngiliz, Fransız, Amerikalı ve Japonlara gelmişti. 1941'de Almanlar daha korkunç ve acımasız bir biçimde yeniden saldırdılar. XVIII., XIX. yüzyıllarda Rus orduları da Baü topraklarında savaştı, ancak her zaman Batılılar arasındaki bir kavgada Batılı bir ülkenin müttefiki oldu-lar. Jki Hristiyanlık arasında yüzyıllarca süren savaşlarda, öy-

145

le gözüküyor ki, Ruslar saldırının kurbanları olurken Batılılar saldırganlar olmuşlar.

Ruslar, Batının düşmanlığına, yabancı bir uygarlığın inatçı yandaşları oldukları için karşı karşıya kalmışlar ve 1917 Bolşevik Devrimine kadar Doğu Ortodoks dünyasının bir ürünü olan Bizans uygarlığını kabul etmişlerdir. Ruslar, Doğu Ortodoks dünyasına X. yüzyılın sonunda katılmışlar; bunun düşünülerek alınmış bir karar olduğu açık. Güneydoğu steplerindeki komşuları Hazarlar gibi Yahudiliği, Volga'ya kadar uzanan doğulu komşuları Beyaz Bulgarlar gibi İslâm'ı kabul edebilirlerdi. Ruslar bu örneklere karşın seçimlerini Bizans dünyasının Doğu Ortodoks Hristiyanlığını seçerek yaptılar ve İstanbul 1453'de Türkler tarafından fethedilip Doğu Roma İmparatorluğu'nun son kalıntıları temizlenince, o sıralarda Müslüman ve Lâtinlere karşı Rus Ortodoks dünyasını canlandıran Moskova Prensiği, kendinden emin olarak Yunanlılardan Bizans kalıtını teslim aldı.

1472'de Moskova'nın grandükü III. İvan, İstanbul'da, son Yunan temsilcisinin kardeşinin kızı olan Zoe Palaeologos'la evlendi. 1547'de IV. İvan (Korkunç İvan) kendisini Çar ya da Doğu Roma İmparatoru ilân etti; taht boş olduğu için bu konuda oldukça atak düşünüyordu. Geçmişte Rus Prensleri, Bizans Ortodoks Patriğinin İstanbul'daki Yunan İmparatorunun siyasal tebaasından olan ve unvanı, sanı, hakları artık Moskova Grandükü İvan tarafından ele alınan bir piskopos idi. Yardımcısı olan Kiev ya da Moskova Başpiskoposunun dinsel tebaalarıydılar. Son ve kararlı adım 1589'da, Bizans Patriği Moskova'yı ziyaret ederken, Moskova Başpiskoposunun bağımsız bir Patrik konumuna yükseltilmesine razı edilerek (ya da zorla) atıldı. Yunan Patriği bugüne kadar Ortodoks Kiliselerinin patrikleri içinde en güçlüsüydü. Rus Orto-

146

doks Kilisesi bağımsızlığına kavuşunca, Ortodoks Kiliseleri içinde sayıca ve güçlü bir devleti savunma açısmadan en kuvvetli duruma geçti.

1453'den sonra Rusya, Müslümanların elinde olmayan tek Ortodoks ülkesiydi ve İstanbul'un Türkler tarafından alınışının öcünü yüzyıl sonra Tatarlardan Kazan'ı alarak aldı. Bu, Rusya'nın Bizans kalıtına sahip olmak için attığı başka bir adımdı. Rusya bu kalıtı yalnızca bilinmez tarihsel güçlerin çalışması sonucunda ulaşmamıştı. Ruslar bu işin bilincindeydi: XVI. yüzyılda bu siyaset, keşiş Theophilus'un III. ve IV. İvan arasında hüküm süren Moskova Grandükü III. Basil'e yazdığı şu ünlü satırlarla daha açıklık kazanıyordu:

"Eski Roma Kilisesi dalaleti yüzünden yıkıldı; İstanbul'daki İkinci Roma'nın kapıları Türklerin baltalarıyla yıkılırken, Moskova Kilisesi Yeni Roma Kilisesi gökte güneşten daha çok parlıyordu... İki Roma yıkılmıştı ama üçüncüsü yeniden ayakta; bir dördüncüye de gerek yoktu." Kendinden emin olarak ve düşünerek Bizans kalıtını devralan Ruslar, diğerlerinin yanında Bizans'ın Batıya karşı olan geleneksel tavrını da alıyorlar ve bu yalnızca 1917 Devrimi öncesinde değil, sonrasında da Rusların Batıya karşı özel tavırlarında çok özel izler bırakıyordu.

Bizans'ın Batıya karşı olan davranışı çok basit olduğundan Batılılar bunu anlamada zorluk çekmezler. Gerçekte, bu tutumu tanımamız gerekiyor, çünkü bu da bizim hakkımızda beslediğimiz o olanaksız inançtan doğuyor. "Frenk"ler olarak kesinlikle inanıyoruz ki, bizler İsrail'in, Yunan'ın, Roma'nın seçilmiş kalınmaları geleceğin vadedilmiş kalınmalarıdır. Bu inancımız evrenin zaman ve mekânla olan bağlarını çözen, son devrin jeolojik ve astronomik buluşlarıyla bile sarsılmadı. Primal nebuladan protozona, protozondan ilkel in-

147

sana kadar süren doğa düzeni sonucu, bizde sonuçlanan ilâhî bir nesep izini izliyoruz. Bizanslılar da aynısını yaptılar, ancak bunun yanında kendilerini doğuştan kazanılan o olanaksız hakla ödüllendirerek. Vadedilen kalıtıcılar tek bir geleceğe sahiptiler ve destanın Bizans yorumuna göre bunlar Bizanslılar idi, Frenkler değil.

Bu öğretinin oldukça normal bir sonucu var. Bizans ile Batının aralan açık olduğu zaman, Bizans her zaman haklı, Batı ise her zaman haksızdı.

Bizanslı Yunanlılardan Ruslar tarafından devralman bu Ortodoksluk ve yazgı duygusu, Doğu Ortodoks Hristiyanlığının dağılışından sonra kurulan komünist rejimin de özelliklerinden. Kuşkusuz Marksizm Batılı bir inanış, fakat Batı uygarlığını hesaplasmaya çağırın bir Batılı inanış. Bu yüzden dedesi Doğu Ortodoks Kilisesine bağlı, babası XIX. yüzyıl "Slâvci" olan XX. yüzyıl Rus'unun devraldığı kalıtı alışamadan bir Marksist olması olası. Marksist Rus için, Slâvci Rus için, Doğu Ortodoks Kilisesine bağlı Rus için Rusya hep "Kutsar'dı ve Borgias'ın, Kraliçe Viktorya'nın, Smiles'in Self-Help'i ve Tammany Hall'i, kirli ve değersizdi. Bu, öyle bir inanış ki, hem Rus insanına geleneksel Batı kınayışı konusunda izin veriyor, hem de Rus hükümetine, halen sanayileşmiş olan Batı tarafından fethedilmek için Rusya'nın sanayileşmesi konusunda yardıma oluyor. Bu inanış, tanrıların, seçkin insanların kucaklarına bıraktığı güzel bir armağan.

II

Bugün Marksist Rusya'da bile etkinliğini duyuran, Rusya'nın Bizans kalıtını biraz daha inceleyelim. Yunanlıların Anadolu ve İstanbul'daki Bizans tarihinin ilk dönemlerine baktığımızda, kardeş uygarlığımız göze çarpan özellikleri neler? İkisi diğerlerinden daha çok önem kazanıyor; Bizans'ın her zaman haklı olduğu inana ve totaliter devlet yapısı.

Her zaman haklı olma inancının tohumları Yunanlı ruhlara, Batıya karşı duydukları üstünlüğün birdenbire kırılmasıyla atıldı. Siyasal yaşamlarında yüzyıllarca süren karışıklık, Romalıların onlara egemen olmaları ile son buldu. Roma İmparatorluğu Yunanlılar için hem yaşam koşulu hem de gururları için dayanılmaz bir eylem kaynağı idi. Bu, onlar için korkunç bir psikolojik ikilem yaratıyordu. Bundan çıkış yolunu Roma İmparatorluğu'nu Yunan'ın bir ürünü saymakta buldular. Antonines zamanında Yunan düşünürleri, Roma İmparatorluğu düşüncesini Platon'un düşünür-kralların ideal krallığını düşünerek kabul ederken, Yunanlı eylemciler Roma kamu hizmeti için izin koparıyorlardı. IV. yüzyılda Roma İmparatoru Konstantin, Bizans'taki Yeni Roma'sını eski bir Yunan kentinin yanına kurdu. İstanbul, Lâtin konuşan kurucusu zamanında Eski Roma'ya bağlı olmuşsa da, iki yüz yıl sonra Jüstinyen zamanında yeniden Yunanılaştırmıştı. Jüs-tinyen'in, ana dili Lâtince'yi son derece sevmesine rağmen V. yüzyılda Roma İmparatorluğu, İtalya dahil, Batıda yıkılınca Yunan ve yan-Helen Doğulu prensliklerinde yaşadı. VI., VII. yüzyıl başlarında Papa Büyük Gregory zamanında Eski Roma terkedilmiş ve unutulmuş bir imparatorluktu. Yunanlı Yeni Roma, bu imparatorluğun yeni merkezi ve yönetim yeri idi.

Bugün Yunanlı bir köylüye ne olduğunu sorarsanız ve bir an için okulda öğrettikleri gibi "Helen" demeyi unutursa, size başkenti İstanbul'da olan ölümsüz Roma İmparatorluğu'nun tebaasından Yunanca konuşan Doğu Ortodoks Hris-

i

148

149

tiyanı anlamında, bir "Romyos" olduğunu söyleyecektir. "Çağdaş Yunan" anlamında "Helen" kelimesinin kullanılışı eskinin bir dirilişidir; milâdî takvimin VI. yüzyılından beri Romalı (şimdi Ortodoks Hristiyan Kilisesinin Yunanca konuşan başlısı anlamında) ile "Helen" (kâfir anlamında) arasındaki zıtlık eskinin "Helen" (uygar insan anlamında) ile "Barbar" arasındaki zıtlığın yerini aldı. Bu oldukça ilerlemeci bir değişiklik sayılabilir. Bu değişikliğe karşın Yunanlılar için her zaman önemini koruyan bir şey yüzünden, "doğa her zaman geri gelecektir," Yunanlı her zaman haklıydı. Putperest Yunan kültürü üstünlüğü belirten bir iz olarak kaldıkça, Yunanlı "Helen" olmakla övünür. Fakat koşullar değişince ve Helenizm barbarlığın karanlığına dalmca, Yunanlı sesinin tonunu değiştirir ve Hristiyan Roma İmparatorluğu'nun bir başlısı olduğunu söyler. Hellenizm aşama kaybedebilir, fakat Yunanlı hiç mi hiç kaybetmez.

Hangi krallık olursa olsun, krallığın gerçek kalıtları olma yönünde sanını ustaca koruyarak, Yunan Ortodoks Hristiyanı Lâtin dünyasını "en tepeye" yerleştirdi. IX. yüzyılda İstanbul'un Yunanlı Ortodoks Patriği Photius, Batı Hristiyanların hizipçi olduklarına işaret etti. İzin verilmeyen bir inancı öğretinin içine sokarak öğretiyi değiştirmişlerdi. Bizans her zaman haklıydı, fakat o sıralarda Batı dünyasını haksız sayarken özel bir nedeni vardı. Photius Bizans dünyası ile Batı dünyası arasındaki bir karşılaşmanın ilk raundunda Eski Romalıları zor duruma düşüren teolojik buluşunu yaptı.

Bu yarışma bugün Sovyetler Birliği ve ABD arasında olduğu gibi, ideolojik ve siyasal olarak iki rakip arasında soyutlanmış bir bölgenin kuruluşu içindi. IX. yüzyılda barbarlar Güneydoğu Avrupa'yı İstanbul'un kapılarından Viyana kapılarına kadar işgal ettiklerinde, Hristiyan uygarlığı ilgilerini

150

çektirdi. Fakat hangi Hristiyan dünyasına yüzlerini çevirmeliydiler? Yunan Ortodoks dünyasına mı, yoksa Bizans dünyasına mı? Yoksa Frenklerin Lâtin Katolik dünyasına mı? Sağduyu bu iki Hristiyan dünyasının coğrafya olarak en uzak, dolayısıyla da en az tehlikeli olanına yaklaşmayı önerdi, bunun için Frenklere karşı olan Moravyalı, barbar Bizans'a; Bizans'a karşı olan Bulgar, barbar Roma'ya döndü. Bugün ABD'nin değil de Rusya'nın eşiğinde yatan Yunanistan'ın ve Türkiye'nin, Moskova'ya değil de Washington'a dönmeleri gibi. Bu önermeler yapıp reddedilmeyince, Güneydoğu Avrupa için Batı ile Bizans arasında yarışma başlamıştı, kozlar oldukça yüksek olduğundan yarışma neredeyse çıkmaza girecekti. Photius'un iyice kızıştırdığı bunalım, Macarların istilâsı yüzünden ertelendi. Bu yeni göçebelerin Tuna boylarınca yerleşmeleri sonucu, IX. yüzyılın sonlarına doğru Ortodoks dünyası ile birbirinden yeniden ayrıldı. Fakat Macarların X. yüzyılın sonlarında, Batı Hristiyanlığına çevrilmesiyle iki rakip Hristiyanlık arasındaki kavga yeniden başladı ve 1054 yılının hizipleşmelerine doğru yol aldı. Hemen sonra, Bizans gururu korkunç tersliklerle karşılaştı. Batıdan gelen Frenk Hristiyanlarla, doğudan gelen Türk Müslümanlar sırasıyla Bizans'a saldırdı. Rusya'nın Moskova çevresindeki iç bölgesi, Doğu Ortodoks dünyasının bağımsızlığını kaybetmeyen tek bölgesiydi. Bizans uygarlığının Anadolu ve

Balkan yarımadasındaki bütün toprakları alınmış, bu bozgunun son aşamasında İstanbul'un 1453 akşamı ikinci ve son kez düştüğü sırada, Yunanlılar için son özgürlük fırsata iki yabancı ve iğrenç boyunduruktan birini seçmek zorunda kalmışta. Bu üzücü seçimle karşılaşan Yunanlı Ortodoks Hristiyanlar Batılı hizipçi Hristiyan arkadaşlarının boyunduruğunu şiddetle reddederek, gözleri açık Müslüman Türklerin bo-

151

yunduruğunu seçtiler. Onlar İstanbul'da "Kardinalin ya da Papa'nın tacını görmektense, Muhammed'in sangını görmeyi" tercih edeceklerdi.

Bu önemli kararı belirleyen duygular edebiyat eserlerinde hâlâ var. Bugüne oranla Ortaçağ'da, Roma'nın iki kalıtçısı arasındaki antipati karşılıklıydı Lompand Bishop Liutrand'ın 968 yılında İstanbul'da Bizans sarayındaki diplomatik görevleri gereği, Sakson imparatorları I. ve II. Otto'ya gönderdikleri raporları okuyun. İlk anda, kitabın yazıldığı zamanı unutup yalnızca tona ve kitabın havasına dikkat ederseniz, yazarın 1917'den bu yana, bir tarihte Moskova'yı ziyaret eden bir Amerikalı olduğunu sanırsınız. Bizans Prensesi Anna Com-vena'nın, I. Haçlı Seferi ile uğraşmak zorunda kalan babası İmparator Alexius'un egemenlik sürdüğü yıllar konusunda yazdıklarını okuyunuz. Yazarın, Paris'in Orta-Amerikalı turistlerce işgalini anlatan Fransız kadınlarından birisi olduğunu sanırsınız. En azından. Batılıların anlaşılmayacak biçimde sırrını keşfettikleri o ölüm saçan silâh -arbalet- konusundaki betimlemeleriyle aydınlanıncaya kadar bu kafanızda kalacaktır. Ne olurdu bu, yazgının her zaman kendilerine güldüğü Bizanslılar tarafından keşfedilseydi(!). Anna Comvena'nın tarihi, bir Rus'un 1947'de ABD'nin atom bombasındaki üstünlüğünden yakınma olabilir.

Neden İstanbullu Bizans felâkete uğradı? Ve neden Moskovalı Bizans yaşamakta. Bu iki tarihsel bilinmezin anahtarı, Bizans'ın totaliter devlet yapısında aranmalı.

Savaşan dünyada barışı yüzyıllarca korumuş olan Roma ve Çin imparatorlukları, yurttaşlarının sevgi ve hayallerinde o derece güç kazanıyor ki, artık imparatorluklardan ayrı yaşayamıyor ve hiç parçalanmayacağına inandıkları yapılarının yıkılacağına inanamıyorlar. Roma İmparatorluğu yıkıldığın-

152

da ne o zamanki bağılıları ne de gelen kuşaklar yıkılışına inanmadı ve gerçeklerle karşılaşmak istemediklerinden, ilk fırsatta Roma İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek amacıyla olduklarından, hayalle gerçeği uzlaştırma yollarını araştırdılar. Milâdî tarihin VIII. yüzyılında Roma İmparatorluğu'nu doğu ve batıda diriltmek için önemli adımlar atıldı. Batı'da Charlamagne'nin atılımı tam bir başarısızlık; fakat iki kuşak önce İstanbul'da, Suriyeli Leo'nun atılımı tarihsel bir başarıydı.

Ortaçağ'da Bizans uygarlığının anayurdunda başarılı bir Roma İmparatorluğu'nun kuruluşunun en önemli sonucu. Doğu Ortodoks Kilisesinin devletin denetimine girmesiydi.

Putperest Yunan-Roma dünyasında din, lâik yaşamın bir parçası olmuştu. Roma İmparatorluğu'nun izni olmadan yayılan Hristiyanlık, özgürlüğünü yasalara karşı gelerek ve zulüm görerek savundu.

İmparatorluğun hükümeti kilise ile uzlaşınca, Hristiyanlık eskiden resmî dinsizliğin Roma devletinde sahip olduğu bağımlı ve yardımcı duruma düştüğünü kabul etmiş görünüyor. İmparatorluğun Yunanlı

"yürek"i-in-de, İstanbul'un el değiştirmesiyle imparatorluğun durumu üç yüz yıl merak konusu

olduğunda, bu kabul ediş daha çok farkediliyordu. Örnek olarak Kraliçe Eudoxia'yı kızdırdığında St.

John Chrysostom'a ve İmparator Jüstinyen'in öfkesiyle karşı karşıya kaldığında, Papa Vigilus'a olanlar

gösterilebilir. Kilise, resmi hapishanesinden imparatorluğun yıkılışıyla kurtuldu. İstanbul'da bile VII.

yüzyılın büyük bunalımından, Ortodoks Patriği Sergius ile İmparator Heraklius aynı biçimde söz ettiler.

İmparatorluğun iki yüz yıl önceden yıkılıp bir daha toparlanamadığı Batıda Kilise yalnız özgürlüğüne kavuşmakla kalmamış, fakat aynı zamanda bu özgürlüğü korumuş ve hatta ona üstünlük de

sağlamıştır. Protestan ül-

153

!!-

!!

kelerindeki çağdaş bağımsız kiliselerle Ortaçağ Katolik Kilisesi o anda bölünmemiş olan Batı dünyasmda ana çizgilerde birbirine benzerlerdi. Protestan ülkelerinde modern bir biçimde yapılan kiliselerin Batı tarihinde ayrıcalıklı bir yeri var. Üstelik Batı devletinde Kilise yeniden lâik bir güç olarak kabul edilirken, Kilise ile devlet arasındaki hiç de Batılı olmayan bu ilişki, Batı dünyasmda bütünüyle olağan olan dinsel özgürlük havası ile yumuşatıldı. Öte yandan Bizans dünyasmda VIII. yüzyılda imparatorluğun yeniden kurulması Doğu Ortodoks Kilisesinin özgürlüğünü yok ettiyse de, o özgürlüğünü yavaş yavaş yeniden ele geçirdi. Hapishaneye bir daha savaşmadan girmedi. Savaş yaklaşık olarak iki yüz yıl sürdü ve Kilisenin Ortaçağ Doğu Roma Devleti'nin bir kurumu olmasıyla sonuçlandı. Kiliseyi bu duruma düşüren devlet böylece kendisini totaliter yapmış oluyordu, -eğer bizim kullandığımız "totaliter devlet" terimi

bütün tebaası üzerinde üstünlüğünü sağlayan bir devlet anlamına geliyorsa- Ortaçağın Bizanslı totaliter devleti, Roma İmparatorluğu'nun uygarlıklarının gelişmesindeki yıkıcı etkilerden sıyrılmayı başararak ayakta kaldı. Bu, toplumu birleştiren öğeleri parçalayan, küçülten ve duraklatan bir kâbustu. Bizans devletinin başlangıçta bastırdığı zengin olanakları, Doğu Roma İmparatorluğu'nun güçlü olduğu yerlerin dışındaki bölgelerde yaratıcı parıltılar olarak ortaya çıktı: Anayurtlarından kovulan Yunan göçmenlerinden yeni bir Magna Graecia çıkarmayı başaran Sicilyalı bir keşiş olan aziz Nilu'nun parlak dehası ya da Batının "El Greco" diye saygı duyduğu XVI. yüzyılın Cre-atanlı bir ressamı olan Theotokopoulos, bu yaratıcılığın örneklerinden sayılabilir. Bizans toplumunun "garip kurumu" yalnızca yaratıcılığın parlak kapasitesini tüketmekle kalmamış, Bizans kültürünün Yunanlı havâirileriyle, dinden dön-

154

müş Yunanlılar arasında ölümcül bir savaşı hızlandırarak, Bizans dünyasının yukarıda belirtilen mevsimsiz yıkımını hazırlamıştır.

İstanbul'un Ortodoks Patriğinin Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlanması, dinsiz bir prens Doğu Ortodoks Hristiyanlığı kabul ettiğinde çözümlenemez bir ikilik yaratıyor. Eğer Ortodoks olan kişi Ortodoks Patriğinin dinsel tebaasından ise, Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasal egemenliğini kabul etmesi onun için kaçınılmaz bir sonuç. Öte yandan eğer kendisine uysal bir Patrik bularak bağımsızlığını korursa Doğu Roma İmparatorunun akranı olduğunu ileri sürecektir, ki bu da imparator için kaçınılmaz bir sonuç. Bu ikilik Rus Prensi Vladimir ve ardıllarını korkutmadı, çünkü Rusya'nın İstanbul'dan uzaklığı, Doğu Roma imparatorunun kuramsal üstünlüğünü etkisiz kıldı. Fakat bu sömürgeleri Doğu Roma İmparatorluğu'nun kıyısında yatan Bulgar prenslerini gerçekten korkuttu ve Bulgaristan önceleri biraz Roma'yla oynadıktan sonra son olarak Bizans'ı seçtiğinde, Bizans dünyasında hem Yunan Ortodoks Doğu Roma İmparatorluğu'na ve hem de Bulgaristan'ın Ortodoks Slav devletine aynı anda yer yoktu. Bunun sonucu Bulgaristan'ın 1019 yılında Doğu Roma İmparatorluğu tarafından yıkılışına yol açan yüzyıllık bir Yu-nan-Bulgar savaşıydı. Bu savaş, galip gelen taraf üzerinde öyle derin yaralar açmıştı ki, XI. yüzyıl bitmeden karşı karşıya kaldığı Frenk ve Türk saldırılarına dayanamamıştı. O günün Bizans dünyasında bu âfetten yalnızca Rusya, uzaklığıyla kurtulabilmişti; ki bu yüzden "Vadedilen Mirasçısı" olarak son Bizans Hristiyanlarındandı Bizanslıların inandığı gibi yazgı doğuştan bize değil, onlara gülüyordu.

Yine de, Rusya'nın yaşamı genelde pek o kadar da kolay olmamıştır. Yaşamasını Ortaçağdaki şanslı coğrafi bir kazaya

155

borçlu olmasına karşın, bundan sonra gördüğümüz gibi hep kendi çabalarıyla kurtulmuştur. XIII. yüzyılda iki yüz yıl önce Bizans Uygarlığının Yunanistanlı topraklarının Türklerin ve Haçlıların saldırısına uğradığı gibi, Rusya da iki cepheden Tatarların ve Litvanyalıların saldırısına uğradı. Doğudaki düşmanlarının kesin bir zafer kazanmamasına karşın Rusya, Batı dünyasının gittikçe gelişen teknolojik "bilgi" siyle başat-mek zorunda.

Ruslar bu uzun ve çetin savaşta bağımsızlıklarını korumanın çaresini Ortaçağ Bizans dünyasının ölümü demek olan siyasal kurumu kabul etmekte buldular. Yaşama umutlarının siyasal gücün bir merkezde toplanmasında yattığını düşünerek Bizans totaliter devlet yapısının Rusya'ya uyarlanmasına çalıştılar. Moskova Grandükalığı bu siyasal deneyin laboratu-vanydı. Moskova'nın bu işten çıkan birçok zayıf prensliğin tek bir büyük kuvvet altında toplanmasıydı. Bu, Rus binasının görünüşü iki kez yenilendi -ilk kez olarak Büyük Petro, ikinci olarak da Lenin tarafından- fakat yapının aslı hiç değişmedi ve bugünün Sovyet Rusya'sı da XIV. yüzyılda Moskova Grandükalığı gibi, Ortaçağ Doğu Roma İmparatorluğu'nun belirgin özelliklerini yansıtmakta.

Bizans totaliter devletinde kilise, lâik hükümetin bir aracı olmayı kabul ettikçe, Hristiyan da olabilir Marksist de. Sovyetler Birliği'ni komünist dünya devrimini hızlandırmak için kullanmak isteyen Troçki ile komünizmi Sovyetler Birliği'nin çıkarları için kullanmak isteyen Stalin arasındaki sorun, Aziz John Chrysostom'la İmparatoriçe Eudoxia arasında ve The-dora ile İmparator VI. Konstantin arasında savaşa neden olan o eski sorunun aynısı. Ortaçağ Bizans dünyasında olduğu gibi çağdaş Bizans dünyasında da zafer lâik gücün şampiyonlarına düştü. Batı tarihindeki VII. Gregor'la IV. Henry arasın-

156

daki kuvvet denemelerinde kazanan taraf dinsel gücü elinde bulunduran taraf olmuştur.

Bizans'ın totaliter devlet kurumu, Ortaçağda Yunanlılar ile Bulgarlar arasında ölesiye bir savaş başlattığı andaki tarihsel sonuçları, bugün Rus Ortodoks dünyası için de doğurmamış. Ne var ki, Rusya'nın Bizans'tan devraldığı kalıtın, Rusya'nın geleceğini ne biçimde etkileyeceğini bilmiyoruz. Rusya şu anda Batı dünyasında yerini almak ya da Batıdan uzak durarak anti-Batıcı karşı bir dünya kurmak seçeneklerinden birini seçmekte karşı karşıya. Rusya'nın vereceği son kararın yine kendisine Bizans'tan

geçmiş olan Ortodoksluk ruhu ve kader duygusundan etkileneceğini söyleyebiliriz. Haç'ın altında olduğu gibi, Orak ve Çekiç'in altında da Rusya hâlâ «Kutsal Rusya» ve Moskova «Üçüncü Roma» idi.

157

Onuncu Bölüm

İSLÂM, BATI VE GELECEK

Geçmişte, İslâm ve bizim Batı toplumu değişik durumlar ve değişik rollerde birbirleriyle karşılaştılar. İlk karşılaşma, Batı toplumu daha «çocuk» iken ve İslâm, Arapların kahramanlık çağındaki en önemli dini iken meydana geldi. Araplar Ortadoğunun eski uygarlıklarının topraklarını daha yeni fethedip birleştirmişler ve bu imparatorluğu bir dünya devletine dönüştürmeye çalışıyorlardı. Bu ilk karşılaşmada Müslümanlar Batı topraklarının yarısını istilâ ettiler ve az kalsın hepsini ele geçireceklerdi. Kuzeybatı Afrika'yı, İber yarımadasını, Galyalı Got'u (Ron ırmağının ağız ile Pireneler arasındaki Languedoc kıyısını); ve yüz elli yıl sonra, bizim olgunlaşmamış Batı uygarlığı Şarلمان İmpara-torluğu'nun yıkılışıyla yeniden kötüleşince, Müslümanlar Afrika'dan başlayan hareketlerle, İtalya dışında, hemen hemen her yeri ele geçirdiler. Bundan sonra Batı toplumu bu mevsimsiz yok olma tehlikesini bastırarak gelişmeye başlayıp İslâmî bir dünya devletinin kuruluşu engellendiğinde, kozlar el değiştirdi. Batılılar, Akdeniz'in bir ucundan diğer ucuna uzanan alanı, İber yarımadasından Sicilya'ya, oradan da Suriye'ye «Terre d'outre Mer» e kadar olan alanı ele geçirdiler. Birkaç yüzyıl önce Hristiyanlığın bir yandan Kuzey Avrupa'lı barbarların, diğer yandan Arapların saldırısına uğrayarak gerilediği gibi, İslâm da bir yandan Haçlıların diğer yandan da Orta Asyalı göçmenlerin saldırısına uğrayarak iyi-

158

ce geriledi.

Bu ölüm-kalım savaşında İslâm, Hristiyanlığın önceden başardığı gibi, hayatta kalmayı başardı. Orta Asyalı saldırganlar İslâm'ın içinde eritilmiş, Frenk saldırganlar kovulmuş oldu ve toprak olarak Haçlı Seferlerinin tek sonucu, önceden İslâm'ın elinde olan Sicilya ve Endülüs'ün Batı topraklarına katılması oldu. Elbette İslâm'dan kazanılan siyasal kazançların yanında Haçlı Seferlerinin ekonomik ve kültürel sonuçları daha önemliydi. Fethedilen İslâm, ekonomik ve kültürel olarak, zalim fatihini büyüledi ve Lâtin dünyasının basit yaşamına uygarlığın nimetlerini sundu: Mimarî gibi belirli sanat dallarında bu İslâmî etki Batı dünyasının «ortaçağ»ını bütünüyle kapladı ve Sicilya, Endülüs gibi Arap İmparatorluğu'nun Batıdaki ardılarında bu etki daha derin ve geniş bir biçimde görüldü. Fakat bu, oyunun son perdesi değildi, çünkü Ortaçağ Batı dünyasının İslâm'ı yok etmek için giriştiği saldırı daha önce Arap İmparatorluğu'nun kurucularının yeni doğmuş Batı uygarlığının beşiğini ele geçirmek için giriştiği saldırı gibi, başarısızlıkla sonuçlandı. Bir kere daha saldırıyla karşı karşıya kalan, karşı saldırıya geçti.

Bu sefer İslâm, İslâm'ı kabul eden Orta Asyalı göçmenlerin torunlarından olan, Ortodoks dünyasını fethedip bir imparatorluk kuran ve Arapların, Romalıların giriştiği gibi bir dünya devleti kurmaya çalışan Osmanlılar tarafından temsil edildi. Son Haçlı Seferinin başarısızlıkla sona ermesinden sonra, Batı dünyası Ortaçağ sonlan ve Yeniçağın başlannda yalnızca Akdeniz kıyısı boyunca değil, aynı zamanda Tuna havzasında yeni bir kıta boyunca da Osmanlılara karşı savunmaya geçti. Yine de bu savunma taktikleri büyük ölçüde zayıflığın, stratejik bir göstergesi oluyordu; çünkü Batılılar enerjilerinin çok azını kullanarak Osmanlı saldırılarını çık-

159

maza sokmayı başarmışlardı ve İslâm'ın enerjisinin yarısı savaş alanında yok edilirken, Batılılar kuvvetlerini okyanusun, dolayısıyla da dünyanın efendileri olma yönünde kullanıyorlardı. Bu yüzden Amerika'nın keşif ve istilâ edilmesinde Müslümanlardan önce davranmakla kalmamışlar, aynı anda Müslümanların Endonezya, Hindistan ve tropik Afrika'ya gelerek kazanacakları topraklara girmişlerdi. En son olarak İslâm'ı çevreleyip, ondan sağlayacakları bütün kârları düşündükten sonra, kendi topraklarındaki eski düşmanlarına saldırdılar.

Batının İslâm dünyası üzerine bu yoğun saldırılan, iki uygarlığı günümüzde yeniden karşı karşıya getirdi. Görülecektir ki bu, Batı uygarlığının, bütün insanlığın büyük bir toplum olarak birleştirilmesini ve modern Batı tekniğini kullanabildiğimiz yerdeki, gökteki, denizdeki herşeyin denetimini isteyen büyük hırsının bir parçasıdır. Batının bugün İslâm'a yaptığını İslâm da sırasıyla, hâlâ canlı olan Ortodoks Hristi-yan, Hint, Uzakdoğu uygarlıklarına ve tropik Afrika'da köşelerine çekilmiş ilkel toplumlara yapmakta... Onun için İslâm ve Batının çağdaş karşılaşması, geçmişteki ilişkilerinden yalnızca daha canlı ve içten olmakla kalmamış; Batılı adamın dünyayı «Batılılaştırma» eylemini açığa çıkaran bir olay olmuştur -iki dünya savaşını görmüş bir kuşağın tarihinde-, bu gerçekten en ilginç ve en önemli olaylardan sayılmalı.

Bu yüzden İslâm bir kez daha Batıyla karşılaşılıyor. Ne var ki bu kez kozlar, Haçlı Seferlerinin en kritik dönemlerinde-kindenden daha çok aleyhinde; çünkü çağdaş Batı, ona karşı yalnızca silâh yönünden değil aynı zamanda silâh sanayiinin son derece bağlı olduğu ekonomik yaşam biçimi konusunda da ve

hepsinin üstünde ruhsal kültürde -uygarlık denilen ve kendi kendine dışa dönük ürünleri yaratan ve besleyen o de-

160

rûnî güçte- de üstün.

Uygar bir toplum birbirini izleyen bu tehlikeli durumlarla karşılaştığında, kendisini savunmak için iki yol var. Bu iki tip savunmanın örneklerini, bugün İslâm'ın Batının etkisine karşı koyusunda görebiliriz.

Yunan ve Suriye uygarlıklarının karşılaşmasında ortaya çıkan benzeri bir durumu günümüze uygulamak, mümkün olduğu kadar mantıksal da. Milâdî tarihin başlangıcındaki ilk yüzyıllarda, Helenizm'in etkisi altında kalan Yahudiler (İranlıları ve Mısırlıları da ekleyebiliriz) iki parçaya bölündüler. Bazısı «Zealot» oldu, bazısı da «Herodian.»

«Zealot» (1) bilinmeyenden kaçan; yabana birisi karşısına son model silâhlarla çıkıp, üstün taktiklerle savaşa giriştiğinde ve bu karşılaşmada durumu kötüye gittiğinde, kendi geleneksel savaş tekniğini titiz bir biçimde uygulayan insandır. Aslında «Zealot»luk, dış bir zorlamayla eskinin diriltilmesi-dir ki bunun en güzel örneklerini çağdaş İslâm dünyasında, Kuzey Afrikalı Sunusf ler ve Orta Arabistanlı Vahhabf ler veriyorlar.

Bu İslama «Zealot» ların en belirgin özelliği bunların modern dünyanın ticaret yollarından *uzakta*, verimsiz, az nüfuslu topraklarda yaşıyor olmaları ve petrol çağının başlangı-na kadar da Batı yatırımına ilgisiz kalmaları. Bunun dışında kalan tek hareket Doğu Sudan'a 1883'den 1898'e kadar egemen olan Mehdî hareketi. Sudanlı Mehdî Muhammed Ah-med, Batı yatırımı Afrika'ya el attıktan sonra, Yukarı Nil yatağının yanına yerleşti. Bu zor coğrafi koşullarda Sudanlı Mehdî'nin halifesi, Batı kuvvetleriyle çarpıştı; eski silâhlarla modernlerinin karşısına çıktığından ağır bir biçimde yenildi.

Mehdî'nin yaptığını, Romalılar Silifkeli kralları devirdikten

(1) Roma egemenliğine karşı ayaklanmış Musevî.

161

sonra, Yahudilerin Helenizm baskısından kurtuluşları sırasında Maccabee'lerin elde ettiği geçici başarıyla karşılaştırabiliriz. Bundan, Romalıların milâdî tarihin ilk iki yüzyılında Yahudi «Zealot»ları devirdiği gibi, bugün de Batı dünyasının büyük kuvvetlerinden birisi de ABD, örneğin eğer Vahhabî «Zealot»lar kendisi için önem verilebilecek bir tehlike yaratırsa, aynı biçimde devirebileceği sonucunu çıkarıyoruz. Düşünün ki, aşırı çevrelerin baskısıyla Suudî Arabistan hükümeti, petrol satışlarında aşırı fiyatlar istedi ya da petrol kaynaklarının kullanımını yasakladı. Kurak toprağının altındaki bu gizli servetin keşfi, Suudî Arabistan'ın bağımsızlığını tehlikeye düşürdü; çünkü Batı artık çölleri kendi teknik buluşlarıyla demiryolları, silâhlı araçlar, kum tepelerinin üstünden kırkayak gibi tırmanan traktörler, yukarıdan akbabalar gibi uçan uçaklarla fethetmeyi öğrendi. Fas'ın Rif ve Atlas dağlarında, Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki iç savaşlarda Batı becerisini çödekilerden daha tehlikeli olan İslamcı «Zealot»ları bastırırken gösterdi. Bu dağlık bölgelerde Fransız ve İngilizler, modern Batı silâhını ele geçirmiş ve kendi toprağında en iyi biçimde kullanmayı öğrenmiş bir dağlı kabileyi bozguna uğrattılar. Elbette ki dumansız, sürekli ateş eden tüfikle donanan «Zealot» artık o eski saf ve temiz «Zealot» değil, çünkü Batılının silâhını benimsediği ölçüde kutsallığını yitiriyor. Eğer bu konuda düşünürse, gerçi «Zealot»un davranışı hiç düşünmeden ve içgüdüsel olur ve içinden kendisini korumak için Batılı saldırganların askerî tekniğini benimsemekten öteye gitmeyeceğini ve bu biçimde koruduğu bağımsızlığının, kurallara diğer yönlerden uyduğu için, Tanrı'nın, kendisi ve çocukları için bir lütfü olduğunu söyleyebilir.

Bu anlayış, 1920'lerde San'a İmamı Seyyit Yahya ile bir İngiliz elçisi arasında geçen konuşmada daha iyi görülüyor. Elçinin görevi San'alılann Birinci Dünya Savaşı'nda işgal ettikleri ve bir daha boşaltmadıkları İngilizlerin koruması altında bulunan toprakları savaştan geri vermesi için İmam'ı kandırmaktı. Görevini başaramayacağına iyice inandıktan sonra, İngiliz elçisi İmam'la yaptığı son konuşmaya ayrı bir hava vermek için İmam'ın yeni model ordusunun askerî görünüşünü övdü. İmam'ın övülmekten hoşlandığını görünce devam etti:

«Sanırım ki artık diğer Batı kurumlarını da kabul edebilirsiniz?»

İmam gülerek, «Zannetmem» dedi.

«Gerçekten mi? Bu beni ilgilendiriyor. Nedenlerini öğrenebilir miyim acaba?»

İmam, «Diğer Batı kurumlarından hoşlanmam gerektiğini sanmıyorum» dedi.

«Öyle mi? Ne gibi kurumlar örneğin?»

İmam, «Parlâmentolar,» diye karşılık verdi. «Ben kendim yönetmek istiyorum. Parlâmentoyu sıkıcı bulabilirim.»

Elçi «Neden?» diyerek ileri atıldı. «Sorumlu, parlâmentoya dayalı temsilî bir hükümetin Batı uygarlığının zorunlu parçalarından birisi olmadığına size söz verebilirim. İtalya'ya bakın, parlamenter sistemi bıraktıkları halde Batıran güçlü devletlerinden.»

İmam bu sefer, «Güzel ama sizin içiniz var» dedi. «Şu anda hemen hemen hiç bilinmeyen içinin ülkeme sokulmasını istemiyorum.»

Elçi «Çok doğal» dedi; «Fakat sorun o ise, size içinin Batı uygarlığının zorunlu bir parçası olmadığına söz verebilirim. ABD'ye bakın. İçkiyi bıraktığı halde Batının güçlü devletlerinden.»

162

163

İmam, konuşmanın bittiğini sezdiiren bir gülümsemeyle, «Ne olursa olsun, ben parlâmentodan, içkiden ve bu gibi şeylerden hoşlanmıyorum» dedi.

İngiliz elçisi, son dört kelimeyi söylerken yüzünde beliren gülümsemede bir nükte havası olup olmadığını anlayamadı; fakat bu kelimeler sorunun can damarına iniyordu. Batılı yeniliklerin San'a'ya girmesi konusunda yapılan araştırma, yeniliklerin San'a'ya İmam'ın düşündüğünden daha kolaylıkla girebileceğini gösterdi. Bu kelimeler, gerçekte Batı uygarlığını çok uzaktan seyreden İmam'ın, o uzak perspektiften, Batı uygarlığını tek ve bölünmez bir bütün olarak gördüğünü gösterdi. Gerçekte bu, Batılı bir göze, birbiriyle ilgisiz parçalar olarak gözüküyordu. Bu yüzden İmam'ın kendi diliyle anlattığı şey, İmam'ın Batı askerî tekniğinin ilkelerini benimsemekle, geleneksel İslâm uygarlığını bütünüyle parçalayacak bir belâyı insanların yaşamına yerleştirdiği idi. Başlattığı kültür devrimi en sonunda Yemen'lileri, Batı yapımı hazır giysileri giymek zorunda bıraktı. Eğer İmam, çağdaşı Gand-hi'yi görseydi bunları işitecekti. Böyle bir tahmin diğer Müslümanlara olanlarla birkaç kuşak önce karşı karşıya kaldıkları o sinsi «Batılılaşma» hareketleriyle desteklenmekte.

Bu yine, Batı diplomasisinin Doğudaki yeri konusunda çıkan bunalımları 1839 yılında Mısır'da bulunan Lord Palmers-ton için Dr. John Bowring tarafından hazırlanan raporun bir paragrafıyla örneklenebilir. Bu sırada Mısır'ı yönetmekte olan Mehmet Ali Paşa (2) otuz yıldır Mısırlıları düzenli bir biçimde «Batılılaştırma»ya çalışıyordu. Dr. Bowring bu raporda kadın hastalıklarıyla ilgilenen tek kadIN hastahanesinin, Mehmet Ali'nin İskenderiye'deki deniz tophanesinin sınırları içinde olduğunu söylüyor ve nedenini arıyor. Mehmet Ali

(2) KavalaLI Mehmet Ali Paşa

164

uluslararası olaylarda bağımsızlığını korudu. Bunun için gereken ilk şey, etkin bir ordu ve donanmaya sahip olmaktı. Etkin bir donanma, günün Batılı modellerine göre kurulmuş bir donanma demektir. Gemi yapımının tekniği yalnızca Batıdan gelecek uzmanlardan öğrenilebilecekti; fakat bu uzmanlar Mısırlı Paşanın hizmetini, büyük ücretler karşılığında bile kabul etmediler. Gelebilmeleri için ailelerinin ve hizmetçilerinin refahının Batıdaki evlerinde olduğu biçimde sağlanması gerektiğini söylediler. Refah koşullarından bir tanesi, kendileriyle birlikte deneyimli Batılı pratisyenleri getirebilmeleriydi. Buna göre hastahane olmadan tophane de olmayacaktı; bu yüzden Batılı kadrosu olan bir hastahane, başlangıçta tophanenin yanINda yapıldı. Tophanedeki Batılı insan sayısı oldukça azdı; hastahane personeli, TanRI'nın Frenkleri lanetlediği o enerjinin verdiği bitmeyen hırsıyla kullanılmaktaydı. Mısır yerlilerinin yaşadığı bu leyyonda en çok rastlanan hastalıklar kadın hastalıklarıydı. Batılı uzmanlarca yönetilen deniz tophanesinin çevresinde kadIN hastalıkLaRI için kurulan hastahane-nin öyküsü işte böyle.

Bu bize yabancı bir uygarlığın baskısına karşı verilebilecek cevaplaRI düşündürüyor. Eğer San'alı İmam Yahya, çağdaş İslâm dünyasında «Zealot» luğun (en azından inançla yumuşatılmış bir «Zealotluk») bir temsilcisi ise, dehasının o mezhebe kendi ismini verdirttiği Mehmet Ali de «Herodian» luğun bir temsilcisidir. Gerçekte Mehmet Ali İslâm dünyasında ortaya çıkan ilk «Herodian» değil, o, cezasını çekmeden «Herodian» kalabilenlerin belki de birincisi. Bu cezayı farkedenden III. Selim talihsizce öldü. Mehmet Ali, aynı zamanda «Herodian» olmayı temkinli bir biçimde ve önemli başaRIlarla sürdürmüş birisi; İstanbul'da Sultan II. Mahmud'un topallayarak sürdürmesine rağmen.

165

«Herodian», bilinmeyen tehlikesinden korunmak için en etkin yolun, sırrını keşfetmekte yattığı ilkelerine göre hareket eden insandır; kendisinden becerili ve daha iyi silâhlanmış olan birisiyle karşılaştığında geleneksel savaş tekniğini unutarak düşmanın taktik ve silahıyla savaşmayı öğrenen insandır. Eğer «Zealot» luk dış baskıyla diriltelen eskinin bir çe-sidiyse «Herodian» lık aynı dış baskıyla diriltelen bir kozmopolitik çeşididir. İslâmî «Zealot»luk Necef ve Büyük Sah-ra'nın step ve vahalarında boy gösterirken, yüz elli yıl önce aynı nedenlerle ortaya çıkan, çağdaş İslâmî «Herodian»luğun III. Selim ve Mehmet Ali'den beri İstanbul ve Kahire'de boy göstermesi bir rastlantı değil. Coğrafya olarak İstanbul ve Kahire, çağdaş İslâm'ın topraklarından, Vahhabîlerin Riyad'taki ve Sunusîlerin Kur'arâ'daki merkezlerine tam zıt bir konumda bulunuyor. İslâmî «Zealot»luğun kaleleri olan vahalar bütünüyle ulaşılamayacak yerlerde; İslâmî «Herodian»luğun yeşerdiği yerler, büyük ticaret yollarının geçtiği İstanbul Boğazı ve Süveyş Kanalı'na yalan bölgelerde. Bu yüzden, stratejik ve ekonomik yönden

oldukça önemli olan ülkelerin iki başkenti olarak Kahire ve İstanbul, Batının ağırlarını İslâm'ın kalesine atmaya başladığı andan beri, Batılı yatırım için en çekici şehirler olmuşlardı. Güçlü olan yabana kuvvetlerin etkisiyle oluşan iki karşılıktan en etkininin «Herodian»lık olduğu ortada. «Zealot», kendisini izleyenlerden kurtulmak isteyen devekuşunun başını kuma sokması gibi, geçmişe sığınmaya çalışırken, «Herodian» bugünü yüreklice karşılayıp geleceği araştırır. «Zealot» içgüdüyle hareket ederken, «Herodian» aklıyla hareket eder. «Herodian»; «Zealot» olsun «Herodian» olsun, «Zealot» varı tepkiyle başetmek için akıl ve irade isteyen ikili bir çaba göstermek zorunda. «Herodian» olmak kendi içinde bir kişilik

166

belirtisi (o kadar boş bir kişilik belirtisi olmasa da) Batının tehdidiyle karşı karşıya kalan dünya ülkeleri içerisinde Japonya'nın «Herodian»lar arasında en başarılı olmasına rağmen, XVI. yüzyıla kadar «Zealot»luğun başarılı temsilcilerinden olduğunu unutmamak gerekir. Sağlam kişilikli insanlar olarak Japonlar, bir «Zealot»un verebileceği en iyi karşılığı vermiş ve aynı kişilik yüzünden zor koşullar, direnmekte ısrar etmenin kendilerini yok edeceğini gösterdiğinde, kolayca vazgeçmişler ve cesaretle «Herodian» olmuşlardır.

«Herodian»lık dünyayı saran amansız Batı tehlikesine karşı «Zealot»luktan daha etkili bir karşılık olmasına karşın, gerçekte iyi bir çözüm değil. Bu tehlikeli bir oyun çünkü. Bir örnekle anlatırsak; bir ırmaktan karşı karşıya geçerken, atları değiştirirken sürücüyü bekleyen ölüm gibi, makinalı tüfeğe mızrak ve kalkanla karşı koyan «Zealot»u da aynı ölüm beklemekte. Geçiş dönemi çok tehlikeli ve hemen hemen yok o-lanların çoğunun bu dönemde olduğu anlaşılıyor. Örneğin, İslâmî «Herodian»lığın öncülerinden olan Mısır ve Türkiye'de koşulların, atalarının kendilerine bıraktığından oldukça değişik olduğu göze çarpıyor. Bunun sonucu, her iki ülkedeki «Herodian» hareketi çıkışından sonra kötü günler yaşamış; diğer bir söyleyişle XIX. yüzyılın son çeyreğinde beliren bu geriletiri ve geciktirici koşulların varlığını her iki ülkenin yaşamında bugün bile görmek olası.

«Herodian»lığın iki gerçek zayıflığını yüzümüzü Türkiye'ye çevirerek görebiliriz. II. Abdülhamit engelini üstün bir güç gösterisiyle aşarak, «Herodian» lığı mantıksal yerine oturtan liderlerinin yaptığı devrim. VII. IX. yüzyıllardaki klâsik Japon devrimlerini gölgede bıraktı. Türkiye'deki bu devrim, bizim Batıdaki başarılı ekonomik, siyasal, estetik, dinsel devrimler gibi bütün alanlarda yapıldığından Türk halkının

167

toplumsal deney ve deneyimlerini tepeden tırnağa sarstı.

Türkler yalnızca anayasalarını değiştirmekle kalmadılar (bu oldukça basit bir iş sayılabilir) fakat İslâm inancının koruyucusu durumunda olan halifeyi ve kurumunu, tekkeleri, medreseleri, kadınların yüzünden, anlattığı bütün şeylerle birlikte peçeyi kaldırdılar; İslâm'ın temel direklerinden olan, kişinin alnını yere koyarak kıldığı namazı, kılan insan için olanaksızlaştıran şapkaları giymek zorunluluğunu getirerek erkekleri inanmayanlarla aynı düzeye getirdiler; İsviçre Medenî Hukukunu kelimesi kelimesine Türkçeye çevirip, İtalyan Ceza Hukukundan alıntılar yaparak şeriatı kaldırdılar ve Meclisin oylarıyla yasallaştırdılar; Osmanlı edebî mirasının büyük bir bölümünü yok saymak pahasına Arap harflerini Lâtin alfabesiyle değiştirdiler. Türkiye'deki bu «Herodian» devrimlerinin en cüretkâr ve en önemli değişikliği Türk halkının önüne yeni bir sosyal ideal yerleştirilmesidir. Artık eskisi gibi çiftçi, savaşçı ve insan çobanı olmayacaklardı, ticaret ve endüstri ile uğraşarak, gerektiğinde hasımları Yunanlılara, Ermenilere, Yahudilere karşı koydukları gibi, Batılılara da karşı koyabileceklerini kanıtlayacaklardı. «Herodian» devrimi Türkiye'de bu ruhla, bu güç engeller, bu zor koşullar altında gerçekleştirildi. Her iyi niyetli araştırmacı hatalarını, günahlarını normal karşılayacak ve bu zor görevinde başarıya ulaşmasını isteyecektir. Batılı bir araştırmacı için küçük görmek ve aşağılamak nezaketsizlik olur. Çünkü Batı ile İslâm'ın ilk karşılaşmasından sonra doğalarına aykırı davranmakla suçladığımız bu Türk «Herodian»ları, Batılı bir ulusun ya da devletin kopyasını Türkiye'de üretmeye çalışıyorlar. Amaçlarını biliyor olsak bile, yine de bu amaca ulaşmak için harcadıkları bu kadar emeğe, zahmete değip değmeyeceğini merak etmekten kendimizi alamıyoruz.

168

Kendisini başkaları gibi yaratmadığı için Tanrı'ya her gün dua eden bir Ferisî (3) görünümünde bize karşı koyan Türk «Zealot»undan hoşlanmadığımız bir gerçek. Kendisiyle «acayip bir insan» olarak övündüğü sürece biz acayıplığını iğrenç-leştirerek gururunu kırmaya kendimizi adanmışız ve çevresindeki psikolojik zırhı delmek için ona «Konuşulamayan Türk» adını taktık, şimdi gözlerimizin önünde tamamladığı «Herodian» devriminin içine sürükledik. Bizim tehdidimiz yüzünden kararını değiştirip, kendisini komşu ülkelerin insanlarından farksızlaştırmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Bu kez İsraililerin kendilerine bir kral ararken başvurdukları kabalığı itiraf ettikleri anda Samuel'in kızdığı gibi kızdık ve sıkıldık.

Bu koşullarda Türklerle karşı davranışımız en azından bir kabalık sayılır. Bizim tehdidimizin kurbanı olan Türk, ne yaparsa yapm gözümüze giremeyeceğini, kitabımız Kitabı Mukaddes'ten alıntılar yaparak gösterebilir: «Biz size kaval aldık, siz oynamadınız; biz yas tuttuk siz ağlamadınız» (4) tehdidimizin kaba olması, aynı zamanda yanlış olmasını gerektirmez. Bu harcanan emek boşuna olmasa ve bu çok dikkatli Türk «Herodian»ları amaçlarına tam anlamıyla ulaşsa-lar bile, bu, uygarlık zenginliğimize ne ekleyebilir?

İşte bu noktada «Herodian»lığın iki zayıflığı kendini ele veriyor. Birincisi, «Herodian»lığın yaratıcı değil de öykünme-ci olması. Bu yüzden bir başarıya ulaşsa bile, insana özgü bir yaratıcılığı geliştirmek yerine öykündüğü toplumun makine yapımı maddelerini geliştirmek zorunda. İkincisi, «Herodi-an»lığın bu yolu seenlerden ancak bir azınlığı kurtuluşa erdirebileceği gerçeğidir. Çoğunluk, öykünülen bir toplumun

(3) Eski Musevilerde dinî bir tarikata bağlı kimse.

(4) Yuka, 7:32.

169

yönetici sınıfının buyruğu altına girmeyi göze *almaz*: Bunların yazgısı, ykndkleri toplumun işçi sınıfını arttırmaktır. Mussolini bir keresinde işçi sınıfının olduğu gibi işçi ulusların da olduğunu hatırlatmıştı ki, Batılı olmayan günümüz insanların içinde olduğu kategori de bu olsa gerek. «Herodi-an»lığın etkisiyle bu insanlar ülkelerini Bahrim ulusal devletlerinden biri durumuna getirip, Batılı kardeşleriyle aynı derecede eşit, zgr ülkeler durumuna gelseler bile bir şey değişmeyecek. Bu yüzden bu yazının konusunu düşünerek günümüz İşlm ve Batı karşılaşmasının etkisi insanlığın geleceğinde ortaya çıkabilir kendi ölçütlerine göre bir başarı elde ettikçe tepkideki göreli değişikliğe bağlı olarak İşlamcı «Zealot» ve «Herodian»ların ikisini de yok sayabiliriz, çünkü bunların en büyük başarısı maddi egemenliği mahkûm etmek olabilir. Yok olmaktan kurtulan ender «Zealot», artık ölmüş bir uygarlığın fosili durumuna gelirken, «Herodian», kaybolmaktan kurtulup öykündüğü toplumun içinde erimekte. Her iki grup da içine girdikleri uygarlığa yeni bir şey eklememe durumundalar. İşlm ile Batının günümüzdeki karşılaşmasında, «Herodian» ve «Zealot»cu tepkiler birkaç kere çarpışmış ve bir dereceye kadar da birbirlerini etkisiz duruma getirmişlerdir. Mehmet Ali'nin «Batılılaştırılmış» ordusunun ilk yararı Vahhabi'lere saldıarak yayılmalarını önlemek olmuştur. İki kuşak sonra, Mısır'ı dünyanın ağır koşullarında siyasal olarak güçlü bir devlet durumuna getirmek isteyen Doğu Sudan'daki Mısır rejiminin «Herodian»cı çabasına ilk darbe, Mehdî ayaklanmasıyla geldi. Siyasal olarak güçlü bir duruma gelmek çok önemliydi, çünkü 1882'deki İngiliz işgalini ve onu izleyen siyasal olayları garantileyen işte bu «güçlü oluş» idi.

170

Yine günümüzde, son Afgan kralının 1838-1842 İngiliz-Af-gan Savaşı'ndan beri Afgan politikasının temelini oluşturan «Zealot»u gelenekle ilgiyi kesme kararı, Hindistan'ın kuzeybatı kıyısındaki «Zealot»u kabilelerin yazgısını belirledi. Kral Amanullah'ın sabırsızlığı, tahtının elinden gitmesine ve önceki tebaası arasında kendisine karşı «Zealot»u bir tepkiye yol açtığından, ardıllarının daha güvenli bir «Herodian» yoldan yryeceklerini sezmek hiç de zor değil. «Herodi-an»lığın Afganistan'daki gelişmesi kabilelerin yazgısını belirleyecek gibi. Bu kabileler Batıya karşı kendi ilerinden gelen bir tepkiyi benimsemiş bir Afganistan arkalarında oldukça korkmadan «Zealot»u yolu izleyebileceklerdi. şimdi iki ateş arasında bırakılmışlardı, önceden olduğu gibi Hindistan ve «Herodian»lığa doğru giden bir Afganistan tarafından. Kabileler eninde sonunda kabul edecekleri ya da yok olacakları bir seçimle karşı karşıyaydılar. Kendi akrabalarından bir «Zealot» ile çarpışan «Herodian» in ona bir Batılıdan daha acımasızca davrandığını unutmamak gerekiyor. Batılılar İşlamcı «Zealot»a kamılarla işkence ederken, İşlamcı «Herodian» ona akreplerle işkence ediyordu. 1924'te Kral Amanul-lah'ın Pathan ayaklanışını ve Mustafa Kemal Atatürk'ün 1925'deki Kürt isyanını bastırılışının korkunçluğu, diğer inatçı Kürtlerin Irak'ın İngiliz mandası altında olan bölgesine, Pat-han'lıların İngilizlerin elinde olan Hindistan'ın kuzeybatı kıyısına yerleşmek üzere getirilişindeki insanî ölçülerin yanında iyice belirginleşiyor.

Araştırmamızın sonucu ne oldu? Amacımız uğruna İşlamcı «Herodian» ve «Zealot»u bir köşeye bırakmamız gerekiyorsa İşlm ile Batının günümüzdeki karşılaşmasının insanlığın geleceğine hiçbir etkisi olmayacağı sonucunu mu çıkaracağız? Bu başarılı «Herodian» ve «Zealot»ları bir köşeye bira-

171

karak, İşlm toplumunun çok az bir kesimini gözden çıkarmış oluyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi çoğunluğun yazgısı ne yok olmak, ne fosilleşmek, ne asimilasyon; fakat dünyanın «Batılılaştırılması»nın bir sonucu ortaya çıkan proleter deryasına katılmak olacaktır.

«Batılılaşmış» bir dünyada Müslümanların çoğunluğunun geleceğini düşünerek, sorumluzun karşılığını vermiş sayılabiliriz. İşlamcı «Zealot»u kültürel verimsizlikle suçladığımızda, «proleter» Müslümanı da, aynı biçimde suçlamış olmayacak mıyız? İlk anda bu yargıyı vermeyecek birisi var mıdır acaba? Hep

birlikte «Mısırlı fellahtan ve İstanbullu hamaldan geleceğin uygarlığına yaratıcı bir katkı beklenebilir mi hiç?» diye söylenen, Batılı sömürge yöneticilerinden Lord Cromer ya da General Lyautey ile anlaşılan **Mustafa Kemal** gibi ünlü «Hero-dian»ları ve Büyük Sunusî gibi ünlü «Zealot»ları düşünebiliriz. Aynı biçimde milâdî tarihin ilk yıllarında Suriye, Yunanistan'ın baskısı karşısında kalınca, Herod, Antipas, Gamali-el, Theudas ve Judases, Yunanlı bir şairle İnpartibus Orien-talium konusunda hemen hemen anlaşmışlardı ve Gadaralı Meleager ya da bir Roma prensliğinin valisi olan Gallio gibi «Nasıra'dan güzel bir şey çıkar mı?» diye soruyorlardı Soru tarihteki yerini alınca, karşılık için bir sorun kalmıyor; çünkü Yunan ve Suriye uygarlıkları ömürlerini tamamlamışlar ve iki uygarlık arasındaki ilişkiyi başlangıcından sonuna kadar biliyoruz. Bu sorunun karşılığı iyice bilinen bir cevap olduğundan ilk olarak bu soruyla karşılaşan Yahudilerin, İdume-lilerin, Romalıların, Yunanlıların nasıl şaşırıp çarpıldıklarını anlayabilmek için algılamamızı yenilememiz gerekiyor. Değişik görüşleri olmalarına ve çok zor anlaşacaklarının belli olmasına karşın, bu soruya hepsi «hayır» demekte hiç duraksamadılar.

Tarihin ışığında, yaratıcı gücün ortaya çıkışında kriter olarak «iyi olma» yi alırsak yukarıdaki karşılığın da son derece yanlış olduğunu görürüz. Yunan uygarlığının Suriye, İran, Mısır, Babil ve Hint uygarlıkları üzerindeki baskısıyla doğan karışıklıkta, mezleğin verdiği verimsizlik, «Herodian» ya da «Zealot» çu yollardan birisini seçen Doğululara ulaşmış olduğu gibi, Helen toplumunun en önemli sınıfına da ulaşmış görünüyor. Bu yolların dışında kalan tek yol, Nasıra'nın bir örnek sayılabileceği Doğunun proleterlerinin dünyasıdır. Bu dünyadan böyle zor koşullarda insan ruhunun bugüne kadar ulaştığı en son noktaya erişildi: büyük dinler... Çağrılarını bütün dünyaya yayıldı ve hâlâ kulaklarımız çınlamakta. Bilinen adlar arasında, Hristiyanlık, Mitraizm ve Maniheizm, Kibele-İsis ve Attis-Osiris, İran ve Suriye etkisinde felsefeden bir dine dönüşen Mahayana Budizm Uzakdoğu'da Hint düşüncesinin yeni bir yorumunu getirdi. Eğer bu örneklerin bizim için bir önemi varsa -ki geleceğimizi örten karanlığı dağıtacak ışık parçaları gibi gözüküyor- Batı uygarlığının proleter dünyasına el atan İslâm'ın, geleceği etkileme konusunda Hindistan, Uzakdoğu ve Rusya ile yarışabileceğini haber veriyor.

Bugün Batının etkisi karşısında İslâm her durumuyla hareket halinde. Şu son günlerde yeni dinlerin başlangıcını oluşturabilecek bazı ruhsal kınıtlılara da tanık olabiliriz. Akra ve Lahor'dan Avrupa ve Amerika'ya misyonerlerini yollayan Bahaî ve Ahmedî hareketleri. Batılı araştırmacının aklında; fakat biliciliğin bu noktası ulaşabileceğimiz en son noktada durur ve anlamsız atılımlara girişmekten kendini korur. Gelecekte olacaklar konusunda bir takım spekülasyonlara girmek olasıyken, gelmekte olan olayların kesin belirtilerini olaydan çok daha az önce kestirebiliriz; kendimize yol göstericiler olarak seçtiğimiz tarihsel örnekler bize, uygarlıkların

ı r

172

173

çarpışmasından doğan dinlerin büyümesinin yüzyıllar aldığı ve uzun süredir konuşan bir ırkta siyah atın her zaman kazanacağını haber veriyor.

İstanbul'un Hristiyanlığı koruması altına aldığı yıl ile İskender'in Çanakkale Boğazı'nı geçtiği yıl arasında altı yüz elli yıl varken, Bihâr'da Çinli hacıların kutsal toprakları ile Hintli Budistleri «Gerçek nedir?» sorusuyla karşı karşıya bırakan, Hindistan'ın Yunanlı hükümdarı Menander arasında beş yüz elli yıl var. Yüz elli yıl öncesinden beri duyulan İslâm üzerindeki Batı etkisi, hiçbir biçimde karşılaştırmalara uyup, bizim önceden sezinleme zamanımızın içine girecek kadar etkili değil ve bu yüzden bu çeşit etkileri önceden tahmin etmek boşu boşuna hayal etmekten öteye geçmeyecektir.

Yine de İslâm'ın, yeni işçi kalabalığının toplumsal yaşamına getirildiğinde önemli ve yararlı etkileri en kısa zamanda görülecek kurallarını ayırt edebiliriz. Bu işçi kalabalığı ile bizim modern Batı toplumumuz arasındaki ilişkiler açısından iki tehlike var. Bunların birisi psikolojik diğeri ise maddî ki bunlar ırkçılık ve alkol olarak gösterilebilir. Kabul edildiği zaman İslâmî ruh bu hastalıkları, yüce bir ahlâk ve toplumsal değerle yok edecek kadar güçlü.

Müslümanlar arasında ırkçılığın kaldırılışı İslâm'ın kalıcı ahlaksal başarılarından birisi. Günümüzde bu İslâmî özelliği yaygınlaştırmak zorundayız; çünkü tarih kayıtları her ne kadar ırkçılığın çoğalan insan ırkları arasında bir ayrıcalık olduğunu gösteriyorsa da, bugün ırkçılığın bu denli kabul görmesi bir felâket sayılmalı, ki bu daha çok son dört yüz yıl içinde Batılı güçler arasındaki yarışmada, yeryüzünün paylaşılması konusunda aslan payını alan ülkeler tarafından körüklenmekte.

Diğer bazı konularda İngilizce konuşan insanların başarı-

ları üzerinde düşünmek gerekirse de, ırkçılık konusunda tam anlamıyla felâket habercileri oldukları zor yadsınır. Yeni Dünya'da yerleşen İngilizce konuşan uluslar oradakilerle kaynaşamadılar. Orada bulunan ilkel kabileleri hemen hemen temizlediler. İkel toplulukların yaşamasına göz yumdukları Güney Afrika'da ya da başka yerlerden ilkel «insan gücü» getirdikleri Kuzey Amerika'da, bizim «kast» dediğimiz ve Hindistan'da son biçimini alan o felç edici kurumun ilk adımlarını attılar. Ayrıca, yok ve tecrid

etmenin yerine dışarıdan getirme yoluna gittiler; toplum yaşamındaki hizipleşmeleri önleyip, ihraç edenlerle ihraç edilen ırklar arasında tehlikeli bir durum yaratan bir politika. Bu tehlike, özellikle Hint, Çin ve Japon gibi yabancı ırkların uygar insanlarına uygulandığında iyice belirginleşiyor. İngilizce konuşan insanların başarısı, insanlığı bir ırk sorunuyla karşı karşıya bıraktı. Hindistan ve Kuzey Amerika'yı XVIII. yüzyılda İngilizlerin yerine Fransızlar ele geçirseydi, bu sorun insanlığın karşısına bu derecede çıkmayacaktı.

İrkçılık yandaşları ufukta görünmeye başladığından ve eğer bunların «ırk sorununa» karşı davranışları etkili de olursa, bu genel bir felâketin habercisi olabilir. İnsanlık için son derece önemli bir kavgada gittikçe kaybeden ve ırkçılığın karşısında olan güçler, eğer bu ana kadar beklettikleri gizli bir gücü ortaya çıkarırlarsa, yeniden kazanabilirler. İslâm ruhunun barışı seven, hoş görülme ve ırkçılığa karşı olan kişilerin yararına bir destek olabileceği akla yatkın geliyor.

Alkol belâsında, Batılı yatırımın ortaya çıkardığı tropik bölgelerin ilkel toplulukları en başta geliyor ve Batılı kamuoyu bu belânın kötülüğüne inanmış olup, onu yenmek için elinden geleni yaptığından, etki alanı oldukça kısıtlı, Batılı kamuoyu böyle bir konuda ancak bu tropikal sömürgelerde-

174

175

ki Batılı yöneticilerine bu belânın sorumluluğunu taşıtarak harekete geçebilir. Bu alandaki yönetsel etkinlik uluslararası antlaşmalarla kuvvetlendirilip ve Birleşmiş Milletlerin koruması altında daha da genişletilerek pekiştirilirse bile; o toplumun insanları kurtulmak için içten gelen bir istek ve bu isteği eyleme dönüştürecek gücü kendilerinde bulamadıkça, dıştan gelen önleyici önlemler hep havada kalacaktır. Şimdi Anglo-Sakson kökenli yöneticiler, ırkçılığın yol açtığı fiziksel bir sınır ile vatandaşlarından ayrılmış durumdadır, yerlilerin dönüştürülmesi onların yeteneğini aşıyor ki işte İslâm'a bu noktada çok şey düşüyor.

Bu yeni açılan tropik bölgelerde Batı uygarlığı ekonomik ve siyasal yönden doyurucu olurken, toplumsal ve ruhsal açıdan bir boşluk yaratmakta. İlkel toplumların zayıf, geleneksel araçları, Batının ağır makineleri yüzünden parçalanmış ve milyonlarca «yerli» kadın, erkek, çocuk birdenbire geleneksel sosyal çevrelerinden yoksun olunca, ruhsal açıdan bomboş ve bitkin bir duruma gelmişlerdi. Batılı yöneticilerin daha liberal ve düşünceli olanları sonradan Batılı yayılışın kaçınılmaz olarak neden olduğu psikolojik yıkımı gördüler. Şimdi artık «yerli» sosyal hazinesinin yıkımından kurtarılabilecek olanları kurtarmada, yıkılan eski kuruluşların yerine yenilerini daha sağlam bir biçimde kurmak için oldukça çaba gösterdiler.«yerli» ruhlarda yaratılan boşluk gittikçe büyüyerek bir uçurum durumunu aldı. «Doğu boşluğu hor görür» önermesi maddî dünyada olduğu kadar ruhsal dünyada da geçerli ve bu ruhsal boşluğu dolduramayan Batı uygarlığı, kendisinin yerine, önüne haberleşmenin maddî olanaklarını serdiği başka ruhsal kuvvetleri yerleştirdi.

Bu iki tropik bölgeden Orta Afrika ve Endonezya'da, Batılı öncüler tarafından ruhsal düzlemde açılan boşluklara İslâm

176

bir ruhsal güç olarak yerleşme fırsatını ele geçirmiştir ve eğer bu bölgenin «yerli» leri ruhsal bir devleti ele geçirmeyi başarırlarsa, bu, boşluğu güzelce dolduran İslâmî ruhla olacaktır. Bu ruh kendini birçok pratik biçimlerde gösterir ve bunlardan bir tanesi dinen yasak olan içkiden kurtuluştur ki bu dıştan gelen zorlamaların başaramadığı bir şeyi başardı.

Bu yüzden geleceğin önünde, İslâm'ı Batı toplumun dünyaya açını gerip, bütün insanlığı saran işçi kalabalığı üzerinde de düşünebiliriz. Bu olasılıklar, bugün insanlığın kendini içinde bulduğu durumun bir rastlantı olmadığını göstermekte. Dünyanın Batı tarafından zaptının neden olduğu karışıklığın, yavaşça ve barışçıl bir biçimde yeni yaratıcı değişikliklerin biçimleneceği bir senteze doğru gittiğini öne sürüyorlar. Ne var ki bu somut bir olayla doğrulanması gereken bir önsezi değil. Bir karışıklık bir sentezle sona erebileceği gibi, bir felâketle de sonuçlanabilir ve İslâm, kalabalık işçi sınıfının Batılı üstatlarına karşı sert tepkisine karşın daha değişik bir rol oynayabilir.

Şu anda felâket olasılığı yakın gözüküyor, çünkü Sultan II. Abdülhamit'in politikasıyla geçerlilik kazanan ve Batılı sömürgelerin korkulu rüyası olan Panislâmizm, Müslümanların arasındaki çekiciliğini yitirmeye başladı. Panislâmcı bir hareketi yaymanın zorlukları ortada. «Panislâmizm» ovanın üzerine yayılan buffalo sürüsünü harekete geçirip düşman görüldüğü zaman boynuzlamaya hazırlayan bir içgüdü olarak örneklendirilebilir. Bir başka deyişle düşman karşısında bu yazıda «Zealot»çuluk adını verdiğimiz geleneksel yöntemlere dönüşür. Bu nedenle «Panislâmizm» psikolojik olarak Vahhabî ya da Sunusî yapısındaki İslamcı «Zealot»lara çekici gelecektir. Fakat bu psikolojik eğilim teknik zorluklarla engellenmekte, çünkü Fas'tan Filipinler'e, Volga'dan Zam-

177

bazi'ye uzanan İslâm toplumunda, birliği hayal etmek ne kadar kolay olsa da, gerçek yaşamda sağlamak o kadar zor.

Sürü içgüdücü kendiliğinden ortaya çıkmakta, fakat Batı yaratıcılığının ürünlerinden olan ulaştırma ağından: buharlı gemiler, demiryolları, telgraf, telefon, uçak, motorlu araçlar, gazeteler ve benzerlerinden yararlanılmadan onu etkili kılmak olası değil. Bu araçları kullanmak İslamı «Zealot»un harcı değilken, İslamcı «Herodian» az da olsa kullanmayı öğrenmiş durumda. Ve bunlarla Batıya karşı «Kutsal bir savaş»a önderlik etmek yerine, yaşamını Batılı anlamda yeniden düzenlemek inancında. Çağdaş İslâm dünyasının en ilginç olaylarından birisi, **Türkiye Cumhuriyeti'nin** geleneksel İslâmî dayanışmayı kabul etmemek için diremesidir. Türkler, «Kendi kurtuluşumuzu kendi ellerimizle sağlamak inancındayız. Bize göre bu kurtuluş ekonomik olarak kendi kendine yeterli, siyasal olarak bağımsız bir devletin Batılı model üzerine kurulmasına bağlı. Diğer Müslümanlar kendi kurtuluşlarını istedikleri yerde arayabilirler. Onlardan yardım beklemediğimiz gibi, onlar da bizden beklemesinler. Herkes başının çaresine baksın; her koyun kendi bacağından asılır» diyorlardı.

1922'den beri Türkler İslâmî inceliklerle alay etmek için ellerinden geleni yaptılar, yine de, Türkleri küstah olarak ilân eden diğer Müslümanlar arasında bile saygınlıkları arttı. İşte bu yüzden bugün Türklerin oldukça kararlı yürüdükleri milliyetçilik yolunda, yarın diğer Müslümanların aynı biçimde yürümesi olası gözüküyor. Araplar ve İranlılar şimdiden gönüllü. Oldukça uzak olmalarına rağmen «Zealot»çu Afganlılar bile aynı yolda yürümeye istekli. Gerçekte, milliyetçilik Müslümanların içine düştükleri bir oyun; Müslümanların büyük bir çoğunluğu için milliyetçiliğın kaçınılmaz sonucu, Ba-

178
tı dünyasının proleter kalabalığı içinde erimek olacaktır. «Panislâmizm»in bu yeni görünüşü, halifeliği yeniden diriltme atılımlarının başarısızlıkla sonuçlanmasıyla doğdu. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, halifelik unvanını Topkapı Sarayı'nın sandık odasında bulan Sultan II. Abdülhamit, onu kendi kişiliğinde «Panislâmîci duyguyu canlandırmak için kullandı. 1922'den sonra, **Mustafa Kemal** ve arkadaşları yeniden diriltilecek bu halifelik kurumunu kendi radikal «Herodian»cı siyasal görüşlerine aykırı bularak, önce halifeliği lâik bir kurum durumuna getirdiler ve sonra tamamıyla ortadan kaldırdılar. Türkiye'deki bu hareket diğer Müslümanları *üzdü* ve 1926'da Kahire'de tarihsel İslâmî bu kurumu, çağın koşullarına uydurmanın yollarını araştırmak üzere bir konferans düzenlemeye zorladı. Bu konferansın belgelerini incelediğinizde, halifeliğın öldüğüne inanacaksınız. Bunun en büyük nedeni elbette ki «Panislâmizm» in uykuda olması.

Panislâmizm uykudadır, ne var ki, Batılılaşmış dünyanın proleter kalabalığı Batı sömürgeciliğine karşı ayaklanıp anti-Batıcı bir hareket oluşturursa, uyuyan devin uyanabileceğini hesaba katmak zorundayız. Bu çağırının, İslâm'ın militan ruhunu kış uykusuna yatmış gibi görünüyorsa da uyandırıp zafer dolu bir çağa yöneltmede, hesap edemediğimiz etkinlikleri olabilir. Geçmişte İslâm, Doğulu bir toplumu Batı saldırısına karşı çok güzel ayaklandırmıştı. Peygamber'in ilk izleyicileri zamanında İslâm, Suriye ve Mısır'ı bin yıldır ellerinde tutan Helen egemenliğinden kurtarmıştı. Zengî, Selâ-haddin Eyyubî ve Memlûkler zamanında İslâm, Haçlı Seferlerine ve Moğol istilâsına karşı durdu. Eğer insanlığın bugünkü durumu bir «ırk savaşı»na yol açacaksa, İslâm, tarihi görevini yapmak üzere bir kere daha çağrılmalıdır. Dileyelim ki böyle bir savaş çıkmaz.

179

On Birinci Bölüm

UYGARLIKLARIN KARŞILAŞMASI

Geleceğın tarihçileri, XX. yüzyılın ilk yarısına bakıp tarihin bazen geçirdiği deneyimlerden yararlanarak günümüzün en önemli olayını belirleyebilirler mi? Önemli olaydan amacım, gazetelerin başlıklarını dolduran ve kafamızda yer eden duygusal, trajik, katstrofik, siyasal ve ekonomik olaylar, savaşlar, devrimler, katliamlar, sürgünler, açlıklar, bolluklar, gerilemeler, ilerlemeler değil, fakat bizim yarı bilincinde olduğumuz ve gazetelerin başlıklarına geçmeyen şeyler, ilginç başlıklara konu olan şeyler, güncel oldukları için ilgimizi çekiyorlar ve derinlerde yavaşça, sessizce gelişen olaylardan bizi uzaklaştırıyorlar. Fakat gerçekte tarihi yapan bu yavaşça gelişen olaylar ve duygusal geçici olaylar önemlerini yitirdiğinde bunlar gerçek yerine oturacaklar.

Akılla görme de, gözle görme gibi, araştırmacı araştırdığı nesne ile kendisi arasında bir fark bıraktığı zaman gerçek anlamını buluyor. Örneğın, Salt Lake City'den Denver'e uçakla giderken Rocky'lere en yakın görüntü en güzel görüntü değildir. Dağların tam üstündeyken, tepelerden, sırtlardan, derelerden, uçurumlardan başka bir şey göremezsiniz. Ancak dağları geride bıraktığınız zaman dönüp bakarsanız, diziler olarak görkemli sıralanışlarını görebilirsiniz. İşte ancak şimdi Rocky'lerin gerçek görünüşlerini seyretmiş sayılırsınız.

180

Bu düşünce aklımda olarak, geleceğin tarihçilerinin günümüzü bizden daha iyi göreceklerine inanıyorum. Bu konuda onlar ne diyorlar acaba? Sanırım geleceğin tarihçileri XX. yüzyılın en önemli olayını, Batı uygarlığının dünyada yaşayan diğer toplumlar üzerindeki etkisi olarak görecekler. Bu etkinin, kurbanlarının yaşamlarını yok edecek ve yenileştirecek derecede güçlü, kalıcı bir etki olduğunu söyleyecektir. Bu, erkek, kadın, çocuk herkesin davranışını, görünüşünü, duygularını, inançlarını değiştirip, insan ruhunun el değmemiş yerlerine korkunç bir biçimde ve insafsızca dokunan dış bir etki. Bunları geleceğin günümüze bakacak tarihçilerinin 2047 yılından önce söyleyeceğini sanırım. 3047 yılının tarihçileri ne diyecekler acaba? Eğer bir yüzyıl önce yaşıyor olsaydık, çok önceden ileride yapılması gereken şey için spekülasyon yapmaya giriştiğim için özür dilemeliydim. Bin yüz yıl, dünyanın M.Ö. 4004 yılında yaratıldığına inanan insanlar için oldukça çok sayılır. Büyük dedelerimizin zamanından beri tarih o kadar çok devrimle karşılaştı ki, ben özür dilemeye gerek duymuyorum, çünkü eğer bu, gezegenin yaratılışından günümüze değin olan tarihini bir çizelge biçiminde çıkarmaya çalışsaydım, bin yüz yıl gibi çok kısa bir zamanı çıplak göz için görünür duruma getiremezdim. 3047 yılının tarihçileri, 2047 yılının tarihçilerinden daha ilginç şeyler söyleyebilecekler, çünkü onlar o zaman bizim bugün belki de başlangıcında olduğumuz tarih konusunda daha çok şey bilecekler. Bence 3047 yılının tarihçileri kurbanların, saldırganların yaşamlarında açacağı yaraları konuşacaklar. 3047 yılında Batı uygarlığı, on iki, on üç yüzyıl önce Karanlık Çağlardan beri bilinen durumundan, Ortodoks dünyası, İslâm, Hinduizm ve Uzakdoğudan gelen etkilerle yeni bir duruma dönüşebilir.

181

Bugün saldırgan Batı uygarlığı ile onun kurbanı diğer uygarlıklar arasında belirginleşen farklılık, 4047 yılında belki de önemini yitirecek. Etkiler tepkiyle karşılaşınca, bütün insanlık büyük bir deneyim kazanmış olacaktır. Bir uygarlığın toplumsal değerleri diğer uygarlıkların toplumsal değerleriyle çarpıştığında ortaya yeni ve ortak bir yaşam düzeni çıkacaktır. 4047 yılının tarihçileri, milâdî tarihin ikinci bin yılına doğru Batı uygarlığının çağdaşları üzerindeki etkisinin, insanlığın birleşmesi yolunda ilk adım olduğundan, çağ açan bir olay olduğunda birleşecekler. Onların zamanında insanlığın birleşmesi belki de insan yaşamının temel koşullarından biri olacak ve uygarlığın altı bin yıldır varolageldiği zaman içinde, uygarlık öncülerinin kazanmış olduğu dar tarih görüşü akıllarının ucuna bile gelmeyecektir. Ülkelerinin en uzak kıyısından bile bir günlük yolculukla başkentine ulaşan Atinalılar, onların çağımızdaki akranları olan ve ülkelerini baştan sona on altı saatte uçakla geçebileceğiniz Amerikalılar, eğer bütün bir evren o küçük küçük ülkelere katılmış olsaydı, acaba nasıl davranacaklardı? Ve 5047 yılının tarihçileri? Sanırım, 5047 yılının tarihçileri insanlığın birleşmesinin önemini ne teknik alanda, ne ekonomik, ne askerî, ne siyasal alanda, fakat din alanında aranması gerektiğini söyleyecekler.

II

Neden birkaç bin yıl önceki tarihe bakarak günümüz tarihinin gelecekte nasıl değerlendirileceği konusunda tahminlerde bulunuyorum acaba? Çünkü önümüzde, «uygarlık» dediğimiz, insan türlerinin oluşturduğu ilk toplumdan bugüne kadar gelmiş altı bin yıllık tarih var.

Altı bin yıl, insan ırkının, memelilerin yaşıyla, yeryüzündeki gezegen sistemindeki, güneşteki, yıldız kümesindeki yaşamla karşılaştırıldığında oldukça kısa bir zaman. Yine de bu altı bin yıl bizim araştırmamız için gerekli diğer bazı örnekleri, farklı uygarlıklar arasındaki karşılaşma örneklerini verebilmekte. Bizim geçmişteki birkaç durumda yararlandığımız gibi, 3047 ya da 4047 yılının tarihçileri de bizlerden yararlanarak bütün tarihi bilme olanağına kavuşacaklar. Geçmişteki karşılaşmaların sonuçları aklımda olduğundan, bugün bizim, çağdaşlarımızla olan karşılaşmamızın nasıl sonuçlanacağını çıkarabiliyorum.

Örnek olarak bizden önce gelen Yunan-Roma uygarlığını alalım ve bugün bize bu kadar ilerisinden nasıl gözüktüğünü düşünelim:

İskender'in ve Romalıların fetihleriyle, Yunan-Roma uygarlığı bütün Eski Dünya'ya Hindistan'a, İngiliz adalarına, hatta Çin ve İskandinavya'ya yayıldı. O zamanda elde edemediği uygarlıklar Orta Amerika ve Peru'da yaşayan uygarlıklardı; bu yüzden genişleyiş ve güçlülüğü bizim uygarlığımızdan hiç de az değil. Yunan-Roma dünyasının M.Ö. son dört yüz yıl içindeki gelişmesi bugüne kadar gelebilmiş. O tarihlerde Yunan-Roma dünyasını, kadın, erkek herkesi zor durumda bırakan savaşlar, devrimler ve ekonomik bunalımlar, bugün Yunan uygarlığının Anadolu'yu, Suriye'yi, Mısır'ı, Ba-bil'i, İran'ı, Hindistan'ı, Çin'i kültürel olarak ele geçirmesi yanında bir hiç kalıyor.

Fakat Yunan-Roma uygarlığının diğer uygarlıklar üzerindeki etkisi bizi bugün neden ilgilendiriyor? Bu uygarlıkların Yunan-Roma uygarlığına karşı gösterdikleri tepkiler yüzünden.

Bu karşı saldırı, Yunan-Roma saldırısında olduğu gibi kol

182

183

kuvvetiyle gerçekleştirildi. Fakat bugün, Yahudilerin Roma ve Yunan emperyalizmine Filistin'de silâhlı direnişlerindeki, Fırat'ın doğusunda bulunan Sasanî hanedanına, Partlıların ve İranlıların karşı saldırılarındaki milâdî VII. yüzyılda Orta-doğuyu, İskender'in fethedişinden daha az bir zamanda Yunan-Roma egemenliğinden kurtaran Müslüman Arapların boş umutları bizi ilgilendirmiyor.

Fakat bir de kaleleri ve eyaletleri değil de yürekleri ve akılları fetheden duygusal karşı saldırı var. Bu saldırı, Yunan-Roma uygarlığının zorla saldırıp yıktığı dünyalardan doğan yeni dinlerin misyonerleri tarafından gerçekleştirilmekte. Bu misyonerlerin şahı, Kral Büyük Antiochus'un bir zamanlar deneyip başaramadığını Antakya'dan başlatıp Makedonya, Yunanistan ve Roma'ya kadar götürebilen St. Paul'dur. Sözünü ettiğimiz dinler Yunan-Roma dünyasının resmî dininden farklı Yunan-Roma putperestliğinin tanrıları değişik yerlerden gelmiş; genellikle bölgesel ve siyasal plânda kalmışlar, Athene Polias, Fortuna Praenestina, Dea Roma gibi. Yunan ve Romalı yürekleri fethetmeye çalışan bu yeni dinlerin tanrıları kendi topraklarından kaynaklandı.

Bütün insanlığa kurtuluş sunan Yahudi, İskitli, Yunanlı evrensel tanrılar oldular. Ya da bu; tarihsel olayı dinsel terimlerle açıklarsak, «Tek Gerçek Tanrı» inancı insanların kafalarındaki eski gelenekleri yıkmaya olanağını eline geçirdi. Bu üzücü deney, insanlara daha önce algılayamadıkları Gerçek Tanrı inancını anlama olanağını verdi.

Bizim için ve belki de bizden iki ya da üç bin yıl sonrasının insanı için son derece önemli olabilecek şu iki kelimeyi düşünün: «Jesus Christ.» Bu iki kelime, Hristiyanlığın doğduğu Yunan-Roma ve Suriye uygarlığının karşılaşmasının tanıklarındırlar. «Jesus» Sami dilinin üçüncü tekil kişi eylemi

184

iken «Christ» Yunanca bir ortaç eylemdir. Bu iki isim, Hristi-yanlığın bu iki kültürün birleşmesinden doğduğunu doğruluyor.

Bütün dünyaca bilinen Hristiyanlığı, İslâmı, Hinduizmi ve Uzakdoğuda tanınan Mahayana Budizm'ini düşünelim. Dördü de, tarihsel olarak, Yunan-Roma uygarlığı ile çağdaşlarının karşılaşması sonucunda doğmuştur. Hristiyanlıkla İslâm, Yunan-Roma uygarlığının yaptığı etkiye birer tepki olarak doğmuşlar: Hristiyanlık yumuşak bir tepki iken, İslâm sert bir tepki olmuş. Mahayana Budizmi ve Hinduizm de aynı etkinin Hint dünyasından gelen tepkileri.

Bugün Yunan-Roma tarihine yıkılışından bin üç yüz yıl sonra yeniden baktığımızda gördüğümüz, Yunan-Roma uygarlığının başka uygarlıklarla karşılaşmasıdır. Bu karşılaşmaların önemi, ortaya çıkardıkları ekonomik ve siyasal sonuçlardan değil, fakat dinsel sonuçlardan gelmekte. Bu, Yunan-Roma örneği uygarlıklar arasındaki karşılaşmaların süresi konusunda da bize fikir vermekte. Günümüzde, 1500-1600 yıllarında başlayıp etkisini sürdüren Batı uygarlığı ile temsil olunan Yunan-Roma dünyasının diğer çağdaşı olan uygarlıklar üzerindeki etkisi M.Ö. IV. yüzyılda İskender'in fetihleriyle başlamıştı. O sıralarda, Ortadoğunun, milâdî tarihin VII. yüzyılında Müslüman Araplar tarafından Yunan-Roma egemenliğinden kurtulmasından beş ya da altı yüzyıl geçmesine rağmen. Ortadoğu dünyası, hâlâ Yunan felsefe ve biliminin klâsiklerini çeviriyordu. M.Ö. IV. yüzyıldan, milâdî tarihin XIII. yüzyılına dek geçen bin altı yüz yıl süresince Yunan-Roma uygarlığı diğer uygarlıkları etkisi altında tutmuştu.

Şimdi, bu bin altı yüz yıllık süre ile bizim modern Batı uygarlığıyla çağdaşları arasındaki etkileşmenin süresini karşılaştırın. Bu etkileşmenin, Osmanlı'nın Batı uygarlığının beşi-

185

ğine saldırısı XVI. yüzyılın sonlarında başlayan Batılı keşif hareketleriyle başladığını söyleyebilirsiniz. Bu ise ancak dört yüz elli yıl sürmekte.

İnsanların yürekleri ve akıllarının bu günlerde hızlı çalıştığını düşünsek bile (insan psikolojisinin bu kadar hızlı değişebileceğine ilişkin hiçbir kanıtım olmasa da), yine de bana Meksika, Peru, Ortodoks Hristiyan uygarlığı, İslâm, Hint ve Uzakdoğu uygarlıklarıyla olan etkileşmemizin başındaymış gibi geliyor. Hareketlerimizin etkisini onlar üzerinde daha yeni yeni görmekteyiz, fakat onların karşı hareketlerine neyse ki henüz rastlamadık.

Karşı saldırı yönündeki kıpırdamaları ilk olarak bizim kuşağımız gördü ve çok rahatsız oldu; fakat biz hoşlansak da hoşlanmasak da bunun çok ciddi bir kıpırdanma olduğunu hissettik. Elbette, Rusya'daki Ortodoks Hristiyanlığın kıpırdanışından söz ediyorum. Bu hareketin ciddi ve rahatsız edici oluşu, arkasındaki maddî güçten gelmiyor. Ne de olsa, Ruslar daha atom bombasının sırrını keşfedememişler; fakat Batılı ruhları Batılı olmayan bir «ideolojiye» çevirme gücünü bulmuşlar.

Ruslar, Batının lâik, sosyal felsefesinin bir ürünü olan Marksizmi alıp onu bir İncil gibi yorumladılar. Ruslar, Batının olan bu dini alıp onu kendilerine mal ettiler, şimdi bize yeni bir anlamla sunuyorlar. Bu Batının aldığı ilk karşılık; fakat bu komünizm adı altındaki karşılık Batı tehdidine Hint ve Çinlilerin verdiği karşılığın yanında basit bir olay olarak gözükebilir. Sonunda bize, Hindistan ve Çin, Batılı yaşantımızı komünizmden daha çok etkiliyor gibi gözükebilir. Fakat bundan da zayıf olan Meksika

uygarlığı bile karşı koymaya başlıyor. 1910 tarihinden sonra Meksika'nın geçirmeye başladığı devrim, Batı uygarlığının Meksika üzerinde XVI. yüzyıldaki

186

etkisine karşı bir ilk hareket olarak yorumlanmalı; bugün Meksika'da olan yarın Güney Amerika'nın yerli uygarlıklarından Peru, Bolivya, Ekvator ve Kolombiya'da da olabilir.

III

Yazımızı bitirmeden şu ana kadar öylece kabul ettiğim bir noktayı aydınlatmak gerekiyor: «uygarlık»tan ne anlıyoruz? Daha önce de açıkladığımız gibi, uygarlıktan insan toplumlarının Batı, İslâm, Uzakdoğu, Hint uygarlığı biçiminde sınıflandırılmasını anlıyoruz. Bu adlar aklımızda din, mimarî, resim, üslup ve gelenek açısından farklı şeyler uyandırıyor. Yine de, üzerinde sürekli çalıştığımız bir terimden ne anladığımızı iyice açıklamamız gerekiyor. «Uygarlık»tan ne amaçladığımı bildiğime inanıyorum; en azından, uygarlık görüşünün bende nasıl biçimlendiğini biliyorum.

«Uygarlık»tan, kendi ülkesinin ABD'nin ya da İngiltere'nin örneğin tarihini anlamaya çalışırken, insanın ulaştığı en küçük tarihsel birimi amaçlıyorum. Amerika'nın tarihini kendi içinde anlamak isterseniz boşuna uğraşsınız. Amerika'nın, Batı Avrupa ve diğer denizaşırı ülkelerle olan ilişkilerine ya da Kolomb'un Amerika'yı keşfinden önce Batı Avru-pa'daki kaynaklarına inmeden, federal hükümetin, temsili hükümetin, demokrasinin, sanayi devriminin, monogaminin, Hristiyanlığın ABD'nin yaşamında oynadığı rolü anlamamız olanaksız. Fakat Amerika tarih ve kurumlarını pratik amaçlar için anlaşılır duruma getirmek yolunda Batı Avrupa'nın ötesine, Doğu Avrupa'ya, İslâm dünyasına, Yunan-Roma dünyasına uzanmanız gerekmiyor. Bu zaman ve mekân sınırları bize, ABD'nin, İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın da bir parçası olduğu toplumsal yaşamın anlaşılır bir birimini göstermekte:

187

siz buna ister Batı alemi, ister Batı uygarlığı, ister Batı toplumu, ister Batı dünyası deyin. Aynı biçimde, eğer Yunanistan'ın, Sırbistan'ın, Rusya'nın tarihlerini anlamaya çalışırsanız, ulaşacağınız bir Ortodoks ve bir Bizans dünyasıdır. Fas ya da Afganistan'dan kalkarak bir İslâm dünyasına, Bengal, Mysore, Rajputana'dan kalkarak bir Hint dünyasına, Çin ya da Japonya'dan kalkarak da bir Uzakdoğu dünyasına ulaşabilirsiniz.

Vatandaşları olduğumuz devlet üzerimizde daha katı ve daha zorbaca isteklerde bulunurken, üyeleri olduğumuz uygarlığın yaşamımızda daha çok yeri var. Bizim içinde bulunduğumuz uygarlık, başka devletlerin vatandaşlarını da içine almakta. Bin üç yüz yaşında olan Batı uygarlığı, bin yaşında olan İngiltere Krallığı'ndan, iki yüz elli yaşında olan Britanya Krallığı'ndan, İskoçya'dan, yüz elli yaşında olan Amerika Birleşik Devletleri'nden daha yaşlı Devletler çok az yaşayıp birdenbire ölmeye mahkûmlar. Batı uygarlığı, geçmişte Venedik Cumhuriyeti'nin, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dünya haritasından silinişi gibi Britanya Krallığı ve ABD'nin siyasal haritadan silinmesinden sonra da hayatta kalabilir. Tarihe, devletten değil de uygarlıktan kalkarak bakmanızı istememin nedenlerinden birisi bu. Devletleri uygarlıkların bağrında yetişip ölen geçici siyasal fenomenler olarak görmeyi istememin de...

188

On İkinci Bölüm HRİSTİYANLIK VE UYGARLIK

Bu yazı için hazırladığım notları okurken, aklıma bin dört yüz yıl önce büyük bir imparatorluğun başkentinde yaşanan bir manzara takıldı Bu, cephede değil de arka saflarda karışıklık ve sokak kavgası şeklinde süren bir savaş manzarasıydı. İmparator bu iç savaşa devam etmek ya da kaçıp kurtulmak yolunda bir karar vermek için konsülü topluyordu. Büyük konsülde yer alan karısı imparatoriçe: «Jüstinyen, sen istersen gidebilirsin; gemi koyda bekliyor ve deniz hâlâ sakın; fakat ben burada kalıp olacakları bekleyeceğim, çünkü imparatorluk çok güzel bir kefen.» Bu paragrafı düşünürken, arkadaşım Profesör Baynes bana gereken ipucunu verdi ve bu yazıyı yazdığım anın koşullarını düşünerek bu cümleyi değiştirdim. Benim cümlem, «en güzel kefen Tanrı'nın Ülkesi'dir» biçimindeydi; çünkü dirilip kalkacağımız kefen o ülkeydi. O zamanlar Yunanca'da ünlü bir deyiş olan bu söz diyebilirim ki, şimdilerde Oxford Üniversitesi'nin mottosu durumundaki üç Lâtince kelimeye pek benzemektedir. Biz eğer bu üç kelimeye, «Dominus Ulliminatio Mea», inanıp, hayatımıza uygularsak geleceğe güvenle bakabiliriz. Maddî geleceğimizi biçimlendirmek oldukça zor. O soylu ve saygın binayı yıkacak rüzgârlar esip taş üstünde taş bırakmayabilir. Fakat eğer Oxford Üniversitesi ve bizim için söylenen bu üç kelime doğruysa, o zaman biliyoruz ki, taş üstünde taş kalmasa da bize hayat veren o ışık sönmeyecektir.

189

Yeniden konumuza dönerek Hristiyanlık ve uygarlık arasındaki ilişkiyi inceleyelim. Bu ilişki Hristiyan Kilisesi kurulu beri tartışılmış ve üzerinde değişik görüşler belirtilmiştir.

En eski ve en sürekli görüşlerden birisi, Hristiyanlığın içinde büyüdüğü uygarlığı yok ettiği biçimindeydi. Bu görüş, sanırım, İmparator Marcus'un Hristiyanlığın varlığını duyduğu andan başlayarak savunduğu bir görüş. Kendisinden önce gelen İmparator Julian ve İngiliz tarihçisi Gibbon da bu görüşü

paylaşıyorlar. Gibbon'un tarih kitabının en son bölümünde bütün kitabı özetleyen bir cümle var. Geriye bakarak şöyle diyor: «Barbarlığın ve dinin başarısını size anlatmış oldum.» Bu cümleyi anlamak için, II. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Antonines zamanındaki barış döneminin anlatıldığı Birinci Bölüm'ün girişine dönmeliyiz. Bu bölümde bizi büyüledikten sonra kitabın en sonunda «Barbarlığın ve dinin başarısını size anlatmış oldum.» diyerek, Antonines'in ayakta tuttuğu uygarlığı yıkanın Barbarlık ve Hristiyanlık olduğunu söylüyor.

Gibbon'un yetkinliğine bir diyeceğimiz yok, ama bence bu görüşü kendi içinde tam olarak çürüten bir yanlışlık var. Gibbon Yunan-Roma uygarlığının doruğuna Antonines zamanında ulaştığını sanarak, bu andan sonra gerilemesini izlediğinde gerçekte gerilemeyi ta başından beri izlediğini düşünüyor. Bu görüşü kabul ederseniz, imparatorluk battığında Hristiyanlık yükselmiş oluyor; Hristiyanlığın yükselmesi ise uygarlığın gerilemesi anlamına geliyor. Bence Gibbon, Yunan-Roma dünyasının gerileyişini II. yüzyıldan başlatıp, Antonines saltanatını uygarlığın doruğuna ulaştığı çağ olarak kabul etmekle ilk yanlışını yapıyor. Buna göre, M. Ö. V. yüzyılda gerilemeye başladı ve yıkılışı dışardan gelmedi, M.Ö. V. yüzyılın sonlarında kendi kendini yıktı. Yunan-Roma uygar-

190

lığının ölümünden, Hristiyanlıktan önce var olan felsefeler de sorumlu değil. Felsefeler, uygarlık insanların kendisine sürekli taptığı bir put durumuna dönüşüp kendi kendisini yok ettiği için ortaya çıktı. Zaten felsefelerin ve sonuncusu Hristiyanlık olan dinlerin ortaya çıkışı, Yunan-Roma uygarlığı kendisini ölüme terkettikten sonra gerçekleşti. Felsefelerin gelişmesi bu dinlerin ortaya çıkışında neden değil, sonuç idi.

Gibbon, eserinin giriş bölümünde Antonines zamanındaki Roma İmparatorluğu'na bakarken kendisi açıkça belirtmiyor ama aklında olduğunu biliyorum, kendisinin başka bir doruk üzerinde bulunduğunu ve o doruktan geriye baktığında arada barbarların açtığı geniş bir uçurum gördüğünü düşünmekteydi: «İmparator Marcus'un ölümünün ertesi günü Roma İmparatorluğu gerilemeye başladı. Benim ve benimle aynı düşüncede olanların değer verdiği bütün şeyler o andan sonra bozulmaya başladı Din ve barbarlık iyice belirginleşti. Bu ağılanacak durumlar yüzyıllarca devam etti ve benim zamanımdan birkaç kuşak önce, XVII. yüzyılın sonuna doğru yeniden rasyonel bir uygarlık yükselmeye başladı.» Gibbon XVIII. yüzyıldaki doruğundan II. yüzyıldaki Antonines doruğuna bakıyor. Gibbon'da gizli olduğunu belirttiğim bu görüş, XX. yüzyıl yazarlarından birisi tarafından daha kesin ve açık bir biçimde ortaya konuldu. Benim tezimin antitezi durumunda olduğundan geniş bir biçimde alıntı yapıyorum:

"Yunan ve Roma toplumu kişinin topluma, vatandaşın devlete bağlılığı üzerine kurulmuştur. Devlet ulusun güvenliğini, gerek bu dünyada gerekse gelecek bir dünyada sağlamayı en büyük görev sayardı. Çocukluktan beri bu bencil olmayan idealle yetiştirilen Romalılar, hayatlarını halk hizmetine ve ortak çıkarlar yoluna adanmışlar ve bunu yapamadıkları zaman kendi çıkarlarını ülkelerinin çıkarlarına feda etmiş-

191

lerdi. Bütün bunlar, yaşamın tek amacının Tanrı'ya yakınlaşmak ve ruhun kurtulması olduğunu telkin eden Doğulu dinlerin ortaya çıkışıyla önemlerini yitirdi. Bu ahlâksız ve bencil öğretinin kaçınılmaz sonucu, dindarların halk hizmetinden çekilip düşüncelerini kendi ruhsal gelişmelerine vermeleri oldu. Dindarlar dünya hayatını, daha iyi ve sonsuz bir yaşam için bir onay yeri olarak gördüklerinden, küçümsemeye başladılar. Dünyadan el etek çekmiş, cennet düşüncesinin coşku durumuna ulaşmış aziz ve münzevi tipi, ülkesi için ölmeye hazır yurtsever ve kahraman insan olma idealinin yerini alarak, toplumun en yüksek ideali biçimine geldi. Yeryüzü ülkesi, Tanrı'nın ülkesini gören gözlerin katında iyice yoksul ve rezil kaldı. Bu yüzden gözler bugünün yaşamından gelecekteki bir yaşama çevrildi. Öteki dünyaya verilen önem kadar, bu dünya önemini yitirdi. Siyasal plânda genel bir çözülme görüldü. Devletin ve ailenin otoritesi azaldı: toplumun yapısı, onu oluşturan parçalara ayrıldı ve yeniden barbarlığın içine düştü; çünkü uygarlık, vatandaşların kendi çıkarlarını ortak çıkarlar uğruna feda ederek oluşturdukları etkin bir yardımlaşmanın sonucu oluşur, insan, ülkesini ve soyunu korumaktan vazgeçti. Kendilerinin ve başkalarının ruhlarını kurtarma yolunda, kötülük kuralıyla tanıdıkları maddî dünyayı bırakmaya kararlıydılar. Bu basit düşünce bin yıl sürdü. Roma hukukunun, Aristo felsefesinin, eski sanat ve edebiyatın Ortaçağın sonuna doğru dirilişi, Avrupa'nın, yaşam ve yönetimin eski idealine, daha insanca ve yaşanır bir dünya görüşüne dönüşünü belirtiyordu. Uygarlık yolculuğunda karşılaşılan uzun duraklama sona ermişti. Doğulu istilâ dalgası geriye çekiliyordu. Hâlâ da çekilmekte/'

Gerçekten çekiliyor! İlk kez 1906'da basılan bu kitabın, yazarı bugün dördüncü baskı için önsöz yazıyor olsaydı ne ya-

192

zardı acaba? Bu makaleyi okuyanlar, bu paragrafı hatırlayacaklardır. Yazarın adından söz etmedim, ancak adını bu ana kadar duymamış olanlara hemen belirteyim ki adı Alfred Ro-senberg değil; James

Frazer. (1) Bu sayın bilim adamının Avrupa'nın «yaşam ve yönetimin eski idealine» dönüşünün en son biçimi konusunda ne düşündüğünü merak ediyorum.

Frazer'in paragrafında kişinin ruhunu kurtarması ile komşusuna gereken görevini yapmasının birbirine zıt olduğu tartışmasını farketmişsinizdir. Bu yazı boyunca bu tezi çürütmeye çalışacağım. İlk anda Frazer'in Gibbon'un tezini geliştirip, açıklığa kavuşturduğunu söylemeliyim ve bu noktada Gibbon'a vermeye cesaret ettiğim karşılığın aynısını Frazer'e de vereyim: Hristiyanlık, eski Yunan uygarlığını yok etmemiştir, çünkü bu uygarlık Hristiyanlık ortaya çıkmadan önce kendi içinde var olan hastalıklar yüzünden yok olmuştur. Fakat Frazer'in Hristiyanlığın gerilemeye başladığı görüşüne, Hristiyanlık sonrası ortaya çıkan Batılı lâik uygarlığımızın, Hristiyanlık öncesi Yunan-Roma uygarlığıyla aynı düzende bir uygarlık olduğu görüşüne katılıyorum ve sizin de katılmanızı istiyorum. Bu düşünce Hristiyanlık ile uygarlık arasındaki ilişkiyle ilgili ikinci bir görüşü ortaya çıkarıyor. Gibbon ve Frazer'in paylaştıkları Hristiyanlığın uygarlık yıkıcısı olduğu görüşüne karşılık olacak bir görüş; Hristiyanlığın uygarlığın alçak gönüllü hizmetçisi olduğu görüşü.

Bu ikinci görüşe göre Hristiyanlık, bir kelebeğin kelebek olmadan önceki yumurta, tırtıl ve krizalit dönemlerini içermekte. Hristiyanlık bir uygarlıkla diğeri arasındaki boşluğu birleştiren bir köprü durumunda, itiraf etmeliyim ki ben bu görüşü yıllarca benimsedim. Bu görüşle Hristiyan Kilisesinin (1) Frazer, Sir J. G. The Golden Bough, IV. Bölüm: "Adonis, Attis, Osiris" 1. Cilt. s. 300-301 (3. baskı, Londra 1914, Macmillan.)

193

işlevine uygarlık üretme işlemi açısından bakabiliyorsunuz. Uygarlık kendi kendini sürekli üretmek isteyen bir varlık türü, Hristiyanlık kendisinden önceki uygarlığın ölümünden sonra iki lâik uygarlık üreterek yardımcı rolünü yerine getirdi. Eski Yunan-Roma uygarlığının, II. yüzyıldan sonra gerilemeye başladığını görüyoruz. Bir aradan sonra IX. yüzyılda Bizans'ta, XIII. yüzyılda II. Frederick'in kişiliğinde Batıda, Yunan-Roma uygarlığının yıkıntılarından iki yeni lâik uygarlığın doğduğunu görüyoruz. Hristiyanlığın bu ara dönemdeki işlevine baktığımızda, yeni lâik bir uygarlığın doğuşu için gerekli olacak yaşam tohumlarını saklayan bir krizalit durumuna dönüştüğünü görürsünüz. Bu görüş, Hristiyanlığın Yunan-Roma uygarlığını yok ettiğini savunanlara karşı bir görüş, uygarlık tarihine bakarsanız bu modeli izleyen örnekleri görebilirsiniz.

Hristiyanlığın yanında yaşayan İslâm'ı, Hinduizm'i, Ma-hayana Budizm'i ele alalım. İslâm'ın eski İsrail ve İran uygarlıklarıyla, modern Yakın ve Ortadoğu arasında bir krizalit olarak işlevini göreceksiniz. Hinduizm, Hindistan'daki eski Aryan uygarlığıyla modern Hint kültürü arasında bir köprü durumunda. Aynı biçimde Budizm de, eski Çin tarihi ile çağdaş Uzakdoğu tarihi arasında «köprü»lük yapıyor. Bütün bunlardan hareket ederek, Hristiyan Kilisesinin, uygarlıkların üremesini sağladığından, toplumun lâik türlerinin yaşamasını güvence altına alan «krizalit» kiliselerden yalnızca bir tanesi olduğunu söyleyebiliriz.

Hristiyan Kilisesinin yapısında «krizalit» bir öğenin bulunduğunu sanıyorum. Bu kuramsal bir öge olduğundan, uygarlıkların üremesinden başka bir amaç için kullanılabilir. Fakat, uygarlık üretimine yardımcı olan Hristiyanlığın ve diğer dinlerin toplumsal tarihteki yerlerine ve rollerine bakmadan

194

önce, her zaman için uygarlıklar arasındaki «aile-yavru» ilişkisinde «aile» uygarlık ile «yavru» uygarlık arasında bir krizalit kilise köprüsü olup olmadığını araştıralım. Güneybatı Asya ve Mısır'daki eski uygarlıkların tarihine bakarsanız tanrı ve tanrıçaya tapma biçiminde gelişmemiş bir büyük dinin varlığını görürsünüz. Buna gelişmemiş diyoruz, çünkü Tam-muz ve Ishtar'm, Adonis ve Astarte'nin, Attis ve Kibele'nin, Osiris ve İsis'in tapınılışında, dünya ve verilerinin doğasal ta-pınılışına yaklaşıyor. Bu gelişmemiş büyük din her değişik biçimde bile uygarlıkla arasında köprü olma görevini yerine getirmiş. Bununla birlikte incelememizi derinleştirdiğimizde, bu açık görünen «kural»ın her zaman için geçerli olmadığını görüyoruz. Hristiyanlık bugünkü uygarlığımızla Yunan-Roma uygarlığı arasında bir köprü durumunda. Yunan-Roma uygarlığının gerisine uzandığınızda Minos uygarlığını bulmaktasınız. Fakat Minos ile Yunan-Roma uygarlığı arasında Hristiyanlığın benzeri büyük bir dinle karşılaşamazsınız. Yine Hindistan'daki Aryan uygarlığının gerisinde geçen yirmi yıl içerisinde İndüs vadisinde kazılarak ortaya çıkartılan Aryan öncesi bir uygarlığın izlerini buluyoruz, fakat ikisi arasında bir büyük dine rastlayamıyoruz. Eski Dünya'dan Yeni Dün-ya'ya geçip, aynı biçimde «yavru» bir uygarlığı olan Orta Amerika'nın Maya uygarlığına baktığımızda, ikisinin arasında İslâm, Hinduizm, Mahayana Budizm'e benzeyen bir din göremiyoruz; aynı biçimde ilkel toplumlarla bilinen ilk uygarlık kuşakları arasında köprü durumunda olan krizalit cinsinden bir kiliseyle de karşılaşamıyoruz. Bu biçimde incelememizi bütün uygarlıklara uyguladığımızda, uygarlıklarla büyük dinler arasındaki ilişkinin, ilgilendiğimiz uygarlığın içinde olduğu kuşağa göre değiştiğini görüyoruz. İlkel top-

195

lumlarla birinci kuşağın uygarlıkları arasında, birinci kuşakla ikinci kuşağın uygarlıkları arasında büyük bir dine rastla-yamıyoruz. Yalnızca ikinci ve üçüncü kuşak arasında büyük bir dinin varlığı iyice görülüyor.

Eğer uygarlıklarla büyük dinler arasındaki ilişki yukarıda belirttiğim ikinci görüşe zıt bir durumdaysa, o zaman ortaya üçüncü bir görüş çıkıyor. İkinci görüşte din uygarlıkların üremesine yardımcı olan bir kurumdu; bunun zıddı, uygarlıkların doğuş ve ölümlerinin, dinlerin doğuşuna yardımcı olmasıdır. Uygarlıkların yıkılış ve parçalanışları, din plânında daha yüce şeylere ulaşmanın basamak taşları olabilir. Ne de olsa en derin ruhsal kurallardan birisi Aschylus'un «insan acı çekerek öğrenir» deyişiyle, İncil'deki «Çünkü Rab sevdiğini azarlar/ve kabul ettiği her oğulu döver» (2) belirtisi. Eğer bunları, sonuncusu Hristiyanlık olan dinlerin doğuşuna uygularsanız, Tammuz ve Adonis'in, Attis ve Osiris'in acılarında İsa'nın acılarının sezdirildiğini ve İsa'nın acılarının uygarlık deneyinde insan ruhlarının çektiği en son ve en onurlu acılar olduğunu söyleyebiliriz. Hristiyan Kilisesi, Yunan-Roma uygarlığının yıkılması sonucu ortaya çıkan şiddetli ağrıların içinden doğdu. Aynı biçimde, Hristiyan Kilisesinin Yahudi ve Zerdüş kökenleri de var. Bu kökenler, Yunan-Roma uygarlığının «kardeşi» olan Suriye uygarlığının yıkıntılarının arasında büyümüşü. Yahuda ve İsrail krallıkları, eski Suriye dünyasının birçok devletinden yalnızca ikisiydi. Bu küçük devletlerin ve bunlara bağlı olan siyasal umutların kesin olarak ortadan kaldırılması, Yahudiliğin doğuşuna ve İncil'de de anlatılan «Acı Çeken Köle» ağıtındaki ruhsal düzeye ulaşmasına neden oldu. Aynı biçimde, Yahudiliğin, eski Mısır uygarlı-

(2) İbranîler ,12:5.

196

ğın yıkıntısından yeşeren Musa'yla ilgili kökenleri de var. Musa ve İbrahim'in tarihsel karakterler olup olmadığını bilmiyorum, fakat dinsel denemenin tarihsel dönemlerini temsil ettiklerini biliyorum.

Musa'nın atası İbrahim, kendisine verilen müjdeye M.Ö. XVIII., XIX. yüzyıllarda Sümer ve Akad uygarlığının yıkılışıyla kavuştu. Bu acıların insanları İsa'nın habercisiydiler ve elde ettikleri bilim uğruna çektiği acılar, İsa'nın çarmıha gerilişindeki aşamaları göstermekteydi. Bu her ne kadar çok eski bir görüş olsa da, yine de en önemlilerinden.

Eğer din bir savaş arabasıysa, yeryüzündeki uygarlıkların yıkılışları, cennete doğru ilerleyen tekerlekleri yerine geçiyor. Uygarlıklar dönen bir daire üzerinde hareket ediyor gibi gö-züküyorken, dinler düz bir çizgi üzerinde hareket ediyor gibi. Dinlerin yukarıya doğru sürekli ilerleyişi, uygarlıkların dönüşümsel «doğum-ölüm-doğum»larıyla hızlandırılmakta.

Bu düşünceyi kabul ettiğimizde ortaya çok şaşırtıcı bir tarih görüşü çıkıyor. Eğer uygarlıklar dinlerin hizmetçileriye ve eğer Yunan-Roma uygarlığı parçalanmadan önce Hristi-yanlığı dünyaya getirerek büyük bir hizmeti yerine getirmişse, o zaman üçüncü kuşağın uygarlıkları Gentiles'lerin boş tekrarlamaları durumuna dönecektir. Bugüne kadar uygarlıkların dönüşümsel üretimine bir krizalit olma hizmetini dinler yerine getiriyorken, dinlerin basamak taşları olarak kullandıkları vahiy ortamını da uygarlıkların yıkıntıları sağlamaktaydı. Uygarlık dediğimiz türlerin oluşturduğu toplumlar büyük ve olgun bir din oluşturduklarında en büyük hizmeti yapmış oluyorlardı, bu gösteride bizim Batılı Hristi-yanlık-ötesi uygarlığımız, Hristiyanlık-öncesi Yunan-Roma uygarlığının boşu boşuna tekrarlanmasıydı ki, bu ruhsal gelişme yolunda bir geriye dönüştü Bugünkü Batılı dünyamız-

197

da Leviathan'ın tapınılışı -kabilenin kendi kendine tapışı-he-pimizin bir dereceye kadar bağlandığımız tam anlamıyla putperest bir din. Son zamanların dinlerinden komünizm de, bence, İncil'den koparıp yanlış yorumlanan bir yaprak. Aynı biçimde demokrasi de İncil'den başka bir yaprak; Hristiyan içeriğinden soyutlanıp anlamsızlaştırılan bir yaprak. Bu yüzden son birkaç kuşaktır Hristiyanlık bir uygulamayı Hristiyanlığa inanmadan yapmaya kalkışıyoruz ki, inançtan kaynaklanmayan uygulama boşuna zaman yitiminden başka bir şey değildir.

Eğer bu özeleştirme doğruysa, modern tarih kavramımızı bütünüyle yenilemeliyiz ve eğer kafamızda iyice yerleşmiş olan bu kavramı atma güç ve isteğini gösterebilirsek çok daha değişik bir tarih görüşüne ulaşabiliriz. Bugünkü modern tarih görüşümüz, Batılı lâik uygarlığın dünyada en son büyük olaylardan birisi olarak yükselişi üzerinde yoğunlaşmakta. İlk olarak II. Frederick Hohenstaufen'in dehasında sezilen, sonra Rönesans devrinde demokrasi ve bilimsel tekniklerin ortaya çıkışıyla belirginleşen bu yönelişi incelediğimizde, dünyada ilginç ve saygıyı uyandıracak en büyük olay olarak düşünüyoruz. Gentiles'lerin -Yunanlı ve Romalıların bizden önce yaptığı bütünüyle anlamsız tekrarlarına benzeyen-boş tekrarlarından biri olmaması için, iyice düşündüğümüzde, insanlık tarihinin en son büyük olayı daha başka olacaktır. En son büyük olay, son yüzyıllarda Hristiyan Kilisesinin bağrında yetişen lâik uygarlıklardan birisinin yükselişi olmayacaktır; o hâlâ çarmıha gerilme olayını ve ruh planındaki sonuçlarını kapsayacaktır. Modern, bilimsel buluşlarımızın küçümsenen bir sonucu var.

Astronomlarımızın ve jeologlarımızın iyice değiştirdikleri zaman cetvelinde, milâdî tarihin başlangıcı oldukça yeni bir tarih sayılır, 1900 yılının

198

bir göz kırpışına eşit olduğu zaman cetvelinde milâdî tarihin başlangıcı sanki dünmüş gibi geliyor. Dünyanın yaratılışını ve bu gezegendeki yaşamın başlayışını altı bin yıl geriye gö-türebilen eski moda tarih cetvelinde 1900 yıl uzun bir zaman gibi gözük-tüğünden milâdî tarihin başlangıcı çok eski bir olaymış gibi gözüküyor. Gerçekte bu, tarihin belki de en yeni ve en önemli olaydır ve bu bizi Hristiyanlığın insanlığın geleceğine olan katkılarını düşünmeye itiyor.

Uygarlıkların ve dinlerin tarihi konusundaki bu görüşte, Yunan-Roma uygarlığıyla onun «yavru» uygarlıkları Bizans ve Batı uygarlığı arasında krizalit olma görevi Hristiyan Kilisesinin değildir. Eğer bu uygarlıkların Yunan-Roma uygarlığının boş bir tekrarı olduğunu kabul edersek o zaman Hristi-yanlığın yerine Batı uygarlığının ölümü ile «yavru» bir uygarlığın doğumu arasında krizalit olma görevini başka bir dinin yerine getirmesini düşünmeye gerek kalmıyor. Dinin uygarlığın hizmetinde olduğu görüşünde, her keresinde bir uygarlıkla diğer uygarlık arasmda köprü görevi görmek için yeni büyük bir dinin ortaya çıkmasını bekliyorduk. Bu görüşün tam zıddı olan görüşte (uygarlığın araç, dinin amaç olduğu görüşte), bir uygarlığın doğumu da ölümü de yeni bir dinin varlığını gerektirmiyor. Bu görüşten hareket ederek. Batılı uygarlığımız yok olsa bile, Hristiyanlığın her alanda büyümeye devam edebileceğini söyleyebiliriz.

Hristiyanlık sonrası lâik Batı uygarlığımızın üstünkörü olmayan yeni bir özelliği var. Modern Batı uygarlığımız, yayılış sırasında ilkel toplumları olduğu gibi, bütün yaşayan uygarlıkları etkisi altına almıştır. Yunan-Roma uygarlığı, Roma İmparatorluğu'nun düzenli kara ve deniz yollarıyla, Hristiyanlığın ilk çıkışında, Akdeniz kıyılarına kadar uzanmasını sağlamıştı. Bizim lâik Batı uygarlığımız Hristiyanlığın bütün

199

dünyaya yayılmasını sağlamak yolunda tarihsel görevini yerine getiriyor. Henüz bizim bir Roma İmparatorluğu'muz yok, ne var ki bu yolda verdiğimiz savaş onu getirebilir. Fakat dünya siyasal olarak birleştirilmeden önce, ekonomik ve diğer maddî alanlarda birleştirildi. Dünyanın birleştirilmesi, St. Paul'un Pax Romana (Roma Barışı) koruması altında Orontes'ten Tiber'e gezdiği yılları Tiber'den Mississippi'ye, Mississippi'den Yangtse'ye kadar uzatmıştır. Aynı biçimde Clament ve Origen'in İskenderiye'den Yunan felsefesini Hristiyanlığın içine sokma çabaları, Uzakdoğuda bir kentte Çin felsefesini Hristiyanlığın içine sokmak biçiminde öykünüle-bilir. Bu entellektüel başarı, şimdi, kısmen gerçekleştirilmiş durumda. Aynı zamanda hem Cizvit papazı ve Çin aydını olan çağdaş bilim adamlarından ve misyonerlerinden Matteo Ricci, milâdî tarihin XVI. yüzyılının sonlarına doğru bu işe el attı. Hristiyanlığın, Roma İmparatorluğu zamanında diğer Doğulu dinlerin en önemli kurallarını aldığı gibi, bugün Hinduizm ve Uzakdoğuda kabul gören Budizm'den de yeni öğeler alabilir. Sonra Sezar'ın imparatorluğu çöktüğünde ne olacağını bekleyebilirsiniz. Sezar'ın imparatorluğu birkaç yüzyıl ayakta kaldıktan sonra yıkılır. Göreceğiniz şey Hristiyanlığın, Sümer sonrası Tammuz ve Ishtar'ın tapınılışından 1948 yılına kadar Hristiyanlıkla birlikte yaşamış ve yaşayan dinlerin İkh-naton'dan Hegel'e bütün felsefelerin manevî kalıtçıları durumuna gelmesi olabilir. Bu arada, bir kurum olarak Hristiyan Kilisesi bütün kiliselerin ve uygarlıkların kalıtını devralabilir. İşin bu yanı her zaman için canlı ve eski olan bir soruyu, Hristiyan Kilisesinin Tanrı'nın Ülkesi'yle olan ilişkisi sorusunu akla getiriyor. Bu dünyada, başarıya ulaşan değişik toplum türleriyle karşılaşıyoruz. Toplum türlerinin ilkel olanları yerlerini altı bin yıllık dönemde uygarlık olarak bilinen ikin-

200

ci toplum türüne bıraktıkları gibi, bu yöresel ve geçici toplum türleri de yerlerini, dünyayı Hristiyan Kilisesi altında birleştirecek üçüncü bir toplum türüne bırakabilir. Böyle bir şeyin olabileceğini düşünüyorsak kendimize şu soruyu sormalıyız: Bu olduğu zaman Tanrı'nın Ülkesi yeryüzünde gerçekleştirilmiş olacak mıdır?

Bu soru günümüzde çok önem kazandı, çünkü dünyasal bir cennet düşü bugünün lâik ideolojilerinin en büyük ideallerinden. Bana göre bu kesin olarak olanaksız, nedenlerini aşağıda sıralamaya çalışacağım. En belirgin ve en bilinen nedenlerden birisi toplumun ve insanın doğasında yatıyor. Her şeyden önce toplum birtakım kişilerin birlikte hareket ettikleri ortak bir alan ve insan kişiliğinin iyiliğe olduğu kadar, kötülüğe de yaratılıştan eğilimi var. Eğer bu iki cümle doğruysa, o zaman dünyadaki bir toplumda insan doğası ahlaksal bir değişme geçirmedikçe, kötülük ve iyilik her doğan çocukla yeniden doğacak ve o çocuk yaşadığı sürece de ortadan kalkmayacaktır. Bu bir sürü uygarlığı kanadı altına alan evrensel kilisenin, insan doğasını ilk günahından temizleyememesi anlamına geliyor ki, bir başka düşünceye yer açıyor: İlk günah insan doğasında bir öge olarak kaldıkça, Sezar'a her zaman iş düşecek ve dünyada her zaman Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı da Tanrı'ya teslim edilecek. İnsan toplumu, ceza

kurumlarından bütünüyle vazgeçmiyor, çünkü bu kurumlar kısmen alışkanlıktan kısmen de zorla konuluyor. Bu kurumlar dinsel gücün buyruğunda olacak bir güç tarafından düzenlenilirse, ortadan kaldırılmalarına gerek kalmaz. Sezar kilise tarafından bütünüyle ortadan kaldırılsa bile, yerine geçecek olanın kişiliği onu yeniden diriltecektir. Çünkü günümüze kadar kilisenin içindeki kurumsal öge geleneksel Katolik yapısında yaşamış

201

ve kiliseye bu yapının ışığında bakılmıştır.

Kilisenin bu Katolik yapısında iki temel kurum var. Papazın ayin yapma yetkisi olan tek kişi olduğu gerçeğiyle kaynaşmış Aşai Rabbani ve Hiyerarşi. Aşai Rabbani'den söz ederken bir tarihçinin ve antropologun diliyle söz edebiliriz. Aşai Rabbani'yi, dünya ve verilenlerinin tapınıldığı eski dinlerin ayinlerinin en olgun durumu olarak tanımlayabiliriz. (Burada ayinin günlük anlamını amaçlıyorum). Kilisenin hiyerarşi kurumuna gelince, bu, Roma İmparatorluğu'nun hizmetini gören daha az korkunç ve daha güçlü kurumundan esinlenerek uygulamaya konulmuştur. Bu yüzden kilise geleneksel yapısında Aşai Rabbani'nin «Mızrağı», Hiyerarşi'nin «kalkanı» ve Papalığın «miğferi» olarak duruyor. Kilisenin kendisini bu tür silâhlarla donatmasına neden olan kutsal amaç, dünyadaki bütün uygarlıkların lâik kurumlarından daha dayanıklı ve daha kalıcı. Eğer bildiğimiz bütün kurumları bir bir incelersek, Hristiyanlığın yarattığı, benimsediği, içinde erittiği kurumların en dayanıklı ve en kalıcı kurumlar olduğu ortaya çıkar. Bu yüzden de bu kurumlar hepsinin içinde en çok yaşayan kurumlar olarak göze çaracaklardır. Protestanlık tarihi, Protestanların dört yüz yıl önce bu tür bir silahlanmayı reddederek yerinde karar vermediklerini gösteriyor; ne varki bu, böyle bir adımın her zaman için yanlış bir adım olacağını göstermez. Nasıl olursa olsun, dünyadaki Militan Kilisenin geleneksel Katolik yapısındaki kurumsal öge, yaşam-sallığın zorunlu bir aracı olsa da, Militan Kilisenin yaşamını, melekler gibi evlenmenin yasak olduğu ve her ruhun Tanrı'yla Platon'un yedinci mektubunda «sıçrayan alevden alınan bir ışık» olarak anlattığı doğrudan bir konuya girdiği, Tanrı'nın Ülkesi'yle karşılaştığımızda dünyasal bir özellik olarak sırtlıyor. Bu yüzden kilise bütün dünyada yaygınlık

202

kazansa, yaşayan uygarlıkların ve büyük dinlerin kalıtını devralsa da, Tanrı'nın Ülkesi'ndeki düzene yeryüzünde ulaşamayacaktır. Yeryüzü Kilisesi «insan acı çekerek öğrenir» ilkesi gereğince günah ve acıyla hâlâ uğraşmak zorunda. Dünyadaki yaşamını sürdürmek ve toplumsal konumunu etkin kılmak için, ruhsal plânda gerileme pahasına bile olsa silâhlı kurumlarla hâlâ donanmak zorunda.

Yeryüzündeki Militan Kilise, Tanrı'nın Krallığı'nın bir ülkesi olma durumunda, fakat bu Tanrısal Ülkenin vatandaşları bu ülkenin gereği olan ortamdan yoksun olarak yaşayıp çalışmak zorundalar.

Öyleyse, kilisenin kendisini içinde bulunduğu durum Platon'un dünyanın gerçek yüzeyi konusundaki kavramıyla daha iyi anlaşılıyor. Platon'a göre büyük bir çukurda yaşıyoruz ve hava diye soluduğumuz ise bir sis bulutundan başka bir şey değil. Eğer bir gün çukurun tepesine tırmanmayı başarabilirsek, temiz havayı soluyacağız; güneş ışığını, yıldızları doğrudan göreceğiz; çukurdaki görüşümüzün ne denli bulanık ve donuk olduğunu farkedeceğiz. Yukarıdakiler, bize, balıkların denizde yüzerken bizleri gördüğü gibi görünmekte. Platon'un kavramı, yeryüzündeki Militan Kilisenin yaşamı için güzel bir ışık yakıyor. Ne var ki, bu gerçek, St. Augusti-ne'den daha iyi ortaya konulamaz.

Kabil'in bir ülke kurduğu söylenir; fakat Hâbil konukluğun ve hacm gerçeğine uygun olarak aynı şeyi yapmamıştı. Hâbil, gerçek saltanatın geleceği ana kadar vatandaşlarına haca gitme fırsatını vermesine rağmen, azizlerin tümünü bir araya toplayacak zaman gelene kadar, bu dünyayı Azizlerin Ülkesi olarak görmüyordu. (3)

Bu beni, değineceğim en son konu olan Hristiyanlık ile ilerleme arasındaki ilişkiye getiriyor.

(3) St. Augustine: De Civitate, XV. Kitap, 1. Bölüm.

203

Eğer Yeryüzü Kilisesinin Tanrı'nın Ülkesi'ndeki düzene hiçbir zaman ulaşamayacağı konusundaki düşüncem doğruysa, Tanrı'ya yakarırken şu sözleri hangi anlamda söyleyebiliriz: «Melekûtun gelsin; Gök'te olduğu gibi yerde de senin iraden olsun.» (4)

Uygarlıkların dönüşümsel doğum ve ölümlerine zıt olarak dinlerin düz bir yol üzerinde tırmandığı sonucuna varmakla doğru bir karar vermiş oluyor muyuz? Tarihte, dinsel plânda gelişmenin olduğu alanlar neler acaba? Ve bu gelişmenin sürekli olacağından nasıl inanabiliriz? Uygarlık dediğimiz toplum türleri, tarihsel olarak daha genç, ruhsal açıdan daha ergin türleri temsil eden Hristiyan Kilisesine yerini bı-raksa bile, Hristiyanlıkla ilk günah arasındaki savaşın ruhsal güçlerin dengelenmesiyle sonuçlanacağı bir zaman gelmeyecek mi?

Bu sorulara karşılık bulmaya çalışalım, ilk olarak, dinsel gelişme ruhsal gelişmeyle aynı anlama gelir, ruhsal gelişme ise kişilik demektir. Bu yüzden, dinsel gelişme kişilerin ruhsal gelişmeleriyle olur.

Kişisel gelişmenin ruhsal gelişme anlamına geldiğini saydığımızda, Frazer'in büyük dinlerin gerçekte ve bütün olarak anti-sosyal olduğu tezini kabul etmemiz mi gerekiyor? Uygarlık için gereken değerleri yaratma yolundaki insan çabasının büyük dinlerin değerlerini yaratma yoluna koyması, uygarlığı ayakta tutan değerlerin yok olmasına mı neden olacak? Ruhsal ve toplumsal değerler birbirine zıt ve düşman mıdır? İnsan ruhunun kurtarılması yaşamın en büyük amacı olarak kabul edildiğinde, uygarlık «dokusunun» bozulacağı doğru mudur?

Frazer, bu sorulara olumlu karşılıklar veriyor. Eğer karşı-

(4) Matta, 6:10.

204

lıkları doğruysa, insan yaşamı kendi içine kapanık bir trajedi durumuna döner. Ne var ki, ben Frazer'in karşılıklarının doğru olduğuna inanmıyorum. Çünkü verdiği karşılıklar insan ruhunun ve insan kişiliğinin yanlış bir temel üzerine oturtulmasından kaynaklanıyor. Kişilikleri, ruhsal ilişkinin temsilcileri olarak kabul etmediğiniz zaman anlamınız olası değildir ve ruhsal ilişkinin akla uygun olan tek alanı bir ruh ile diğer bir ruh arasındadır. Hristiyan Teolojisi, Tanrı'nın Birliği konusundaki inancını Teslis ile tamamladığından ruh kavramı ruhsal ilişkiyi de sezdiriyor. Teslis inancı Tanrı'nın ruh olduğu vahyini dinsel açıdan dile getirirken, Kurtuluş inancı Tanrı'nın yalnız aşk olduğu vahyini anlatıyor. Eğer insan, Tanrı'nın suretinde yaratılmışsa ve eğer insanın ölümü insanı Tanrı'ya daha da yakınlaştıracaksa, o zaman Aristoteles'in «insan sosyal bir hayvandır» deyişi, insanın en yüce amacı olan, Tanrı'yla yakın bir ilişkiye girme amacına da uygulanabilir. Tanrı'yı aramak başlı başına sosyal bir harekettir. Tanrı'nın sevgisi İsa'nın insanlığı kurtarması biçiminde yan-sımışsa ve eğer insan kendisini Tanrı'ya benzetmek istiyorsa, İsa'nın, havarilerini kurtarmak için kendisini feda edişini örnek almalıdır. İnsan ruhunun kurtarılması için tek doğru ve ilâhî yol işte bu yoldur. Bu yüzden Tanrı'yı aramakla, ruhunu kurtarmakla, kişinin komşularına olan görevleri arasında bir zıtlık yok. Her iki eylem de birbirinden ayrılmayacak hareketler. Kurtuluşunu arayan insan ruhu, karınca örneği İspar-talı ve arı örneği komünist kadar sosyal bir varlıktır. Yalnızca Hristiyan ruh, yeryüzünde İsparta ve Leviathan'dan çok daha farklı bir toplumun üyesi durumundadır. Tanrı'nın Ülke-si'nin bir vatandaşı olduğundan, kendisini Tanrı'ya yakınlaştıracak ve benzetecek bir oluşuma ulaşmak en büyük amacdır. Arkadaşlarıyla ve diğer insanlarla olan ilişkileri Tanrı'yla

205

olan ilişkisinin bir sonucu ve komşusu için yapacağı en büyük iyilik, kendisinin Tanrı'yla yakın bir oluşuma girme yolundaki isteğini onun da kazanmasını sağlamak olacaktır.

Eğer dünyadaki Militan Kilisenin insan ruhunu ulaştırmak istediği en belirgin amaç buysa, o zaman Hristiyan bir toplumda Tanrı'nın buyruğu, dünyaya özgü, lâik bir toplumdan daha iyi bir biçimde uygulanacaktır. Dünyadaki Militan Kilise, dünyaya özgü, lâik toplumların sosyal amaçlarını, lâik yönetimlerin başardığından daha iyi bir biçimde başaracaktır. Başka bir deyişle, böyle bir kilise yönetimi altındaki kişilerin ruhsal gelişmeleriyle birlikte toplumsal gelişmeleri de başarılı olacaktır. Yaşamın çok önemli ve derin kurallarından birisi, bir amaca ulaşmak istiyorsak ondan daha ilerisine ulaşmayı kafamıza koymamız gerektiğidir. Bu Eski Ahit'te Süleyman'ın seçimi ve Yeni Ahit'te yaşamın önemi konusundaki efsanelerin anlamını açığa kavuşturuyor.

Bu yüzden, dünyaya özgü uygarlıkların yerini bütün dünyaya yayılmış Militan Kilisenin alması, bugün uygarlıkların altı bin yıldır geliştirmeye çalıştıkları toplumsal koşulları mucize cinsinden geliştirmiş oluyorken, gerçek bir Hristiyan yönetimin amacı, ilerleme alanı, dünyaya özgü bir yaşamın içinde aranmamalıdır. Doğumdan ölüme dünyaya özgü bir yaşamın içinde bulunan kişilerin ruhsal dünyalarında aranmalıdır.

Fakat, eğer ruhsal gelişme, kişiler bu dünyadan ötekine geçerken elde ediliyorsa, dünyadaki insan yaşamından daha uzun bir zaman aralığında, örneğin Tanrımız'a tapma döneminden, İbrahim'in kuşağından Hristiyanlığa kadar süren büyük dinlerin gelişimi sırasında ne gibi bir ruhsal gelişme beklenebilir?

Ben, insan yaşarken insan doğasının değişmesi için bir ne-

206

den görmeyen geleneksel Hristiyan inancına bağlılığımlı belirtmiş durumdayım. Dünya, insanın yaşayabileceği bir yer olarak kaldıkça, insanın doğumla devraldığı ilk günahı ve erdem duygusu değişmeyecektir. Bildiğimiz en ilkel toplumlarda olduğu gibi en büyük uygarlıklarda ve dinsel toplumlarda bile erdem, günahın var olduğunu bize gelen belgelerden anlamaktayız. Geçmişte, insan doğasında farkedilecek bir değişiklik olmadığı için, gelecekte iyi ya da kötü yönde büyük bir değişiklik olacağına ilişkin elimizde bir kanıt yok.

Dünyada gelip geçen kuşaklar boyunca ruhsal gelişmenin olacağı mekân, insanın düzelmeyen doğası değildir; dünyadan geçerken Tanrı'yla daha yakın bir birlikteliğe girme fırsatının kendilerine verildiği ruhlardır.

İsa'nın kendisinden önce gelen peygamberlerle ve kendisinden sonra gelen azizlerle kiliseye bıraktığı ve kilisenin de etkin bir kurum durumuna gelerek geleceğin Hristiyanlarına biriktirerek, koruyarak, ileterek bıraktığı, gittikçe büyüyen aydınlanma ve kerem deryasıydı. «Aydınlanma», insanın Tanrı'nın varlığını keşfetmesi ya da vahiyle keşfetmesi ve insanın dünyadaki gerçek amacı anlamına gelirken, «kerem» Tanrı'yla daha yakın bir bağlantıya girmek için vahyedilmiş istek ya da esin ya da kişinin bu isteği kendi kendine bulması anlamına geliyor Ruhların dünyadan geçişleri sırasında uğradıkları aşama oldukça büyük bir olasılık olarak gözükmüyor.

Hristiyanlığın ya da ondan önce gelen büyük dinlerin insanlara verdiği ruhsal fırsat ve insanların Hristiyanlıktan beklediği «aydınlanma» ve «kerem» kurtuluş için zorunlu bir koşul muydu?

(«Kurtuluş»u burada Tanrı'yı bulmanın insan ruhunda yarattığı etki anlamında kullanıyorum.)

Eğer durum yukarıda anlatıldığı gibiyse, o zaman Hristi-

207

yanlığın ve büyük dinlerin sunduğu «aydınlanma»dan ve «kerem»den yoksun kalan sayısız insan, insanın dünyadaki gerçek amacı olan kurtuluşa eremedi, doğup ölmüş olacaktır. İnsanın dünyadaki gerçek amacının ruhunu başka bir dünya için hazırlamak olmadığına, fakat en iyi insan toplumunun dünyada oluşturulması olduğuna inansaydık, bu bize daha uygun gelecekti. En iyi insan toplumunu oluşturma ideali Hristiyan düşüncesinde insanın gerçek amacı olmasa da, insanı gerçek amacına ulaştıran ideallerden. Eğer gelişme, ruhsal gelişme olarak değil de toplumsal gelişme olarak ele alınırsa, toplumsal «gövde»nin yaşaması için birçok kuşağın düşük bir toplumsal yaşam sürmeleri uygun gelebilir. Bu hipotez, insan ruhlarının kendileri uğruna ya da Tanrı uğruna değil de, toplum uğruna var olduğunu kabul ettiğimiz zaman geçerli olabilir. Ne var ki, insan ruhunun Tanrı'yı bulma yönünde gelişmesinin en önemli amaç olarak kabul edildiği dinlerin tarihini incelediğimizde, bu inanış çirkin olmakla kalmıyor, aynı zamanda uygun da gelmiyor. «Aydınlanma»nın, «kerem»in ilk insan ırkına ve ondan sonra gelen kuşaklara bildirdiği şeyin doğal sonucunun, bu ana kadar gelmiş olan büyük insan çoğunluğunun ruhsal açıdan bomboş gelip gitmesini gerektirdiğine inanamayız. Tanrı tarafından tanınan olanakları, herkese en iyi ruhsal gelişmeyi sağlayacak olanaklar olarak kabul etmek zorundayız.

Fakat, eğer insanlar öte dünyada sonsuz mutluluğa kavuşmak için, Hristiyanlıkla sona eren büyük dinlerin ortaya çıkmasını beklemek zorunda olmasaydı, o zaman büyük dinlerin ve Hristiyanlığın dünyaya gelişleri ne gibi bir değişiklik yaratacak? Şunu belirtelim ki, Hristiyanlığın getirdiği değişiklik, insanın dünyada içindeki ruhsal gelişmeleri iyi değerlendirerek Tanrı'yla çok yakın bir oluşuma girebilme olanağı-

208

nı elde etmesidir. Oysa büyük dinlerin ışığından yoksun olan ruhların böyle bir olanağı yoktu. Putperest bir ruh da Hristiyan bir ruh gibi kendi kurtuluşuna erişebilir, fakat kendisine bu dünyada verilen küçük olanağı değerlendirerek kurtuluşa ulaşan putperest ruh, öte dünyanın ışığıyla aydınlanan ve Hristiyanlığın «aydınlanma»sından, «kerem» inden yararlanarak kurtulan Hristiyan ruhtan daha şanssız. Hristiyan ruhu dünyada putperest ruhun erişebileceği en üstün erdem de üstüne çıkabilir. Bu yüzden Hristiyanlıkla sonuçlanan büyük dinlerin tarihsel gelişimi, dünyadaki insan koşullarının gelişmesini de sağlamıştır; fakat bu gelişimin etkinliği, doğruluğu, insanlara bu dünyadan geçişleri sırasında ruhsal gelişme olanağını vermesinde yatar. «Gökte olduğu gibi yerde de senin iraden olsun» duası, bu ruhsal gelişmeyi anlatmakta. Putperest olsun, Hristiyan olsun, ilkel olsun, uygar olsun, olanakları çok olsun, az olsun bütün insanlar için dilediğimiz kurtuluşu, «Melekûtun gelsin» biçiminde dua ederek istiyoruz.

209

On Üçüncü Bölüm

RUH İÇİN TARİHİN ANLAMI

THEOLOGIA VE TARİH

Bu yazımızda tartışılan konular, yüzyıllar önce ilâhiyatçılar ve filozoflar tarafından tartışılmıştı. Bunları yeniden gündeme getirmekle, belki de size küçük gelecek yanıtlar yapabilirim. Bilinen ve çok eski bir alt düzey üzerinde yürüyeceğim. Yine de bu araştırmayı, eski ilâhiyatçıların sorularının bir tarihçi tarafından nasıl cevaplandırıldığını, ilâhiyatçılara göstermek istediğimden, ısrarla yapacağım. Buna karşın ilâhiyatçılar önlemsiz bir tarihçinin, iyi bildikleri ve çok tehlikeli bir bataklıkta dolaşmasını eğlenceli bulabilirler.

Soruşturmamıza tarihsel teolojinin iki karşıt görüşünü inceleyerek başlayalım ve eğer her iki görüş de inanılır görüş-lerse, ruh için tarihin anlamı sorununu çözeceklerdir. Fakat her ne kadar bu iki görüş bir parça gerçek taşıyorsa da, çok fazla abartıldığından bana inandırıcı gelmiyor.

DÜNYAYA ÖZGÜ BİR GÖRÜŞ

Bu aşırı görüşlerden ilki ruhun bütün anlamının tarihte aranması görüşüdür.

Bu görüşe göre, insan içinde bulunduğu toplumun bir parçasıdır. İnsan toplum içindir, toplum insan için değil. Bu nedenle insan yaşamında en önemli şey kişilerin ruhsal geliş-

210

meleri yerine, toplumların toplumsal gelişmeleridir. Bence bu tez doğru bir tez değil, bu yüzden doğru sayılıp, uygulamaya konulduğunda ahlaksal düşkünlüklere neden olmuştur.

Kişinin, toplumun yalnızca bir parçası olduğu önermesi, aramızda yaşayan böcekler arılar, karıncalar için geçerli olabilir. Fakat bu bildiğimiz insan türleri için geçerli değildir. Durkheim'ın önderliğini yaptığı XX. yüzyıl antropologları, ilkel insanı, bizim de içinde olduğumuz soydan çok daha değişik ruhsal ve beyinsel yapıya özgü bir soya katıyorlardı. Yaşayan ilkel toplumlara bakarak, bu okul, ilkel insanın bir kişi bilinciyle değil de topluluk psikolojisiyle hareket ettiğini ortaya çıkardı. «İlkel»insanla «uygar» insan soyu arasındaki bu kesin ayırım, Durkheim'ın zamanından beri bilinen psikolojik kavramların ışığı altında yeniden düzenlenip, yumuşatılmalıdır. Psikolojik araştırma, vahşi kabul edilen insanda toplumsal bilinç denilen olgunun olmadığını gösterdi. Antropologların araştırması ilkel insanın ruhunda yalın bir bilinç ortaya çıkarırken, psikolojik araştırma bizim daha da karmaşık ruhlarımızda da, uçsuz bucaksız bir okyanusta gezinen bir kabuk parçası gibi bir bilinç olduğunu gösterdi. İnsan ruhunun yaradılışı ne biçimde olursa olsun, bize benzeyen bütün insanların aynı ruh yapısı taşıdıklarına inanabiliriz. İşte, ister ilkel insan olsun ister uygarlığın kıyasına varmış insan, ister Orta Afrika Negrito'ları, Yeni Gine Papuan'ları gibi ilkel öncesi insanlardan olsun, hepsinde aynı ruhsal yapıyı bulabiliriz. Antropologların kişisel çabaları sonucunda değil, fakat arkeologların insandan kalan şeylerden ve iskeletlerden çıkarak bize bildirdikleri ilk insan türleri konusunda da aynı biçimde düşünmeliyiz. İlk insanın yaşadığı en ilkel toplumda bile, ilkel insanın kendisini toplumsal bilinçsizliğin üstüne çıkaran bilinçli bir kişiliği olduğunu anlıyoruz. Bu bize kişinin

211

toplum yaşamında kendine özgü bir yaşam sürdürdüğünü gösteriyor. Kişisel ahlaksal değeri yüksek bir özellik olduğunu, bu özellik kötüye kullanıldığı zaman ortaya çıkan ahlaksal düşkünlükleri gördüğümüzde daha iyi anlıyoruz.

Bu düşkünlükler, Eski Yunan'da İsparta yaşam düzeninde, Osmanlı sultanının haremde, bazı Batılı ve Batılılaştırılmış ülkelerde, zorla ilân ettirilen totaliter rejimlerde, iyice belirgin bir durumda. Fakat, bu aşın örneklerden ahlaksal düşkünlüklerin doğasını kavradığımızda, Eski Yunan kent devletinin yurtseverliğinde İsparta'nın katkısını, bizim çağdaş Batı milliyetçiliğindeki totaliter havayı sezmemiz daha kolay oluyor. Dinsel terimlerle, kişinin toplumun bir parçası olarak kabul edilmesi, Tanrı'yla kişi arasındaki ilişkinin reddedilmesine ve Leviathan'ın yerine Tanrı'ya tapmaya, yazgının ortadan kaldırılmasına yol açıyor. Almanya'nın Nasyonal Sosyalist Gençlik Lideri Baldur von Schirach, bir keresinde, görevinin «her Alman yüreğinde Almanya için çok özel bir yer ayırtmak olduğunu» söylemişti. Çoğunlukla kusurlu ve geçici olan insana *özgü*. bir kuruma tapmak yanlış bir iş olsa gerek ve bu tip Leviathan tapınmaların en yücenesinin bile Hristi-yanlık tarafından kesinlikle reddedildiğini unutmayalım. Eğer insan toplumları tapmaya değseydi, bu, savaş ve devrimle yıkılmış bir dünyaya evrensel bir devletin barış ve birliğini sunan Roma İmparatorluğu olurdu. Buna karşı ilk Hristiyanlar, kötü bir alışkanlıktan başka bir şey olmayan Leviathan tapınmayı kabul etmemek için Roma İmparatorlu-ğu'yla mücadele ettiler.

Leviathan tapınma, ne kadar güzel ve soylu olursa olsun, ahlaksal bir düşkünlüktür. Çünkü bu yanlış inanışta kişinin toplum için yalnızca bir araç olduğunu gösteren bir gerçek var. Bu gerçek, insanın toplumsal bir yaratık olduğudur. Kişi

212

kendi dışına çıkıp diğer kişilerle ilişkilere girilmeksizin başarması gereken şeyleri başaramıyor. Bir Hristiyan, kişinin en önemli başarısının Tanrı'yla oluşuma girmesi olduğunu söyleyecektir, fakat her durumda bu diğer kişilerle de ilişkiye girmeyi gerektiriyor.

YALNIZ ÖBÜR DÜNYAYI İÇEREN BİR GÖRÜŞ

Şimdi karşı köşeye geçip ruh için varoluş anlamının tarihin dışında olduğunu savunan görüşü inceleyelim.

Bu görüşe göre, dünya bütünüyle anlamsız ve kötülük doludur. Ruhun bu dünyadaki görevi ona dayanıp, onun dışına çıkmayı başarmaktır. Bu, (Buddha'nın kişisel görüşü ne olursa olsun) Budist,

Stoacı, Epikürcü felsefe okullarının görüşü. Aynı görüşe Platon'da da rastlıyoruz. Bu görüş Hristiyanlığın tarihsel yorumlarından (yazara göre her ne kadar yanlış olsa da) birisi olmuştur.

Budizm'e göre ruh, olaylar dünyasının bir parçasıdır, bu nedenle olaylar dünyasından kurtulabilmek için kendi kendini yok etmek zorundadır. En azından, Hristiyana göre ruhun var oluşu için gerekli olan öğeleri, örneğin sevgi ve acıma duygularını içinden atmak zorundadır. Bu, Budizmin Hi-nayana yorumunda görüldüğü gibi, derinliğine incelendiğinde Mahayana yorumunda da görülebilir, her ne kadar Mahayana okulunun bağlıları öğretilerinin sezgileri üzerinde çokça durmaya pek istekli olmasalar da. Buddha'lık aşamasına ulaşabilmesi için Nirvana'ya girmekten kendisini uzun süre alıkoyabilir. Yine de Badhisattva'nın yardımı ve benliğin öldürülmesi sonucunda ulaşılan kurtuluş değişmez ve sürekli bir kurtuluş değildir. Sonunda, eşliğinde beklediği Nirvana'ya girmek için son adımını atacak ve bu hareketiyle kendi-

213

sini insanlığın gözünde yücelten sevgi ve acımayı da yok edecektir.

Stoacı, bir Budist'in düzeyine ancak ilerde ulaşabilir ve inandıklarına yüreklilikle inanmayan birisidir.

Epikürcü'ye gelince, o bu dünyayı atomların mekanik etkileşmesinin anlamsız, kötü ve geçici bir sonucu olarak görür. Bu geçici dünyanın ömrü insanın olası yaşam süresinden uzun olduğundan, kendisi için tek çıkar yol, ölümünü beklemek ya da hızlandırmak oluyor.

Bu, öbür dünyacı okullardan Hristiyan okulu, Tanrı'nın varlığına ve bu dünyanın onun tarafından belli bir amaç için yaratıldığına inanır. Fakat bu amaç, ruhu acı çekerek öbür dünyaya hazırlama inanışından biraz daha ılımlı bir amaçtır.

Ruhun bütün anlamının tarihin dışında yaratıldığı görüşü, yazara göre, yumuşatılmış Hristiyanıcı biçimiyle bile bazı zorluklar çıkarıyor.

İlkk plânda böyle bir görüş, Hristiyanlığın Tanrı'nın varlığı konusundaki kesin inancıyla çelişmekte:

Tanrı'nın bütün yaratıklarını sevdiği gibi dünyayı da sevdiği ve insan ruhunu bu dünyada kurtarmak için var olduğu inancıyla. Seven bir Tanrı'nın, yaratıkları bu dünya için değil de yalnızca öbür dünya amacı için yarattığını düşünmek pek inandırıcı gelmiyor. Tanrı'nın anlamsız ve ıssız bir yarattığı olan dünyayı günah ve acıyla doldurması daha da az inandırıcıdır. Bu, tıpkı bir bozkırı alıp, mayınlar döşeyip, patlamamış mermileri, el bombalarını çevreye saçıp, zehirli gazla havasını doldurduğu bir eğitim alanında askerlerinin hayatları ya da kolları, bacakları pahasına da olsa talim yapmalarını isteyen bir komutanın soğukkanlı ruhuna benziyor.

Ayrıca, kişinin bu dünyada diğer insanlarla olan ilişkisini yalnızca kendi kurtuluşuna yardımcı olduğu için sürdürdü-

214

ğüne inanmamız kesinlikle olanaksız. Bu nedenle, öbür dünyadaki bir amaç için bu dünyadaki eğitimden uzak olarak insanın arkadaşlarına karşı böyle iğrenç insaniyetsizliklere girişmesi yüreğini Hristiyan aşkına kapadığını gösterir. Başka bir deyişle, bu, Hristiyan bakış açısından en zor kabul görece eğitim olacaktır.

Son olarak eğer ruhların Tanrı'nın en değerli varlıkları olduğunu kabul edersek, birbirleri arasında, bu dünyada, öbür dünyada aynı değerlerini koruyacaklarına inanmamız gerekiyor.

Bu yüzden, ruhun var oluş anlamının tarihin dışında yattığını savunan bu görüşle onun zıddı ilk görüş arasında bir fark yok; her ikisindeki yanlış inanışın altında bir gerçek yatıyor. İnsanın bu dünyadaki toplumsal yaşantısının ve insan ilişkilerinin kişinin ruhsal gelişmesi için bir araç olduğu doğru değilken, bu yanlış inancın altında yatan gerçek, insanın acı çekerek öğrendiği ve dünya yaşamının kendi içinde bir amaç olamayacağıdır. Dünya yaşamı, büyük bir bütünün yalnızca bir parçasıdır ve büyük bütünün (her ne kadar tek olmasa da) en temel ve en önemli özelliği ruhun Tanrı'yla bir oluşuma girmesidir.

ÜÇÜNCÜ BİR GÖRÜŞ

DÜNYA TANRI KRALLIĞININ BİR ÜLKESİDİR

Böylece, her iki görüşü de reddetmiş durumdayız. Her ikisi de «Ruh için tarihin anlamı nedir?» sorusuna bir karşılık sunuyordu. Ruhun var oluş anlamının bütünüyle tarihin içinde ya da bütünüyle tarihin dışında yattığını kabul etmediğimizi bildirdik. Bu iki aşırı uç bizi bir çelişkiyle karşı karşıya bırakıyor.

215

Ruhun var oluş anlamının bütünüyle tarihte yattığı görüşünü reddederek, insan ruhunun Tanrı'yla olan ilişkisinin önceliğini bir gerçek, bir hak, bir görev olarak koruduk. Fakat her ruh bu dünyada, herhangi bir yerde ve zamanda, herhangi bir toplumsal ve tarihsel koşulda Tanrı'yı bilmek ve sevmek dinsel terimlerle, kurtuluşa ermek durumundaysa, bu gerçek, tarihin önemini yok ediyor demektir. Eğer en ilkel insan, en ilkel toplumsal ve ruhsal yaşam koşullarında, insanın Tanrı'yla olan ilişkisinin gerçeğine ulaşabiliyorsa, bu dünyayı daha iyi bir yer durumuna getirmek için neden çabalıyoruz? Öte yandan, ruh

için tarihin öneminin bütünüyle tarihin dışında yattığı görüşünü reddederek, Tanrı'nın yaratıklarıyla olan ilişkisindeki sevgisinin önceliğini korumuş olduk. Fakat eğer bu dünya, Tanrı onu sevdiğinde değer kazanacaksa, o zaman dünyayı güzelleştirmek için onun adına ve onun gözetiminde yaptığımız hareketler doğru ve önemli sayılmalıdır.

Bu açık çelişkiyi çözebilir miyiz? Belki de pratik bazı işler için çözmemiz olası, «Dünyada hangi anlamda bir gelişme olabilir?» sorusunu cevaplayabildiğimiz zaman.

Burada bizi ilgilendiren gelişme, kuşaktan kuşağa sürekli büyüyen bir gelişmedir. Gelişmeden anladığımız işte bu; çünkü tarih sürecinde insan doğasmda fiziksel ya da ruhsal gelişmenin kendiliğinden olduğunu gösterecek hiçbir kanıtımız yok. Tarihsel bakışımızı insan türlerinin ilk ortaya çıktığı zamanlara çevirsek bile, bu çağların, gezegenimizdeki yaşamın yaşına göre son derece küçük olduğunu unutmamalıyız. Düşünsel ve teknik yeteneklerine karşın Batılı insan, Adem'den miras kalan ilk günahın kurtulamazken, yüz binlerce yıl önce «homo aurignacius» bugün bizim kendi içimizde bulunduğumuz fiziksel ve ruhsal özellikleri taşıyor. Eğer gelişme

216

tarihte görülebilirse, bu, toplumsal kalıtımımızın gelişmesinde aranmalı, cinsimizin gelişmesinde değil.

Toplumsal gelişme ise, bilim alanında ve insanın doğaya egemen olması anlamına gelen teknolojiye ne denli etkin olduğumuza bağlıdır. Her şeye karşın bu başka bir konu, çünkü insanın doğayla iyi ilişkiler içinde olması, belli bir alanda etkin gelişmeye katılmasını karşılıyor. İyi ilişkiler içinde olamadığı kendi doğası ve arkadaşlarıdır. Tanrı'yla doğru bir ilişkiye girme konusunda da başarısız. İnsan, aklını ilgilendiren konularda hayranlık verici bir başarıya ulaşırken, ruh alanında bütünüyle başarısızlığa uğramış ve insanın ruhsal ilişkileriyle, doğayla olan ilişkilerindeki başarıları arasındaki dengesizlik yukarıda belirttiğimiz biçimde olmuştur; her ne kadar insan, ruhsal gelişmesine doğaya olan üstünlüğünden daha çok önem vermiş olsa da.

O zaman insanın son derece önem verdiği, fakat bugüne kadar çok gerilerde kaldığı ruhsal düzlemde durum nedir? Toplumsal kalıtımımızın ruhsal düzleminde gittikçe büyüyen bir gelişme göze çarpıyor mu? Ruhsal düzlemde olumlu bir gelişme hem tarihe önem verecek hem de Tanrı'nın bu dünyaya olan sevgisini dile getirecek bir gelişme dünyada her insana sunulan keremin artışını gerektiriyor. Elbette, insanın kerem artışından etkilenmeyecek bazı önemli öğeleri var. Bu, örneğin insanın doğuştan aldığı ilk günah eğilimini ve kurtuluşa erme yeteneğini etkilemeyecektir. Her çocuk, ilk günahın tutsaklığında doğacak, çocuğun daha yeni bir ruh düzeni altında doğması ona kendisinden önce gelenlerden daha çabuk kurtulma olanağını verecektir. Eski ve yeni ruh düzeninde kurtuluşa ermek bu dünyada herkese yönelik olacaktır, çünkü ruh her yerde ve zamanda Tanrı'yı bilme ve sevme yeteneğini taşımaktadır.

Keremin gittikçe artışı, bu dünyada in-

217

san ruhunun Tanrı'yı daha iyi bilmesini sağlayacaktır.

Böyle bir görüşte dünya artık Tanrı Krallığının dışında ruhsal bir deney alanı olmaktan çıkıp, krallığın bir ülkesi, diğerleriyle aynı değerde olacak olan ve ruhsal gelişmenin en önemli ve en değerli olduğu bir ülke durumuna gelecektir.

ÖRGÜN YAYINEVİ

Nurer Uğurlu

Orhan Kemal'in İkbâl Kahvesi

Arnold J. Toynbee

Türkiye ve Avrupa

Kurt Steinhaus

Türk Devrimi

Reşat Enis

Toprak Kokusu

Sabahattin Selek

Millî Mücadele I-II

Gazi Mustafa Kemal

Nutuk (Söylev)

Edvvard Weisband

2.Dünya Savaşı ve Türkiye

Vera Mutafçıyeva

Cem Sultan

Nurer Uğurlu

Divan Bahçesi

Esat Paşa

Çanakkale Savaşı Hatıraları

Laurence Evans

Türkiye'nin Parçalanması ve
ABD Politikası (1914- 1924)

218

SSCB Dışişleri Bakanlığı Almanya Dışişleri Bakanlığı

2.Dünya Savaşı'nda Türkiye

Üzerine Gizli Pazarlıklar

Edvard Mead Earle

Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903 -1923)

Nurer Uğurlu

Her Aşkın Bir Hikâyesi

Dr. Rıza Nur - Joseph C. Grew

Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922 - 1923) **Rauf Orbay** Siyasî Hatıralar **Derleme**

Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiye'si (1923 - 1938)

Gazii Mustafa Kemal

Medlenî Bilgiler (Uygarlık Bilgileri)

Nurer Uğurlu

Atatürk ve Türk Devrimi

Resmeli Niyazi

Resneli Niyazi Hatıratı

Mustafa Ragıp

İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi **David Walder**

Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922) **Lütfi Simavi**

Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim **Hermann Rauschning** Hitler Bana Dedi ki

ARNOLD J. TOYNBEE **TÜRKİYE VE AVRUPA**

Türkiye Avrupa ilişkileri üzerine Batı'da pek çok eser yazılmıştır. Ama bu eserlerden çok azı gerçeği anlatabilmiştir. Bu çok azın arasında çevresini sunduğumuz ünlü İngiliz tarihçi **Arnold J. Toynbee'nin Türkiye ve Avrupa** adlı çalışması da bulunmaktadır.

Eserin üstünlüğü, **Türkiye ve Avrupa** ilişkilerinin bir tarihçinin bilimsel yöntemiyle yazılmış olmasıdır.

A. J. Toyn-bee, Türkiye ile ilgili bu bilimsel çalışmasını yazarken, pek çok kişinin tersine duygulardan ve ön yargılardan uzak kalmayı, gerçekleri bir bilim adamının nesnel gözleriyle görmeyi bilmiştir.

HERMANN RAUSCHNING HİTLER BANA DEDİ Kİ

HERMANN RAUSCHNING

4 | /s I Ş * fil, î

Bağlarının koparılmasına olanak olmayan yeni bir impa-ratoluğun çelik çekirdeğini üreteceğim.

Avusturya, Bohemya ve Moravya, Batı Polonya! Özgür azınlıksız, aralıksız, kırılmaz yüz milyon kişilik bir blok! İşte egemenliğimizin sağlam temeli. Bu blokun çevresinde, her şeyden önce doğu Avrupa birliği.

Polonya, Baltık devletleri, Macaristan, Balkan devletleri, Ukranya, Volga alanı, Gürcistan... Bu birlik olacak, fakat Almanya ile aynı haklara sahip olmayacaklar, kendilerine özgü ekonomisi, siyaseti, ordosu bulunmayan ikinci derece uluslar birliği. Bu ülkelerden birine bile insanlık temelleri içinde ayrıcalık vermek bir an bile aklımdan geçmiyor. Dostlarla düşmanlar arasında fark gözetmeyeceğim. Küçük

devletler dönemi geçti. Sonra batıda yeni bir bağı devletler sistemi: Kuzey Fransa, Filandr ve Hollanda birliği ve sonra kuzeyde Danimarka, İsveç ve Norveç birliği.
Hitler

Edward Weisband
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI
VE TÜRKİYE

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak oldu. Türk politikasının yönünü çizenler, yabancı askerleri Türk sınırlarından uzak tutarken, Türk askerlerini de yabancı sınırlardan uzak tutmaya yönelmiş bir tarafsızlık siyaseti izlediler. Türk önderleri, ne bir karış toprak vermeyi ne de bir karış toprak edinmeyi düşünüyordu. Türkiye'yi savaşa sürükleyecek serüvenci bir politika izlememiş, bunun yerine, bir "Müttefik" ya da "Mihver" zaferine karşı ağırlıklı olarak Türkiye'nin güvenliğini sağlamayı uygun bulmuşlardı.

ş'nda, İngiliz hükümeti için bu enstitüde yapılan araştırma işlerinin başında bulunuyordu. 1922'de «Tarih İncelemesi» kitabı için ilk notlarını yazdı. Bu proje üzerinde dokuz yıl araştırma yaptı ve çalıştı, 1934'de ilk üç cildi tamamladı. 1939'da, üç cilt daha çıktı. Otuz yılda tamamlanan bu altı cilt, 3488 sayfa tutmaktadır.

Arnold J. Toynbee; Bizans tarihi üzerinde çalıştıktan sonra, tarih felsefesine girdi. Uygarlıkların gelişmesi konularında dünya çapında otorite oldu. «Tarih İncelemesi» kitabı ilk çıktığında yalnız akademik çevrelerde ilgi uyandırdı. Fakat 1946'da D.C. Somervell altı cildi tek cilt olarak özetledi. Bu özet de ağır okunmakla birlikte, Birleşik Amerika'da ve İngiltere'de yılın en çok okunan kitabı oldu. «Saturday Review of Literature» dergisi, «Tarih İncelemesi» kitabının çağımızda en çok etki yaratan kitaplardan biri olduğunu belirtmiştir. Başlıca eserleri: *Greek Historical Thought (Yunan Tarihsel Düşüncesi, 1924)*; *Greek Civilization and Character (Yunan Uygarlığı ve Karakteri, 1924)*; *Civilization on Trial (Uygarlık Yargılanıyor, 1948)*; *The World and the West (Dünya ve Batı, 1953)*; *Study of History (Tarih İncelemesi, 12 cilt, 1934-1961)*.